

Pioneres i pioners. Trajectòries biogràfiques de filles i fills de famílies immigrades a Catalunya

Col·lectiu d'Estudis Biogràfics (CEB)
Laura Torradella
Elisabet Tejero

 Caixa Sabadell FUNDACIÓ

FUNDACIÓ
Laura Torradella
JAUME
Jaume
BOFILL
Bofill

Pioneres i pioners.
Trajectòries biogràfiques de filles i fills
de famílies immigrades a Catalunya

Pioneres i pioners.
Trajectòries biogràfiques de filles i fills
de famílies immigrades a catalunya

Col·lectiu d'Estudis Biogràfics (CEB)
Laura Torradella i Elisabet Tejero

Aquest treball està dedicat a les persones que han compartit les seves experiències de vida, records i emocions de manera generosa i compromesa. El seu testimoni no només és ric en la seva singularitat, sinó que és útil per obrir noves perspectives de reflexió i construir una ciutadania més justa i igualitària.

ÍNDEX

1 Presentació de la recerca	11
1.1. Objectius i plantejament inicial	13
1.2. Perspectiva d'anàlisi	16
1.3. Població d'estudi	21
1.4. Quadre descriptiu dades biogràfiques	24
1.5. Guia de lectura	27
2 Perfils biogràfics	31
2.1. Màriam	33
2.2. Horacio	38
2.3. Nora	43
2.4. Pamela	48
2.5. Alí	53
2.6. Víctor	59
2.7. Samy	64
2.8. Doval	69
2.9. Aisha	75
2.10. Jaume	80

3 Pioneres i pioners	85
3.1. Resistents	90
3.2. Intèrprets	103
3.3. Malabaristes	120
3.4. Mestissos	134
4 Biografia, migració i ciutadania: Reflexions finals	145
4.1. L'experiència biogràfica com a instrument per la reflexió i l'acció	147
4.2. El llegat migratori com a recurs i estratègia	149
4.3. Els reptes de la ciutadania com a qüestió social i política	151
4.4. Apunt final	154
5 Bibliografia	157

La recerca que teniu entre mans ha estat fruit d'un camí en el qual han anat confluint inquietuds compartides i trobades decisives amb persones interessades en la mirada biogràfica com una manera d'aproximar-se a la comprensió del fenomen migratori i, en definitiva, a la qüestió social.

Volem agrair especialment a Fathia Ben Hammou la coordinació i l'acompanyament encoratjador, lúcid i sempre positiu que ens ha ofert al llarg de tota la recerca. Agraïm també a Mònica Nadal el seu suport significatiu en molts moments del treball. A Marta Comas, li reconeixem la seva implicació clau en els inicis. A Marta Casas, Núria Terès, Ismael Palacín, Cristina Brullet, Diego Herrera, Miquel Àngel Alegre, Bea Ballestín, Sònia Parella, Joana Martín, Hamid Ben Hammou i Teresa Climent, els agraïm el seu interès i la lectura crítica del document en l'equador del procés. Finalment, no oblidem l'ajut rebut per part de David Homedes, Elsa López, Expedito Eningo, Eva Cham, Joan Vera, Fatou Seca, Maria Majó, Carme Roquer i Lluïsa Camps a l'hora de facilitar-nos l'apropament als biògrafs i biògrafes protagonistes d'aquest treball. Nicorita Cueto, Mostafa Shaimi, Miracle Llorens i Mawa N'Diaye han estat persones que també han atès molt amablement les nostres demandes.

A totes i tots, moltes gràcies!

1 Presentació de la recerca

1.1. OBJECTIUS I PLANTEJAMENT INICIAL

El treball que teniu a les mans neix d'una demanda de la Fundació Jaume Bofill en el marc del programa Entrecultures. La publicació ha estat possible gràcies a la col·laboració de la Fundació Caixa de Sabadell. La recerca ha tingut com a objectiu principal conèixer les trajectòries de vida de fills i filles de famílies immigrades a Catalunya. Fills i filles que, o bé són nascuts a Catalunya, o bé van arribar quan eren infants, concretament durant la dècada dels setanta i principis dels vuitanta.¹

1. La nostra aportació està precedida per tot un conjunt d'estudis i experiències de treball properes al nostre àmbit territorial de treball i impulsades, en bona part, per la mateixa Fundació Jaume Bofill. En concret, ens referim a la recerca duta a terme per Miquel Àngel Alegre i Diego Herrera sobre els processos d'inserció social de les segones generacions de famílies immigrades (1999); al treball sobre filles de famílies marroquines a Barcelona de Fathia Ben Hammou (2002); al treball col·lectiu del seminari sobre segones generacions del programa Entrecultures, plasmat en una publicació coordinada per Marta Casas (2003); a la recerca comparativa sobre immigració i adolescència a Madrid i Barcelona, coordinada per Miquel Siguan –i en la qual les autores d'aquest treball han estat coautores de la part referida a Barcelona (2003); i, finalment a la compilació duta a terme per Xavier Besalú i Teresa Climent sobre els processos de socialització i de construcció d'identitat de joves d'origen immigrat (2004).

Les trajectòries biogràfiques dels fills i filles de famílies immigrades nascuts o arribats durant els anys setanta o vuitanta a Catalunya han passat desapercibudes socialment, en bona mesura perquè —durant aquells anys— el context sociopolític no era tan restrictiu per la migració com l'actual, però també perquè el ressò mediàtic era efectivament molt menor. Aquesta invisibilitat, en canvi, contrasta amb la visibilitat que s'atorga actualment al tema de la immigració. Tant és així, que hem assistit a un procés de construcció de la figura de l'immigrant que ha portat a categoritzar els fills/es de famílies immigrades de països pobres com a *segones generacions*. En aquest context, som molts els que ens preguntem què fa falta i quantes generacions hauran de passar perquè aquests descendents de migrants —molts dels quals ja són nascuts a Catalunya— siguin considerats ciutadans catalans, espanyols o europeus.

Un breu excurs sobre el concepte de segones generacions ens pot ser útil per entendre el plantejament inicial d'aquesta recerca. El concepte fa referència a la generació de fills i filles de famílies d'origen immigrant nascuda a la societat d'arribada o de destí. Certament, tal com apunta Sílvia Carrasco (2002), aquesta denominació té un arrelament important a casa nostra, entre altres motius perquè s'ha utilitzat en l'estudi de les migracions interiors provinents de la resta de l'Estat. Al mateix temps, també té un ús estès en el llenguatge col·loquial per referir-se a les característiques d'aquells que són d'origen immigrant, encara que no hagin migrat ells directament. Però, el concepte de segones generacions presenta uns problemes evidents. Primerament, el lloc de naixement, com a criteri que marca la frontera entre una generació i l'altra, sembla ser un criteri poc fecund, ja que allò que considerem sociològicament cabdal és on s'ha socialitzat majoritàriament aquest fill o filla, independentment del lloc on hagi nascut. Però, sobretot, el concepte de segones generacions té unes limitacions significatives per les seves connotacions etnicistes.

Així doncs, si reprenem la pregunta sobre quantes generacions faran falta per tal que una persona sigui considerada ciutadana d'un país determinat,

ens adonem de l'orientació etnicista que s'amaga sota aquesta denominació, en el sentit que l'origen de pares, avis i altres antecessors determinaria les opcions presents i futures dels descendents i les encaixaria dins d'uns patrons prefixats. En aquest sentit, Patrick Simon (1997) ens alerta sobre els perills que suposa per als fills i filles de famílies immigrades aquest tipus de categoritzacions. En les seves paraules, “els retornem una herència delicada d'administrar: no són amos del seu destí però són tributaris d'aquest llegat familiar”.

En efecte, per als fills de famílies immigrades, el projecte migratori és un projecte heretat i, per tant, un llegat biogràfic, ja que no són ells que han impulsat ni han participat en la decisió de migrar. Per alguns autors, fins i tot, les experiències d'aquests fills i filles estan tan allunyades de les de la primera generació, que el terme de segona generació estaria fora de lloc. Som conscients que caracteritzar algú com a membre d'una segona generació significa dotar-lo *a priori* d'una sèrie d'atributs identificatoris que reproduïen la mirada hegemònica i superficial de la societat de destí.

Ara bé, les comprensibles reticències i cauteles per un excés classificador —i a la vegada estigmatitzador— no ens impedeix partir de la hipòtesi de treball segons la qual l'experiència migratòria dels pares condiciona les pràctiques i imaginaris dels seus fills i filles. Pensem que, sense haver de fer ús d'una expressió poc afortunada, val la pena conèixer les experiències de vida dels fills i filles de famílies d'origen immigrant i preguntarnos sobre la possible singularitat d'unes trajectòries biogràfiques confrontades a una pluralitat d'influències i contradiccions.

Així doncs, què tenen d'específic o especial els fills i filles de famílies immigrades que viuen i formen part de la nostra societat que els converteix en població d'estudi? La necessitat de conèixer les seves trajectòries biogràfiques no té res a veure amb un exercici entomològic, de dissecció de les seves vides. L'objectiu de la recerca és fer visibles les seves trajectòries i comprendre-les en la seva normalitat, diversitat i complexitat, a través d'en-

trevistes narratives i d'una anàlisi biogràfica. Com viuen i com construeixen la seva identitat els joves d'origen immigrant en un context institucional i social que, cada cop més, els obliga a sentir-se estrangers? Com es reconeixen en la societat on viuen i/o en la societat d'on procedeixen? Quina és la dimensió que han viscut de la integració?

Donant resposta a aquests interrogants, esperem contribuir al debat actual sobre el fenomen migratori, en un context en què la migració ha esdevingut un dels temes més importants de la qüestió social i política, per bé que, sovint, a través de plantejaments alarmistes. En efecte, existeixen nombroses investigacions sobre els aspectes problemàtics de la integració o inserció social de les persones immigrades i els seus fills/es, però, en canvi, no són tants els estudis que es plantegen abordar aquest tema des de la biografia del propi subjecte, des de la relació entre els contextos en què viuen els joves i la complexitat de la seva subjectivitat. La visió temporal i de procés que, necessàriament, contempla la nostra mirada ens permet analitzar processos d'acomodació en els quals la negociació de valors i de pràctiques poden ser una via d'inserció social, viscuda de forma positiva i oberta al futur. Per aquest motiu, considerem que els fills i filles de famílies d'origen immigrant, nascuts i/o socialitzats des de ben petits a Catalunya, són un col·lectiu que pot aportar coneixements clau sobre aquest procés. Caldrà veure fins a quin punt els seus testimonis biogràfics poden servir com a referents vàlids per les generacions actuals i futures d'adolescents i joves a l'hora d'orientar el seu camí.

1.2. PERSPECTIVA D'ANÀLISI

Per tal d'aproximar-nos a les vides dels fills i filles de famílies immigrades, hem optat per una perspectiva biogràfica, que posi en el nucli de la investigació tant el paper del subjecte i la seva subjectivitat com la dimensió temporal

o diacrònica dels fenòmens socials. Ens preguntem quines han estat les trajectòries de vida dels joves que entrevistem; quins són els records i les valoracions d'aquelles experiències i fets que els han marcat més; què ens diuen els seus relats, més enllà dels fets viscuts, i quin potencial pot tenir el mateix fet de narrar les pròpies experiències. Tot aquest ventall de preguntes responen a la inquietud per saber i desvetllar qüestions que no són prou conegudes i que justifiquen l'opció per una perspectiva metodològica qualitativa, comprensiva i oberta a la presentació narrada de la vida per part del propi subjecte.

La perspectiva biogràfica té en compte les relacions entre passat, present i futur, ens permet explorar la intersecció entre individu i societat i interpretar les dinàmiques de canvi i continuïtat que tenen lloc en el si dels processos d'integració social. En aquest sentit, la noció de l'individu com a agent social és clau, ja que assumim que els subjectes tenen un paper actiu en les societats en què viuen i el seu coneixement i experiències són un recurs indispensable per a l'estudi d'aquestes societats. Nombroses disciplines de les ciències socials com la història oral, l'antropologia, la sociologia, la psicoanàlisi o la psicologia social han participat del desenvolupament de la perspectiva biogràfica, en bona mesura articulades al voltant de la tradició de les històries de vida.

Més específicament, el mètode biogràfic que utilitzem en aquesta recerca s'anomena *mètode biogràfic interpretatiu* i ha estat desenvolupat per sociòlegs com Ulrich Oevermann (1987), Gabriele Rosenthal (1991, 1993, 1995), Wolfram Fischer-Rosenthal (2000) o Roswitha Breckner (1998, 2000). Aquest mètode neix de la tradició de recerca biogràfica que, des dels anys setanta, practica una branca de la sociologia alemanya i que té com a objectiu principal treballar la interrelació de l'impacte dels esdeveniments històrics sobre la subjectivitat, mostrant que la recerca biogràfica no s'ocupa de casos individuals i aïllats, sinó d'estructures col·lectives.

Tot i que, efectivament, aquest tipus de recerca biogràfica està molt vinculada a la realitat social i històrica alemanya, les influències i orígens

teòrics del mètode biogràfic interpretatiu s'estenen molt més enllà de les seves fronteres. Ens referim, principalment, a corrents com l'Escola de Xicago, l'interaccionisme simbòlic, l'etnometodologia, el pragmatisme americà de Peirce, l'interaccionisme simbòlic de Mead o l'estructuralisme genètic francès de Lévi-Strauss, Bourdieu, etc.

Un aspecte clau del mètode biogràfic interpretatiu és el que fa referència al procés social en el qual es comunica i es construeix una biografia. Les biografies són el producte d'un procés comunicatiu que pren la forma d'interacció entre l'entrevistador/a i l'entrevistat/ada, anomenat biògraf o biògrafa. Aquest procés comunicatiu es desenvolupa a través de l'entrevista biogràfica o narrativa.

En una entrevista narrativa (Schütze,1977) es convida la persona a relatar la seva trajectòria biogràfica en forma d'història. Per una banda, la narració implica que el biògraf o biògrafa construeix una història a partir d'una selecció de fets o esdeveniments que han succeït al llarg de la seva vida i els ordena d'una forma significativa. Per altra banda, els qualifica, dóna un valor a aquests fets o esdeveniments, a mesura que narra el seu decurs. La importància de la narració rau en el fet que és un tipus de text que, a diferència d'altres, està menys subjecte al control conscient de l'individu. Els significats, raonaments, normes i patrons d'orientació que guien l'acció del narrador o narradora són tàcits i no explícits en la producció d'una història narrada. És feina de l'investigador/a detectar i donar significat sociològic a aquests implícits.

En el cas que ens ocupa, ens hem adreçat als nostres biògrafs i biògrafes situant-los sobre els antecedents de la recerca i els hem convidat a relatar la seva vida a partir d'un marc de referència mínim. En aquest mètode, és crucial que el sistema o marc de rellevàncies d'una entrevista l'elabori el propi subjecte entrevistat i no pas l'investigador/a, ja que ens interessa conèixer com es descriuen, es presenten i donen sentit a les seves vides els subjectes. En aquest sentit, cal tenir molt present que la pregunta inicial

que adrecem com a investigadores no contempla cap qüestió temàtica específica, més enllà de fer explícit el nostre interès per la seva vida.²

La segona part de l'entrevista comença quan el biògraf o biògrafa dona per finalitzada, clarament, la seva narració inicial o principal. Normalment, la fi de la narració principal està marcada per valoracions que tanquen el relat i per una interpel·lació a l'entrevistador/a: “*I així ha estat la meua vida. Vols que t'expliqui alguna cosa més?*” L'entrevistador/a manté uns segons de silenci perquè, sovint, el propi biògraf o biògrafa reemprèn la narració. Si no és el cas, l'entrevistador/a formula preguntes referides exclusivament als temes abordats pel biògraf o biògrafa, en funció de les notes que ha anat prenent per ordre seqüencial, és a dir, en funció de l'ordre en què s'han anat explicant els diferents temes i no del seu ordre cronològic. Les preguntes corresponents a aquesta part s'anomenen preguntes internes, perquè continuen estant orientades al *sistema de rellevància* (Schütz, 1962) del biògraf/a. La recuperació de mots o expressions utilitzades pel biògraf o biògrafa durant la narració inicial és un element clau per poder mantenir i respectar el sistema de rellevància narrativa.³

Un cop tractats tots els temes esmentats i, en major o menor mesura, desenvolupats pel biògraf/a, l'entrevistador/a procedeix a formular preguntes sobre qüestions omeses pel biògraf/a, o preguntes externes. Aquest és, doncs, l'únic moment de l'entrevista on es deixa de seguir el sistema de rellevància del biògraf o biògrafa i s'aborden els buits o llacunes que l'entrevistador/a, en funció del seu objecte d'estudi, considera rellevants per la investigació.⁴

2. Un exemple de pregunta inicial seria: “Tal com hem parlat per telèfon... ens interessa conèixer la teua vida i voldríem que, d'una manera molt oberta i lliure, ens anassis explicant allò que és important per tu des del principi”. Fixem-nos en el fet que les entrevistadores no prefixem ni un àmbit temàtic ni un període temporal específic.

3. Un exemple de pregunta interna seria: “Abans ens has comentat que la teua infantesa va ser molt dura...”.

4. Un exemple de pregunta externa seria: “No t'has referit al teu futur... com te l'imagines?”.

En el mètode biogràfic interpretatiu, el principi vertebrador de l'anàlisi de les dades rau en la tensió dialèctica entre la dimensió viscuda (o *història de vida*) i la dimensió narrada d'una vida (o *relat de vida*), de manera que la relació entre vida i text queda reflectida. En altres paraules, quan les persones ens comuniquem, hi ha una relació entre allò que vivim i expliquem. El biògraf o biògrafa sempre busca donar un sentit a allò que està narrant, fins i tot en aquells relats aparentment més inconnexos, fragmentats i incoherents. L'intent de donar sentit a una vida forma part d'aquest procés comunicatiu. Això és el que busquem com a investigadores; entendre com el subjecte atribueix coherència, construeix i dona sentit a una vida. Així doncs, no és la vida o el relat el que és necessàriament coherent, sinó la seva estructura. Tal com afirma Fischer (2000), la història de vida narrada representa la construcció global del passat del biògraf, una construcció on les experiències biogràfiques rellevants es relacionen en una estructura temporal i temàtica coherent. Així doncs, la tasca de l'investigador/a és seguir una lògica anàloga a la dels biògrafs: de la mateixa manera que l'exercici biogràfic de la persona entrevistada és interpretatiu i constructiu, el de l'investigador/a és hermenèutic i reconstructiu.

Finalment, volem destacar que, en aquest exercici biogràfic de reconstrucció, hi ha diferents nivells d'interaccions —i, consegüentment, de subjectivitats— implícits: la interacció entre les pròpies investigadores, entre les investigadores i la Fundació, entre les investigadores i les persones que han actuat de contacte per arribar als nostres biògrafs i biògrafes i, finalment, entre les investigadores i els biògrafs.⁵ Cadascun d'aquests nivells d'interacció ha generat elements d'interpretació que formen part del resultat final. És a dir, cal tenir present que la recerca que ens ocupa ha nascut i s'ha desenvolupat amb una intencionalitat col·lectiva que va més enllà de les sotassignats del document.

5. La lectura i les valoracions fetes des de la coordinació del treball per part de Fathia Ben Hammou i els comentaris dels propis biògrafs i biògrafes sobre alguna part del material escrit han estat ingredients indispensables de la cuina d'aquest document.

1.3. POBLACIÓ D'ESTUDI

El ventall d'elements exposats al llarg d'aquesta introducció ens ha conduït a organitzar el treball empíric de la següent manera. Del conjunt d'entrevistes realitzades, hem decidit analitzar-ne deu. Els biògrafs i biògrafes han estat seleccionats en funció de l'any d'arribada o naixement a Catalunya que, tal com es concretava en la demanda inicial, majoritàriament fa referència al període comprès entre els anys setanta i vuitanta. El denominador comú compartit entre els joves —i que respon a una cerca conscient a l'hora de construir la nostra població d'estudi— és el fet d'haver-se socialitzat a Catalunya amb *normalitat*. Quan parlem de normalitat ens referim a l'exclusió conscient en la nostra mostra d'estudi d'aquells joves que s'ubiquen en els sectors més marginats de la societat. Dit d'una altra manera, la recerca dels nostres biògrafs estava condicionada per la idea que fossin joves que han estudiat o estudien, que treballen i participen en associacions o que estan en procés d'emancipació, en definitiva, aquells que, segons la societat, se'n surten. No cal dir que allò que la societat defineix com una trajectòria normal o d'integració pot no ser-ho pel propi subjecte. Un cop acceptat aquest biaix, la nostra perspectiva metodològica ens ha obligat a restar obertes a qualsevol tipus de desenllaç.

Un cop definits els trets compartits, hem contemplat diferents variables que ens han permès reflectir una diversitat significativa a l'hora de confegir la nostra població d'estudi. En primer lloc, ens hem adreçat a persones d'ambdós sexes, per tal d'abordar una dimensió clau en qualsevol tipus d'anàlisi sociològica, la dimensió de gènere. Així doncs, hem escollit cinc dones i cinc homes. La majoria d'ells pertanyen al que podem anomenar classe treballadora, tant pel seu origen familiar com per la posició socioeconòmica que ocupen actualment en l'estructura social catalana.

També hem fet una selecció dels possibles entrevistats en funció dels orígens geogràfics que han conformat el mapa de la immigració a Catalunya. La meitat dels biògrafs i/o les seves famílies provenen del Marroc. Aquesta

sobrerrepresentació s'explica pel fet que és un dels col·lectius que, durant aquells anys, van instal·lar-se en major nombre arreu de Catalunya. Una altra raó té relació amb l'imaginari, d'arrel històrica, sobre la suposada incompatibilitat i diferència cultural entre el Marroc i l'Estat espanyol o Catalunya. Tal com han assenyalat molts observadors, els esdeveniments recents dels atemptats terroristes del març de 2004 poden haver contribuït a alimentar, encara més, una certa islamofòbia dins la nostra societat. Finalment, Gàmbia, Guinea Equatorial, Xile, l'Argentina i la Xina són els països dels quals, fa més de vint anys, van decidir marxar els pares i mares dels nostres entrevistats.

Alhora, hem volgut contemplar el tipus de municipi on s'han instal·lat els nostres biògrafs o les seves famílies d'origen. Hi ha una diversitat territorial que recull, per una banda, un context urbà i metropolità i, per l'altra, un context comarcal caracteritzat per municipis de grandària mitjana.

L'edat també és una variable clau, ja que buscàvem persones que, com a mínim, fossin majors d'edat. La nostra experiència en el treball biogràfic ens mostra que hi ha una edat mínima a partir de la qual els subjectes poden fer una recol·lecció d'experiències i records amb prou abast perquè l'entrevista narrativa sigui fecunda. En funció d'aquest criteri, l'edat dels nostres biògrafs —amb una sola excepció— se situa en el marge comprès entre els vint i els trenta anys. Trobar persones de més edat és difícil, pel simple fet que la població immigrada de països extracomunitaris a Catalunya comença a arribar, principalment, a partir dels anys setanta.

De la mateixa manera, la diversitat en els nivells d'instrucció i en els tipus de relació amb el mercat de treball ha estat un criteri present en la nostra tria. Mentre que la meitat dels biògrafs tenen una llicenciatura acabada o pràcticament acabada, la resta té altres titulacions de nivell mitjà o diplomatures. Les feines dels biògrafs —gens allunyades de la realitat laboral que viuen el conjunt dels joves al nostre país— oscil·len entre la precarietat i la temporalitat dels més joves i l'estabilitat dels entrevistats de més edat. Molts d'ells,

o bé tenen estudis i feines vinculades a l'àmbit de la integració social o bé estan implicats, com a voluntaris, en associacions de caràcter social.

També hem volgut recollir la diversitat en les situacions de convivència i de projecte de parella. El moment biogràfic dels nostres entrevistats està marcat per una edat en la qual acostumen a emergir o cristal·litzar els processos d'emancipació de la llar parental i de formació d'un nou nucli de convivència. En aquest sentit, el ventall és ampli ja que trobem biògrafs solters, però també casats o amb parella i alguns amb fills, independentment del fet que visquin o no a la llar parental.

Finalment, hem volgut reflectir la diversitat existent pel que fa al tipus d'estatus legal o jurídic dels biògrafs i biògrafes, plasmat en l'obtenció o no de la nacionalitat. Tot i que la majoria d'ells tenen la nacionalitat espanyola, n'hi ha que, de moment, només tenen un permís de residència.

Com a resum, presentem un quadre descriptiu que recull les variables essencials i que pretén afavorir la identificació de les dades objectives que formen part de les trajectòries biogràfiques dels entrevistats i entrevistades d'aquest estudi.

1.4. QUADRE DESCRIPTIU DADES BIOGRÀFIQUES

N.	Noms	Sexe	Any naixement (edat)	Nombre germans (lloc que ocupa en la fratria)	Lloc naixement	Lloc origen familiar	Edat arribada	Lloc residència	Nivell estudis	Activitat laboral actual	Participació associacions- /voluntariat	Estat civil/situació convivència	Documentació
1.	Màriam	D	1979 (24)	3 (1r)	Nador/ Marroc	Marroc	8	Vic	Lic.Filologia àrab (últim curs)	Mediadora intercultural	-	Casada i un fill	Permís residència permanent
2.	Horacio	H	1974 (29)	4 (1r)	Barcelona	Guinea Equatorial	0	Clot/ Barcelona	Lic.Medicina Comunitària	Metge de família i comunitat	Associació joves cristians	Solter; viu sol	Nacionalitat espanyola
3.	Nora	D	1982 (21)	4 (1r)	Tànger/ Marroc	Marroc	11	La Garriga	Cicle Grau Superior Integració Social (últim curs)	Busca feina	Voluntariat amb dones i nens marroquins	Casada; viu amb mare i germans	Permís residència permanent
4.	Pamela	D	1979 (23)	2 (1r)	Santiago Xile	Xile	5	Bellvitge/ Hospitalet	Lic.Psicologia	Auxiliar de geriatría	Associació parroquial	Soltera; viu amb pares	Nacionalitat espanyola
5.	Alí	H	1973 (30)	3 (3r)	Barcelona	Marroc	0	Viladecans	Lic.Filologia àrab (inacabada)	Educador social	Associacions immigrants	Viu amb parella	Nacionalitat espanyola

N.	Noms	Sexe	Any naixement (edat)	Nombre germans (lloc que ocupa en la fratria)	Lloc naixement	Lloc origen familiar	Edat arribada	Lloc residència	Nivell estudis	Activitat laboral actual	Participació associacions- /voluntariat	Estat civil/situació convivència	Documentació
6.	Víctor	H	1976 (27)	2 (1r)	Biedma/ Buenos Aires	Argentina	1	Terrassa	Llic. Traducció i Interpretació (en curs)	Dependent botiga	Associació fills exiliats	Solter; viu amb pares; té parella	Nacionalitat espanyola
7.	Samy	H	1977 (27)	5 (3r)	Tànger/ Marroc	Marroc	6	Eixample/ Barcelona	Cicle Grau Mijà Administratiu	Missatger	-	Viu amb parella i amb mare parella	En tràmit
8.	Doval	D	1981 (22)	6 (4t)	Premià de Mar	Gàmbia	0	Premià de Mar	Dipl. Auxiliar Infermeria	Auxiliar Infermeria	Associació joves immigrants	Casada; viu amb pares	Nacionalitat espanyola
9.	Aisha	D	1982 (21)	6 (4t)	Xauen/ Marroc	Marroc	10	Torelló	Dipl. Educació Social (últim curs)	Venedora al mercat	Voluntariat amb discapacitats del Marroc	Soltera; viu amb pares; té parella	Permis residència temporal
10.	Jaume	H	1959 (44)	2 (1r)	Hong-Kong	Xina	10	Sant Gervasi/ Barcelona	Llic. Història	Propietari botiga	-	Divorciat i un fill; té parella; viu amb mare	Nacionalitat espanyola

Abans de passar a presentar els diferents perfils biogràfics, però, ens sembla oportú fer una breu reflexió sobre els processos d'apropament i contacte amb els nostres biògrafs i biògrafes. Les investigadores sabem que trobar persones que responguin al perfil que es busca, i que aquestes accedeixin a participar en un procés narratiu obert, extens i —perquè no dir-ho— compromès respecte a la publicitat de la pròpia vida i intimitat, no és gens fàcil. Per dur a terme aquesta tasca hem comptat amb el suport de la xarxa social amb què treballa el programa Entrecultures. Però, l'element realment clau ha estat la informació i el diàleg previ que, des de la coordinació del programa, s'ha dut a terme amb les associacions i entitats. Sense aquest treball de compromís de la pròpia Fundació Jaume Bofill i la cura amb la qual s'han plantejat els contactes, estem segures que ens haguéssim trobat entrebancs molt importants per accedir als joves. Volem donar un èmfasi especial a aquest aspecte concret perquè, si bé han estat moltes les persones que, de manera voluntària, participativa i amable ens han acompanyat en la tasca de trobar els nostres biògrafs i biògrafes, també ens hem trobat amb negatives contundents.

Quina ha estat la raó d'aquesta negació? No és difícil d'imaginar, essent com som espectadores del tractament i maltractament mediàtic i investigador al qual estan sotmeses les persones immigrades i la immigració en general. Multiplicitat de periodistes i investigadors colonitzen els seus temps personals i associatius, els estudien com a membres del 'parc temàtic de la immigració' i extreuen conclusions que molt poques vegades els arriben i gairebé mai no els serveixen per canviar les seves condicions de vida. Davant d'aquests arguments crítics, com a investigadores, ens resta no només respectar la seva legítima decisió de no participar-hi, sinó, com a mínim, establir el nostre compromís de devolució i discussió col·lectiva dels resultats del nostre treball.

Finalment, podem valorar com a molt positiva la resposta d'aquells i aquelles que sí que han volgut participar en la recerca. Un cop superada la sorpresa inicial de situar-se davant d'unes estranyes que deien que estaven

interessades en les seves vides —vides anònimes deien ells i elles—, s’han implicat de forma activa i oberta; han manifestat l’interès de veure’s i viure’s com a narradors de la seva història; han redescobert moments, persones i successos que tenien oblidats i, fins i tot, en alguns casos, ens han mostrat exercicis narratius autobiogràfics que han enriquit el relat sobre les seves trajectòries.

1.5. GUIA DE LECTURA

Aquest document està dividit en quatre capítols. Els dos capítols centrals, tot i que han estat desenvolupats a partir d’un vincle comú, tenen la particularitat de poder-se llegir independentment.

En el primer capítol o Presentació de l’informe, hem volgut situar els objectius generals i els més específics de la recerca per poder fer explícita, a continuació, la perspectiva d’anàlisi que vertebrava el nostre treball.

El segon capítol s’identifica amb el títol de Perfils biogràfics. Amb aquest encapçalament curt i directe, hem volgut oferir un esbós, sintètic però comprensiu, de les trajectòries biogràfiques del conjunt de persones entrevistades. La nostra intenció ha estat reflectir un ventall d’experiències i trajectòries vitals que desvetllessin l’interès per les vides d’altri i que, alhora, suggerissin vies de reflexió i interpretació als lectors i lectores. Es tracta de reconèixer el subjecte que narra i, al mateix temps, donar elements perquè es puguin confegir hipòtesis sociològiques que transcendeixin aquella vida en concret. No parlem d’altra cosa que de fomentar un procés d’identificació i interpretació entre el lector/a i el biògraf/a, d’afavorir la comprensió de tota experiència humana sense jutjar els seus components. Per respondre a aquests objectius, hem volgut utilitzar un llenguatge comprensible i, per tant, no massa acadèmic; hem pretès descriure els fets viscuts i

aportar elements d'anàlisi que orientin la lectura i, finalment, hem volgut presentar allò que nosaltres considerem que són els elements estructuradors de cada cas.

En el tercer capítol del treball, hem canviat de registre. Aquí, hem optat per endinsar-nos en alguns dels camins interpretatius suggerits per l'anàlisi dels perfils biogràfics. Sense distanciar-nos de les persones, sense renunciar als seus testimonis —plasmats en forma de citacions—, hem fet una tria de temes i dimensions d'anàlisi connectades a determinades trajectòries o a episodis concrets d'una vida. L'objectiu és tractar diferents eixos d'interpretació que il·lustrin la dialèctica entre el subjecte i el context social, econòmic, polític i cultural en el qual es troba immers. El producte d'aquesta dialèctica és el que nosaltres anomenem actituds o orientacions biogràfiques, entenent —sempre— que tota biografia se situa en la cruïlla entre individu i societat.

En aquest apartat, hem optat per un títol que també encapçala el conjunt del treball: Pioneres i pioners. Pioneres i pioners perquè són la primera generació de filles i fills d'immigrants de països pobres que se socialitzen a Catalunya, que han d'obrir-se camí i, al mateix temps, obrir-lo a les generacions futures. Dins d'aquest apartat, apareixen quatre epígrafs amb una hipòtesi sobre les estratègies biogràfiques dels joves entrevistats, que apareixen darrera les seves experiències d'integració social. Tal com es podrà comprovar, aquestes estratègies no es construeixen sense costos, tensions i conflictes. Els diferents epígrafs estan encapçalats per un substantiu que adjectiva l'actitud i les pràctiques dels nostres biògrafs i biògrafes davant del seu entorn i davant del món:

- *Resistents*, per l'ètica de la resistència que posen en marxa davant d'un context canviant que va perdent l'amabilitat política, mediàtica i social;
- *Intèrprets*, per la capacitat d'interpretar un llegat familiar i extreure'n un sentit per confegir un projecte propi;

- *Malabaristes*, pels difícils equilibris que es practiquen en les relacions de gènere;
- *Mestissos*, per la seva identificació amb una concepció híbrida i elàstica de la identitat.

Finalment, amb el darrer apartat, titulat Biografia, migració i ciutadania, pretenem fer unes reflexions de caràcter més general sobre els processos d'integració viscuts pels nostres biògrafs. Sobre tots els recursos biogràfics que posen en pràctica per construir un projecte de futur, i sobre les conseqüències, aprenentatges i orientacions sociopolítiques que se'n deriven. Orientacions que, sens dubte, ens remetent al debat sobre com hem de concebre i construir la ciutadania com a pràctica de relació cívica i democràtica, i no només com un concepte teòric, jurídic o administratiu. En aquest sentit, ens ha semblat interessant i pertinent cloure el nostre treball destacant la potencialitat dels relats dels nostres biògrafs/es com a instruments de treball, i fent referència al fet que les experiències que han viscut es poden llegir i treballar com a materials pedagògics útils, tant per altres joves com per estaments educatius i associatius que treballen qüestions d'immigració.

Dit això, passem a conèixer les trajectòries biogràfiques dels nostres deu biògrafs i biògrafes.

2 Perfils biogràfics

2.1. MÀRIAM¹

Avui, Màriam escriu un llibre en el qual, seguint el fil de la memòria, reflecteix bona part de les seves experiències vitals. “*Hi ha un abans i un després de l'emigració*”, ens diu la nostra biògrafa. Màriam, veïna d'un barri del centre de Vic, prové d'un petit poble de la província de Nador, al Marroc. Allà va néixer fa vint-i-quatre anys amb el seu germà bessó, i allà va créixer fins que —l'any 1987, quan Màriam tenia vuit anys— la seva mare va creuar l'estret amb els bessons i un germà més. A Vic, mare i fills retroben el pare, que ja feia uns anys que vivia i treballava en aquesta capital de comarca com a operari de la construcció. Però, l'artífex de l'emigració familiar no és el pare de la biògrafa sinó l'avi patern, un funcionari de l'excolònia que insisteix en les possibilitats educatives que, als seus ulls, pot oferir un país com l'Estat espanyol als seus néts: “*l'avi va posar un ultimàtum al pare per fer el reagrupament familiar*”.

Recordant els seus primers anys d'escolarització a Vic, Màriam confessa l'enveja que sentia quan en Pau i la Laia, els personatges literaris de Pilarín Bayès, anaven a una festa major i es trobaven amb els seus cosins. En efecte, per a la Màriam de vuit anys, el canvi més dolorós de la partença és

1. Els noms de les biògrafes i biògrafs són ficticis.

l'enyorança que sent dels seus avis i, en general, l'enyorança d'una família extensa que configura el paisatge de la seva infantesa. Però, la nostra biògrafa és llesta i la seva adaptació al medi escolar és veloç: quan arriba fa primer de primària i l'any següent cursa segon i tercer en un sol any escolar. En qüestió de pocs mesos ja parla perfectament el català, i fins i tot pensa en aquesta llengua, la llengua amb què, actualment, parla al seu fill. “*Parlava tan bé que els veïns em deien que ja era d'aquí*”. Allò que la petita Màriam vivia amb gran naturalitat, des de fora generava sorpresa i admiració.

La seva trajectòria escolar i acadèmica —primer en una petita escola pública amb altres nens i nenes castellanoparlants i amb nens gitanos, i després en un institut, també públic, amb alumnes catalans de Vic de tota la vida— és brillant. La relació amb mestres i professors és positiva i crucial per al desenvolupament i la maduració personals de la biògrafa. Durant aquests anys, Màriam passa moltes tardes a la biblioteca, on descobreix i cultiva la seva passió per la lectura i l'escriptura. A mitjan dels noranta, a Vic, el percentatge de l'alumnat batxiller d'origen marroquí és molt baix. Tant és així que Màriam recorda que era l'única alumna d'origen marroquí fent el batxillerat al seu institut. La biògrafa relata com, ja de ben petita, la seva intenció era estudiar químiques a la universitat, però un sentiment de manca i de buit la porta a inscriure's a la carrera de filologia àrab. L'aprenentatge de l'àrab clàssic —la seva llengua materna és l'amazigh, una llengua preislàmica que s'ha conservat de manera oral— i de la cultura i la religió islàmiques ompliran una llacuna cultural que, en realitat, és una llacuna identitària. I és justament el conflicte identitària el que es revela com el nucli temàtic al voltant del qual s'estructura el relat de la nostra biògrafa. Com es gesta i com es resol aquest conflicte?

El començament de la dècada dels noranta és crucial en la trajectòria biogràfica de Màriam. Tres fets o esdeveniments marquen un punt d'inflexió en la seva manera de viure i veure el món i el seu entorn. En primer lloc, durant aquests anys comencen a arribar molts marroquins que s'instal·len a la ciutat. Fins aquell moment, Màriam i la seva família no havien tingut

pràcticament relació amb els seus compatriotes. La inauguració d'un espai de culte per als practicants de la fe musulmana evidencia aquest augment del nombre de famílies marroquines a Vic. Màriam, que assisteix a les classes d'àrab que ofereix la mesquita, descobreix amb amargor que no reconeix les grafies, ni recorda les sures de l'Alcorà apreses durant l'únic any de la seva escolarització a Nador. La consciència d'aquest oblit emergeix durant el que constitueix un segon factor clau per entendre el punt d'inflexió en la biografia de Màriam, la plena adolescència i, per tant, un període clau en la formació de la seva personalitat.

Però, un tercer esdeveniment actua com a detonant de la crisi durant la seva adolescència. L'any 1992, Màriam i la seva família fan un primer viatge de tornada a Nador i es allà on "t'adones que tu has canviat, que el país ha canviat i que no tenim res a veure l'un amb l'altra (...) que allà no hi tornaràs mai més i, per tant, qui ets?". La biògrafa confessa que viu dramàticament aquest conflicte identitari, gairebé existencial. Per una banda, els familiars i els antics veïns del Marroc no reconeixen la Màriam com a marroquina: "*la meua àvia deia que no parlàvem bé, que teníem un pes a la llengua...*". Per altra banda, cal tenir en compte que una de les conseqüències del creixement de la població immigrada a Catalunya és el recel d'aquells que, fins aleshores, percebien les famílies marroquines com a quelcom exòtic però no amenaçador. Molt significativament, l'augment de la població immigrada també té uns efectes sobre la pròpia percepció com a immigrant o immigrada. "*Com que érem pocs, tampoc t'ho plantejaves això de si estàs integrat o no; és quan ve l'onada que t'ho plantejaves i dius, ep! que hem perdut molt; i llavors comences a pensar, potser estem massa adaptats aquí...*". A ningú se li escapa que, sense una comunitat que etiquetés pejorativament el col·lectiu d'origen immigrant, el conflicte viscut per Màriam als tretze anys hauria estat de naturalesa molt diferent.

A finals dels noranta, trobem una Màriam ja universitària. "*Vaig triar la carrera (de filologia àrab) perquè, precisament, si vaig trobar a faltar alguna cosa de tot el que s'havia donat a l'escola, era aquesta manca de*

referència (...) Era una part de mi sobre la qual no tenia cap mena de formació i, clar, això és bastant desesperant (...) Que és una cosa que està a l'altra banda de l'estret, que és una cosa que forma part d'un tot, que és la Mediterrània, que per ella mateixa és un tot cultural i, a més, que la història d'Espanya són vuit segles d'Al-Andalus que citen amb quatre línies i poca cosa més, i és molt trist...". Però, el coneixement de la llengua i la cultura àrabs que li proporciona la carrera omplirà un buit que va més enllà de la necessitat de saber sobre els seus orígens i sobre si mateixa. Des d'un punt de vista biogràfic, Màriam opta per aquests estudis per dotar-se d'eines que li permetin dialogar i contraargumentar la visió d'un Islam restrictiu i ofegador, encarnat tant per un sector de la comunitat marroquina i dels imams establerts a Vic com, sobretot, per la figura del seu pare.

Els pares de Màriam, a diferència d'altres membres de la família (avis, oncles i cosins) no han estat escolaritzats. Poc després del reagrupament familiar, el pare de Màriam aconsegueix muntar una empresa en el sector de la construcció, àmbit del qual procedia i tenia experiència laboral a Nador. La seva posició com a empresari li permet donar feina a la major part dels germans de Màriam, així com a altres membres de la família. Aquesta posició de poder és utilitzada per exercir la seva voluntat en relació amb la resta de membres de la família —començant per la pròpia mare de Màriam— i per repudiar la seva filla perquè no té la seva visió del que és una bona musulmana.

Què és ser una bona musulmana per Màriam? Màriam, segueix algunes de les prescripcions religioses i socials de l'Islam com les pregàries, la pràctica del Ramadà o la circumcisió del seu fill, i d'altres no. La nostra biògrafa es va casar, l'any 1999, amb un noi d'origen marroquí que va conèixer durant els seus estudis i amb el qual té un fill de tres anys². Actualment, Màriam es planteja continuar la seva trajectòria acadèmica fent un doctorat de lingüística.

2. Les entrevistes amb la biògrafa van tenir lloc a finals de l'any 2003.

La biògrafa, ja des dels anys d'institut, ha combinat els seus estudis amb diferents feines com la de monitora de tennis per a nens petits, donar de menjar a avis, el torn de nit com a operària en una fàbrica d'embotits de la comarca, etc. Durant l'any i mig que treballa en aquesta fàbrica, Màriam coincideix amb les filles de les primeres migracions d'andalusos i altres col·lectius d'arreu de l'Estat espanyol. La nostra biògrafa rep força increpacions sobre el masclisme dels marroquins, davant les quals expressa la seva estupefacció: *“i a elles ningú no els diu que es rebel·lin contra els homes... que facin la revolució!”*. La biògrafa acaba conclouent que l'existència de prejudicis *“no respon a una qüestió de cultures, sinó als nivells de formació”*.

Actualment, Màriam treballa dos dies a la setmana com a mediadora cultural en l'àmbit de l'educació. Malgrat la importància clau que han jugat els professors en la seva trajectòria, en diferents passatges de la seva narrativa, la biògrafa reconeix que s'ha sentit molt sola a l'hora de prendre decisions i troba a faltar uns precedents, una guia que l'orienti en el seu camí. En la seva feina actual com a mediadora, Màriam pot aportar alguns dels recursos i instruments que li van mancar durant la seva adolescència. La seva tasca es desenvolupa en un context educatiu que ha esdevingut model i vers el qual Màriam té una opinió força crítica: *“la idea de Vic és molt bona, però el que passa a la pràctica és que hi destinen molt pocs recursos (...) jo hi treballo dotze hores setmanals i en podria treballar moltes més; ara em redueixen la jornada a vuit hores setmanals”*.

Segons el testimoni de la biògrafa, és justament el fet de treballar fora de casa —juntament amb el fet de no portar xador— el que és determinant en la prohibició paterna de mantenir relacions amb la família d'origen. Màriam ha optat per viure i practicar un Islam que estigui d'acord amb els seus principis i valors d'igualtat i llibertat. I aquesta opció li ha suposat el repudi familiar. Molt comprensiblement, la biògrafa no s'estén en aquest capítol dolorós de la seva vida durant les entrevistes. Ben al contrari, sembla que el seu patiment l'hagi fet reafirmar-se i defensar amb humilitat —però, al mateix

temps, amb un cert orgull— les seves opcions vitals com a dona llicenciada, treballadora, esposa i mare als seus vint-i-pocs anys.

Avui Màriam ja no sent la necessitat de definir-se com a catalana o com a marroquina perquè pot ser ambdues coses alhora i és així com se sent millor. “*Suposo que és un camí que tothom ha fet, que poc a poc vas buscant i que després t’adones que si pots portar-ho bé, pots gaudir d’aquestes dues perspectives; i, enlloc de veure-ho com un problema, ho veus com un enriquiment*”.

2.2. HORACIO

Horacio es presenta com un “*dels fills de la primera generació d’equatoguineans, aquí a Espanya*”. Els seus pares van arribar a finals dels anys seixanta, just després de la declaració d’independència de l’excolònia espanyola, l’octubre de 1968. El nostre biògraf va néixer a Barcelona l’any 1974 i els seus tres germans petits també són nascuts a la ciutat. Des de fa deu mesos³, viu sol en un petit pis que ell anomena de solter —de moment, Horacio no té parella— al barri del Clot de Barcelona.

Els pares del biògraf, guineans pertanyents a ètnies diferents, es van conèixer l’any 1967. En aquest cas, és la mare —procedent d’una ciutat de la costa continental, Bata— la que inicia el projecte migratori. En un primer moment, la idea és venir a l’Estat espanyol per completar els seus estudis (un fet prou usual si tenim en compte els convenis existents a resultes de la relació metròpoli-colònia). Així, la mare d’Horacio aconsegueix una beca per estudiar infermeria a Barcelona i s’instal·la a la ciutat l’any 1968. Un

3. L’entrevista va tenir lloc l’estiu de 2003.

any després, es reuneix amb la seva parella a Barcelona i s'hi casa, amb la intenció de tornar al país d'origen un cop finalitzats els estudis. Tanmateix, la política de fronteres tancades per frenar l'emigració que practica el dictador Macías Nguema fa impossible aquest propòsit. Com la major part de guineans que arriben a finals dels seixanta i principis dels setanta, els pares d'Horacio acaben quedant-se a l'Estat espanyol.

No obstant això, els intents de tornar o, almenys, de passar temporades llargues al país d'origen són una constant en la família del nostre biògraf: el pare, que prové de la regió insular, fa la carrera de marí mercant a Barcelona, però troba una feina a Guinea i s'hi queda durant divuit anys. Per altra banda, l'any 1989, quan Horacio té quinze anys, la mare obté una excedència a la feina i marxa amb els germans petits a Guinea per treballar de cooperant fins l'any 1991. Horacio es queda a Barcelona vivint amb una senyora que té cura d'ell. És en aquest context, justament pel fet de ser el fill gran, que el nostre biògraf es veu abocat a assumir el paper d'adult. En aquest sentit, els seus records d'infantesa i adolescència tenen un punt agredolç: *“de petit, sempre m'he sentit gran”*. L'any 1997, el pare torna a Barcelona i, des d'aleshores, tots els membres de la família viuen en aquesta ciutat. Aquest patró de mobilitat té una influència sobre la trajectòria del biògraf en el sentit que explica la seva obertura a l'hora d'imaginar-se què li pot oferir el futur: *“sóc una persona que sempre m'he anat adaptant bé a les realitats que m'han anat arribant (...) pot ser que acabi vivint en un altre país, però sé que l'arrelament a Barcelona i l'arrelament a Guinea mai els perdré, són dos referents”*.

Fins als onze anys, Horacio va a una escola concertada a Gràcia i, l'any 1985, la família es muda al barri de Fort Pienc, a l'Eixample, on el nostre biògraf va a l'institut. La relació amb els professors és bona i Horacio es defineix com un bon estudiant. És justament durant aquest període de l'adolescència que hem de situar un fet biogràfic que marca un abans i un després en la seva trajectòria. Als dotze anys, i de manera autodidacta, Horacio fa l'esforç d'aprendre la llengua de la seva mare (que no coinci-

deix amb la del seu pare, fet pel qual els pares d'Horacio parlen el castellà entre ells). “*Vaig sentir la necessitat de parlar una de les llengües de Guinea*”, afirma.

Però, quin és el motiu que l'empeny a aquesta comesa particular? Horacio recorda que creix com un nen català més. “*Quan jo anava creixent, de petitó, no hi havia tants negres ni tanta gent que no fos de raça blanca (...) aquesta diferència, jo l'he viscuda molt bé*”. El medi escolar dels anys vuitanta als barris barcelonins de Gràcia i l'Eixample no és un medi hostil per un nen que té un color diferent de pell, però que parla el mateix català i castellà que els seus companys, que coneix els hàbits i els usos d'aquest medi com qualsevol altre i que, al capdavant, és igual als altres perquè ha nascut a la mateixa ciutat. Dit això, però, el biògraf confessa que un pensament recurrent durant aquesta etapa d'adolescent era com li hauria agradat haver nascut a Guinea i que l'haguessin portat a Barcelona ja de molt petit. D'aquesta manera, hauria pogut dir que era d'allà però que vivia aquí i, així, evitar la sensació de galimaties identitari, de ser “*un ens perdut, d'estar en el limbo (...) De vegades, a nivell intern era frapant... perquè penses, quina és la teva identitat, no?*”.

Per tant, el context podia no ser necessàriament bel·ligerant amb la diferència fenotípica, però Horacio pateix d'alguna manera la diferència. I aquesta contradicció és la que el porta a aprendre la llengua materna, per saber d'on ve, i què és, en les seves paraules, “*per solucionar el problema*” de la identitat. Fins i tot, en un moment de l'entrevista, Horacio qualifica d’“*error*” comès per la generació dels seus pares el fet de no haver ensenyat la llengua d'origen als fills. Des de la perspectiva actual, el biògraf argumenta que “*la qüestió de la identitat és important, no podem fer veure que, per molt integrat que estigui —i ho estic— sóc igual que un noi que es diu Marc Rovira Casademont*”. I afegeix, “*però tampoc em puc associar totalment a la cultura guineana perquè em perdo... i també em poden dir tú has nacido en España i, de fet, ens ho diuen*”.

Horacio, com a jove adult, més enllà d'haver assolit una identitat lingüística plural, construeix la seva identitat a través de diferents elements relacionats amb el llegat familiar. En la mesura que pare i mare pertanyen a ètnies diferents, Horacio rep una herència intercultural. Una herència que es treballa a partir de la transmissió de la memòria: “*els meus pares sempre han tingut molt clar quins són els meus dos orígens, d'on venim i què som*”. A més, el biògraf reconeix que sent —ja de petit— una vocació per la medicina que té un clar precedent familiar (a banda de la seva mare, alguns dels seus oncles són metges). Efectivament, i malgrat que un dels somnis de l'Horacio infant i adolescent era ser ballarí —“*veient la pel·li de Billy Eliot em vaig adonar de fins a quin punt m'identificava amb el personatge, quan jo era petit*”—, la seva orientació per la medicina és clara.

Als dinou anys, Horacio comença la carrera de medicina i, durant aquesta etapa de joventut, el biògraf té una consciència de sacrifici. “*És l'època de sortir, conèixer gent*”, i afegeix, “*a casa van haver-hi limitacions...problemes econòmics, familiars (...) és una època descentrada*”. No obstant això, Horacio acaba la carrera als vint-i-quatre anys i continua estudiant per treure's el MIR. “*Altres companys ja estan treballant i tu et veus com un nen de teta, vivint a casa... has d'estar molt ben atès per continuar (...) als vint-i-quatre anys sense cobrar un duro*”, es lamenta el nostre biògraf. La manca d'autonomia econòmica fa que Horacio no pugui marxar de casa fins als vint-i-vuit anys.

Ara ja fa un any i mig que Horacio és metge resident amb l'especialitat de medicina de família i comunitària, però en aquest moment biogràfic no tots els seus interessos estan enfocats a l'àmbit mèdic. “*La meua vida està centrada en la medicina, però també hi ha més coses que vull viure i a les quals vull estar obert: la psicologia, la teologia*”. El biògraf es defineix com a creient i s'interessa per la teologia “*per, així, poder tenir eines per explicar el món des de la realitat de l'evangeli*”. Durant els anys de facultat, Horacio forma part del Moviment d'Estudiants Cristians del qual rep molt suport per anar fent el seu camí de creixement personal. Amb un amic

biòleg del grup tenen la intenció d'endegar alguna iniciativa per reflexionar sobre la ciència i la religió. El seu interès per la psicologia té un substrat similar: *“penso que és una bona eina per ajudar”*.

Així doncs, podem afirmar que, biogràficament, tant la professió escollida com els interessos d'Horacio estan connectats per un mateix *leit-motiv*: *“estar interessat per la qualitat de vida de la gent, ajudar la gent”*. Com ell mateix apunta, *“el metge de capçalera és un metge molt social”*. Aquest patró d'orientació cristiana torna a ser una herència familiar, sobretot per part materna, però tal com ell mateix aclareix *“és com en tot, fins que no ho fas teu, per molta tradició que hi hagi...”*.

En aquest sentit, la identitat d'Horacio s'ha anat construïnt a través d'una orientació col·lectiva o social, certament gens polititzada, però sí reivindicativa d'una manera de ser al món basada en la relació amb els altres, amb la comunitat. El mestissatge pot ser un tret d'aquesta identitat que és individual i col·lectiva al mateix temps. *“He fet una vida d'una cosa que s'anava gestant, que s'està veient aquí a l'Estat espanyol, que és l'afroeuropèu”*. Parafrasejant què entén Horacio per cada cosa: *“europèu pel fet d'haver nascut, viscut i treballat a Europa, per les oportunitats, la tecnologia, la possibilitat de formar-se; africà, perquè sóc de raça negra i perquè hi ha una part africana en mi: la cura i el respecte vers els altres, els més grans, la xarxa... ho visc així... he tingut un privilegi perquè em puc aprofitar de les dues realitats”*.

2.3. NORA

“*En un moment determinat, al meu pare li va donar per immigrar*”, sentència Nora al principi de la narració, un cop ha fet una breu descripció de la vida familiar a Tànger. Per entendre l’abast d’aquest inici narratiu cal avançar en el relat que la nostra biògrafa va construït sobre les experiències viscudes, el moment present i les expectatives de futur.

El pare de Nora treballava de soldador en una fàbrica de ciment espanyola, gaudia de seguretat social, subsidis pels fills, vacances... unes condicions laborals que, en aquella època —parlem dels anys vuitanta—, eren poc habituals al Marroc. Després d’una breu experiència migratòria a Líbia, que va acabar en fracàs quan el pare de Nora va perdre el passaport, Catalunya i, en concret Centelles, serà el següent destí migratori del progenitor de la nostra biògrafa. En aquest poble del Vallès Oriental —on ja hi vivia un oncle i altres amics de la família— el pare aconsegueix establir-se i trobar feina i es torna a casar. Aquest segon casament ens podria fer pensar que el projecte migratori de la família comença i acaba en la figura paterna. Tot i així, transcorregut un temps, la mare de Nora decideix anar a retrobar el seu marit acompanyada de les seves tres filles.

Així doncs, l’any 1993, la mare de la nostra biògrafa, tot i ser analfabeta, aconsegueix gestionar els papers necessaris per aconseguir el visat i reunir-se amb el seu marit. “*La meva mare deia que, encara que fos amb pastera, nosaltres havíem de marxar i buscar-nos la vida, que no podíem viure del que ell ens enviava un mes sí, un mes no*”. Aquest caràcter resolutiu de la mare, com veurem, sembla deixar una empremta important en la nostra biògrafa.

Els records que avui té Nora de les seves expectatives d’una nova vida a Catalunya contrasten amb una etapa que resulta extremadament dura per a la nostra biògrafa, que en aquell moment tenia onze anys. “*Nosaltres veníem a les nines i joguines sofisticades que els altres nens no tenien, a les*

chuches, nosaltres veníem a això, la veritat, veníem a passar-nos-ho bé". Des de la perspectiva del present, la biògrafa es permet un judici irònic sobre els seus sentiments del passat: *"estava molt contenta, no sé per què estava tan contenta"*.

Quan Nora, les seves germanes i la seva mare arriben a Catalunya no viuen amb el pare, que continua residint amb la seva segona esposa. Mare i filles aconsegueixen instal·lar-se en el pis d'un amic del pare al mateix poble, però l'estada de quatre mesos en aquest pis és viscuda des de la clandestinitat. Aquest amic s'havia registrat com a solter per poder llogar el pis, ja que la mestressa de la casa no permetia l'entrada de dones i nens. Per tant, les nostres biògrafes van haver de romandre en la invisibilitat per evitar problemes. Aquesta experiència d'enclaustrament deixa una petjada profunda en Nora que, a més, pel fet de ser la filla gran, no només és receptacle de la seva pròpia angoixa, sinó també de les angoixes de la seva mare. *"La meva mare sempre m'explicava els seus problemes, a sobre, havíem d'estar tancades, ens passàvem el dia calladetes, assegudes al sofà, mirant la tele; les quatre coses que sabia de català les vaig aprendre de tant mirar dibuixos animats! (...) finalment, el meu pare, per pressió de la meva mare, va acceptar que anéssim a l'escola, però amb la condició de dir que nosaltres no teníem mare"*. Tal com es pot apreciar a través d'aquesta cita, a la vivència de la clandestinitat, l'enclaustrament i l'angoixa, Nora hi ha d'afegir la negació de la mare. Tot plegat, un exercici difícil i dolorós per a una nena que havia imaginat la migració com una aventura divertida.

El paper que juguen els primers anys d'escola per a la nostra biògrafa és fonamental no només com a recurs d'integració, sinó d'humanització, després d'un període de no ser persona: *"a l'escola ens van acollir molt bé, molt bé. Ens ajudaven en tot, teníem una professora per a nosaltres soles, que ens ensenyava a parlar, a explicar-nos (...). Les mestres deien que nosaltres no havíem de callar el fet de tenir mare, que no ens preocupéssim"*. Però, els primers cinc anys d'escolarització de la nostra biògrafa no només són positius per situar i ordenar uns conflictes d'arrel familiar, sinó

que esdevenen claus per a la seva integració en l'adolescència, una etapa clau per la construcció del propi jo. “A Centelles, la veritat, no era conscient que era estrangera, el tracte de la gent no et feia sentir diferent”.

Quan Nora té setze anys, la mare troba feines de neteja a La Garriga i la família decideix instal·lar-se en aquest poble veí. La biògrafa acusa el canvi d'una escola petita i familiar a un IES amb classes més grans i amb un ambient ben diferent. Ens trobem a finals dels noranta, una dècada al llarg de la qual el paisatge migratori d'aquest municipi —i de la comarca en general— ha canviat significativament: “*quan vaig arribar a La Garriga, vaig sentir per primer cop les paraules ‘mora’ i ‘estrangera’, de tot (...), a la classe el professor no donava l'abast, va ser una època dolenta... en aquell primer any va arribar una noia que era marroquina i, la pobra, ho va deixar perquè et matxacaven moltíssim, per fer grups, a classe, a gimnàstica (...) però jo, per sort, sempre he tingut claríssim que havia de tirar endavant, que era l'única opció que tenia, si no, què? M'havia de quedar a casa? A més, sempre trobes un professor que et dóna ànims, i si no m'haguessin dit mora, segurament m'haurien dit gorda o lletja, i bueno... jo ara tinc una altra perspectiva”.*

Efectivament, com diu la nostra biògrafa, “*jo a 3er d'ESO podia deixar-ho perfectament perquè tenia més de setze anys i a la primera paraula de ‘mora’ o ‘fas pudor’ podia haver dit adéu*”. Però no ho fa. Nora continua amb esforç i amb decisió el seu procés d'escolarització. Sovint ha de faltar a classe perquè la seva mare torna a quedar embarassada del seu pare i la nostra biògrafa l'ha d'acompanyar al metge i ocupar-se de moltes gestions domèstiques i familiars. Tot i la dificultat que Nora reconeix a l'hora de seguir els seus estudis, sobretot amb el maneig del castellà, i compaginar-los amb les tasques de cura que assumeix un cop nascut el seu germà, decideix començar el batxillerat humanístic. Però, a segon de batxillerat, essent l'única alumna del seu curs d'origen marroquí, té un entrebanc amb una professora que la farà abandonar el seu propòsit inicial: “*Jo volia fer el treball de recerca sobre Antonio Machado, que m'agradava moltíssim, però*

ella em matxacava molt (...) que aprovava per caritat cristiana, que no sabia com havia arribat fins aquí (...) vaig estar una setmana a casa plorant estirada a un sofà, pensant-me que era tonta, (...) vaig canviar el tema de recerca i el vaig fer sobre literatura àrab, vaig treure un 8 i vaig aprovar el batxillerat". Nora treu una bona nota i acaba el batxillerat però abandona la idea de fer estudis universitaris. Es decideix per un cicle de grau superior de formació professional en integració social.

En el moment de l'entrevista, Nora està esperant les notes dels exàmens finals del cicle d'integració social que ha cursat a Granollers. Enrera, queden dos anys que la nostra biògrafa qualifica de molt bons. *"L'any passat vaig anar al meu antic institut per explicar una mica l'experiència de fer batxillerat, de fer un cicle, i els professors es van quedar... quin canvi! Perquè, és clar, jo era la tímida, em costava dirigir-me a la gent"*.

Nora se sent més segura, es pot obrir, perquè a Granollers troba altres dones amb les quals comparar-se i identificar-se. *"He tingut companyes maquíssims, bé, companyes, perquè gairebé totes som noies; al batxillerat et trobes de tot, però aquí et trobes gent que estudia i treballa, gent que va tirant, una estava embarassada, gent de totes les edats i orígens, hi havia una gallega, que no hi ha rics ni pobres, m'entens?"*. S'entén que la nostra biògrafa, als seus vint-i-un anys, s'ha pogut arribar a sentir més propera a dones de classe treballadora que combinen feines i estudis, que vénen d'altres parts de l'Estat espanyol, que a les companyes de batxillerat de La Garriga, amb les quals —malgrat compartir l'edat— no comparteix una mateixa trajectòria i orígens.

L'experiència de formació a Granollers també és positiva pel propi contingut dels estudis que cursa. Nora tenia molt clar *"que volia estudiar alguna cosa per treballar... això de l'amor al arte no és lo meu"*. El seu bagatge biogràfic, tant pel que fa a la seva posició de cuidadora com a germana gran, com a la seva tasca de medidora amb altres dones de la comunitat, és un factor decisiu que la fa inclinar-se cap a la integració social. Acompa-

nyar, gestionar, combinar... d'alguna manera, són tasques familiars per a la nostra biògrafa: *“jo sempre he estat l'encarregada de fer la compra, portar les meves germanes al metge, acompanyar la meva mare a la llevadora (...) ara ens combinem molt bé amb la meva mare per cuidar el meu germanet (...) ja em coneixen tots els metges, acompanyo moltes dones, sobretot si van a la llevadora o coses així, de dona, perquè si no entens la llengua és molt frustrant”*.

Però encara hem de contemplar una altra dada biogràfica clau per entendre l'orientació biogràfica resolutiva de Nora i conèixer la seva trajectòria fins a l'actualitat. En començar el primer any del cicle formatiu, als dinou o vint anys, la nostra biògrafa es va casar. La seva parella és un noi marroquí, mestre de professió i funcionari al Marroc. Des de la seva arribada, fa dos anys, treballa com a jardiner ocasional a La Garriga. El fet de no tenir els documents necessaris per regularitzar la seva situació legal precipita el casament. Però, tot i estar legalment casats, la biògrafa utilitza l'expressió *nòvio* per referir-se a la seva parella en diferents passatges de l'entrevista. La boda 'de veritat', com a escenificació i ritualització del compromís, arribarà amb la festa i, de moment, la nostra biògrafa no sembla tenir pressa per celebrar-la. *“A mi em fa gràcia fer la boda, ja que et cases... però no entenc res d'aquest tema, ni tinc tants diners... i si són tants milions, perquè no ens comprem un pis? Moltes vegades ho hem comentat ell i jo i hi estem d'acord... per què fer un festí? Clar, sóc la gran i a la meva mare li fa il·lusió”*. Tal com es posa de manifest en aquesta citació, la prioritat de Nora és regularitzar la situació del seu marit i trobar una feina pròpia. Tot i l'esforç que fa la biògrafa per entendre la perspectiva de la seva mare i accedir a la idea d'una gran celebració matrimonial, Nora és conscient que l'esdeveniment clau per aconseguir l'autonomia que desitja serà marxar de casa seva el més aviat possible i, a partir d'aquí, formar un nucli familiar propi.

2.4. PAMELA

“*Si mis padres han salido adelante, ¿por qué no habría de hacerlo yo?*” En un moment de l’entrevista, Pamela exposa aquest raonament, que no només resumeix l’actitud resolutiva de la nostra biògrafa, sinó que posa de manifest la importància de les experiències passades per fer front al futur. El passat més llunyà, per Pamela, és una història de pèrdues, d’obstacles i de renúncies —però amb final feliç— protagonitzada pels seus pares. El passat recent està marcat pel trencament d’una relació de quatre anys amb la seva parella. En aquest sentit, el moment de l’entrevista és temps de canvi i de reflexió, segons confessa la nostra biògrafa. És un moment de transició dels estudis al món laboral, de tenir parella a no tenir-la, de canviar de grup d’amics.

Pamela va néixer a Xile l’any 1979. Ella i els seus pares vivien de lloguer en una casa unifamiliar i tenien una *fuenta de soda*, un bar-granja, a Santiago. Estem en plena dictadura de Pinochet i la població viu sotmesa a la repressió i la militarització de molts aspectes de la vida quotidiana. Els impostos eren alts, i el negoci dels pares de Pamela no donava prou per obtenir beneficis. La biògrafa fa ús d’un ‘nosaltres’ familiar per recrear els anys anteriors a l’emigració. Tenint en compte que en aquell moment la biògrafa tenia menys de cinc anys, aquesta estratègia narrativa ja ens dóna pistes per entendre el seu posicionament, tant en el relat com en el moment biogràfic actual. “*Lo alquilábamos todo. Para comprar una lavadora de segunda mano teníamos que comprarla a plazos*”. Segons Pamela, la precarietat econòmica i l’ambient que implicava viure sota una dictadura van ser els motius que els van decidir a emigrar. “*Teníamos miedo, miedo a las ráfagas de disparos, al ruido de las metralletas, al toque de queda... pero también los temblores de tierra*”. Independentment que el cas de Pamela no pugui entendre’s sense tenir en compte una dimensió política, la biògrafa no addueix raons directament polítiques o l’exili per explicar el projecte migratori de la família. Un projecte que —recordem-ho— és un projecte parental, però que ella naturalitza i assumeix com a propi per dir-nos que ella hauria fet el mateix.

En qualsevol cas, per Pamela i els seus pares, la decisió d'emigrar suposa un deteriorament important de les relacions amb la resta de la família. Actualment, els vincles de Pamela amb els seus avis i altres familiars, amb algunes excepcions, són molt febles. Pamela no ha tornat a Xile des que va arribar a Barcelona, l'octubre de 1985. La biògrafa va fer el viatge amb la seva mare, que en aquell moment estava embarassada d'un segon fill. Feia tres dies que s'havia aprovat la Llei d'Estrangeria. Aquest fet va tenir un impacte important per la família, en el sentit que tant els pares de Pamela com ella mateixa van trigar onze anys per obtenir la nacionalitat espanyola.

El pare de Pamela, d'ascendència italiana, havia arribat a la ciutat uns mesos abans a través d'un conegut —també xilè— i va començar a provar sort venent bijuteria a La Rambla de Barcelona. La nostra biògrafa rememora una imatge del passat molt particular que ens parla de la duresa dels començaments: *“Recuerdo verlo correr por la tele con la policía detrás”*. Un cop va aconseguir allotjament amb una altra parella de xilens, el pare de Pamela va fer venir la resta de la família. Des del principi, ambdós progenitors van treballar fent diferents feines en l'economia submergida, primer, i amb un contracte de treball més endavant: *“han hecho de todo, con tal que no faltara el pan en la mesa, mi madre hasta hacía baberos a peseta”*. És un 'de tot' que inclou feines de neteja i costura; el pare, que muntava estants per fires de negocis, es queda a l'atur... La mediació d'una ONG, Càritas, i el fet de trobar-se amb persones que donen suport i assessorament a la família en diferents àmbits (papers, cerca de pis, feina), esdevé un factor decisiu per la ubicació i la integració de la família.

Tot i així, els primers temps van ser especialment durs per un motiu que se sumava al desarrelament propi d'una emigració i a l'inici d'una nova vida partint del no-res. El germà de Pamela —encara un nadó— va morir poc després d'arribar a Catalunya. Quan Pamela va fer anys, no hi havia ànims ni diners per fer celebracions i, per tant, es van saltar el seu sisè aniversari. *“Iba a cumplir seis años, pero me engañaron y me hicieron cumplir siete directamente. (...) Recuerdo ser pequeña e ir a la iglesia el día de Reyes*

para que te dieran los regalitos... yo lo veía normal". Durant molts anys, Pamela i els seus pares van compartir el pis on vivien, al barri de Bellvitge, bé amb altres famílies o bé rellogant un parell d'habitacions a treballadors i estudiants en períodes puntuals. Pamela resumeix així la seva infantesa: "*el principio fue difícil y yo tuve la suerte de tener unos padres que me lo suavizaron mucho*".

Quan Pamela té vuit anys, neix la seva germana. Ens trobem a finals dels vuitanta i la mare de Pamela continua fent treballs de costura i altres feines dins l'àmbit de l'economia submergida. Mentre ella es fa càrrec de les filles, el pare de Pamela va progressant professionalment fins que, amb els anys, arriba a muntar una empresa pròpia de reparacions domèstiques. Com en moltes famílies, és una mena de 'pacte de gènere' que fa que la mare de Pamela hagi renunciat a una formació i una vida laboral dins el sector formal fins fa relativament pocs anys. Així doncs, a partir de l'any 1996 —moment en què la família, finalment, obté la nacionalitat espanyola— és quan la mare de la nostra biògrafa pot començar a formar-se com a treballadora familiar a la Fundació Pere Tarrés i, més endavant, treballar en una residència geriàtrica. Avui dia, la família gaudeix d'una certa estabilitat econòmica que, per exemple, els ha permès poder comprar el pis on han viscut de lloguer durant els darrers dotze anys. La millora de les condicions de vida familiar no ha implicat una desvinculació amb altres immigrants, amb la comunitat, ben al contrari. La mare de Pamela ha col·laborat durant cinc anys a Càritas ensenyant a cosir a dones magribines, que s'han trobat en la mateixa situació en què es va trobar ella quan va arribar. Tant ella com Pamela estan implicades al barri desenvolupant tasques de voluntariat.

La prioritat dels pares de Pamela ha estat invertir tot el que han pogut en l'educació de les seves filles i la nostra biògrafa il·lustra de la següent manera la responsabilitat de què se sent portadora quan la canvien de l'escola pública a una de concertada. "*Cuando me pasaron a la concertada estaba acollonida, porque yo siempre había sido buena estudiante pero ahora tenía que seguir siéndolo a la fuerza porque ya se estaban gastando un dinero*".

Tot i que va repetir un curs de batxillerat, la trajectòria escolar de Pamela és bona. La nostra biògrafa aprofita els estius per treballar i poder pagar les seves despeses personals. “*Yo quería trabajar desde los dieciséis años pero ellos no me permitieron hasta los veinte (...) Sólo me dejaban dar clases particulares, hacer de canguro, esas cosas así*”. Actualment, Pamela treballa unes hores com a auxiliar de clínica en la mateixa residència geriàtrica on està contractada la seva mare.

El sentiment de responsabilitat i de correspondència que sent Pamela també explica que, quan rep una beca que li cobreix la matrícula, el material i el transport de bona part de la carrera, la nostra biògrafa s’afanyi a acabar els seus estudis. En efecte, als seus vint-i-tres anys, Pamela acaba de llicenciar-se en psicologia i —mentre assaboreix aquest moment— pensa en un possible postgrau. “*Yo siempre he querido estudiar algo que me sirva para ayudar a los demás. En un principio quería ser abogada pero me decidí por la psicología (...) Ahora estoy tanteando un poco el entorno, no sé si dedicarme a los recursos humanos o a la psicología social*”. Pamela vincula la psicologia social a la possibilitat de treballar amb col·lectius socials marginats socialment, entre ells els immigrants. De moment, però, Pamela prioritza el fet d’adquirir una certa experiència laboral. Sembla que la nostra biògrafa té ben assumides les dificultats existents per als joves a l’hora de trobar una feina estable i satisfactòria, però el camí recorregut pels seus pares ressona de nou a l’hora d’abordar del seu propi futur professional. “*Me costará, sí, que tendré que hacer ocho mil trabajos diferentes antes de encontrar un trabajo fijo y estable de lo que yo he estudiado, y de lo que quiero, sí, pero es que así está todo el mundo*”.

Dels anys a la universitat, Pamela en valora —sobretot— el fet d’haver conegut gent que l’hagi estimulada, tant intel·lectualment com personalment. Però, la nostra biògrafa, per les experiències que ha hagut de viure, se sent diferent del seu grup d’amics i companys del barri i de la universitat. L’experiència de la migració dels seus pares, la mort del seu germà, el paper de germana gran i, en general, l’educació rebuda fora —però, gosariem dir

que, sobretot, la rebuda dins de casa— són elements decisius que expliquen la diferència a la qual es refereix. *“Desde pequeña he visto que las cosas cuestan... a lo mejor me ha tocado madurar un poco antes que a los demás”*. L’emancipació de la llar parental és un capítol revelador de la seva percepció de la diferència. *“Mi ilusión es independizarme (...) Ya desde los dieciocho años, aunque mis amigos alucinaban, tengo amigos de treinta que siguen viviendo con papá y mamá, ya sé que los pisos están imposibles pero tampoco les ves las ganas, y yo tengo tantas! quiero comprarme un piso y empezar a vivir con un colchón en el suelo, empezar poco a poco.*

Al mateix temps, i en un altre sentit, hi ha una voluntat conscient de Pamela de no voler-se diferenciar que esdevé un *leit-motiv* al llarg de les entrevistes. En aquest cas, es tracta de la negació de la diferència pel que fa a la identitat cultural. *“Nunca me he sentido desplazada, como si vivo en un barrio aparte o en una cultura aparte, nunca, en casa siempre me han enseñado a adaptarme allí donde esté, conservar en parte lo que es nuestra cultura, pero no cerrar la puerta a lo que tienes delante... no quiero considerarme distinta, no creo que sea ni bueno, ni útil (...) Llevo toda la vida viviendo aquí, en mi DNI pone española pero yo llevo años celebrando el caga tió, me siento catalana principalmente, luego española, y a la par chilena. El haber nacido en un lugar te marca, no tienes porque perder eso”*.

Aquest posicionament esdevé una estratègia per ubicar-se i sentir-se bé en un lloc i, tal com il·lustra la següent anècdota, té un clar origen familiar. *“Cuando mi madre va a reuniones de la iglesia y se junta con inmigrantes latinoamericanos y del este de Europa y cada uno tiene que traer algo propio, mi madre siempre dice: ¿que traiga una cosa de mi país? ¡Pues yo llevo una tortilla de patatas!”*. I Pamela afageix: *“Claro que nos gusta la empanada chilena y el choclo, pero esto es una cosa más privada, más nuestra... con que uno lo sepa és más que suficiente”*.

La valoració global de la nostra biògrafa, des de la perspectiva del present, és clara. “*Tengo una vida llena, creo que —pese a todo— no me he saltado etapas (...) Mis padres ya han hecho mucho por mi y ahora me toca devolver*”. El reconeixement de la tasca dels pares, en efecte, és un element recurrent en el relat i, en aquest sentit, Pamela se sent portadora d’una missió, que és tirar endavant com van fer ells i tirar endavant amb generositat. Deixant de banda —de moment— el perquè d’aquesta missió, ens quedem amb la trajectòria viscuda d’una jove psicòloga catalana nascuda a Santiago de Xile que ha rebut unes oportunitats i uns recursos innegables, però que —sobretot— ha sabut treure’n profit. Ens quedem amb un relat que desprèn il·lusió pel futur.

2.5. ALÍ

“*Recuerdo que anava al Tibidabo quan era el nostre aniversari; anàvem caminant... Després, en els jocs, érem com una miqueta animalets, els típics del bosc, com un entrenament per fer-te gran, ens enfilàvem als arbres, fèiem cabanes, corríem per tot arreu...*”. Aquests són alguns dels records de la infantesa d’Alí, abans que patís una malaltia neurològica greu i poc coneguda. De vegades, són records confusos per l’impacte d’aquest esdeveniment, però que expliquen la infantesa d’un nen actiu que tenia el seu món familiar, escolar i de jocs en un petit barri de Collserola.

Tot i que el nostre biògraf fa un any que viu amb la seva companya en un pis comprat en un municipi de l’àrea metropolitana de Barcelona, Alí ha viscut a la muntanya pràcticament durant tota la seva vida. El seu pare, treballador dels ferrocarrils, va llogar un pis en aquest barri barceloní quan va decidir reunir tota la família, que aleshores residia a Tànger. La mare, el fill gran i la filla acabada de néixer van arribar a Barcelona a

principis dels anys setanta. Alí va néixer l'any 1973 i, dotze anys després, el fill petit de la família. Però, viure a Barcelona no estava previst en els plans migratoris del pare, que va arribar a Catalunya l'any 1968. Ell es dirigia cap a Holanda, però la impossibilitat de comunicar-se amb el familiar que feia de contacte va decidir el destí barceloní de tota la família. Durant aquests anys, en aquesta zona gairebé no hi vivia població d'origen marroquí, però sí famílies immigrades d'Andalusia durant la dècada dels seixanta, amb les quals les relacions veïnals van ser properes ràpidament. *“Érem tots famílies currantes, de pares que havien canviat de puesto per tirar endavant la família, per mirar que els fills estudiessin; hi havia moltes afinitats i objectius i les diferències eren molt petites... potser això donaria el nivell d'integració que tenim una miqueta tots els germans”*.

Però, abans d'entrar a conèixer com ha viscut Alí l'experiència de la integració, cal que ens aturem en l'experiència biogràfica de la malaltia: *“Als vuit anys vaig patir una malaltia realment complicada, que gairebé la palmo... em va marcar moltíssim, la meva vida va canviar molt, hi ha un abans i un després”*. Tot va començar amb símptomes de cansament que van precipitar quatre mesos d'hospitalització i més de sis anys de patir-ne les conseqüències. Si bé Alí va continuar els estudis amb bons resultats —*“era un crac, estudiant”*, diu—, les corredisses per la muntanya van desaparèixer i l'anar amunt i avall amb els amics, també. No es tractava només de patir l'absència d'una diagnosi i un tractament clars, sinó també l'experimentació científica a la qual el sotmetien per estudiar la recuperació important del seu cas. *“Hi havia un metge molt divertit que em feia electromiogrames, bé, descàrregues elèctriques, que jo li deia la tortura xina perquè eren tres o quatre hores allà..., hòstia jo patia, patia!”*. En una ocasió, el metge va filmar el tractament per presentar el seu cas en un congrés a Nova York, *“¡tío, pues invítame a Nueva York y déjate de cuentos!”*, va reaccionar Alí. Evidentment, no hi va haver viatge a Amèrica, però sí al Magrib, on tota la família també buscava respostes i solucions. Però, aquest circuit recurrent i protagonista de la malaltia en la vida d'Alí té un punt i final. Acaba quan el biògraf té quinze anys i pren una decisió radical i definitiva. *“Al final ho*

vaig pactar amb mi mateix i, a partir dels quinze anys, no vaig voler més relacions amb els metges”.

D'aquest període biogràfic, Alí n'extreu aprenentatges molt importants que —sobretot— prenen força en el moment present. Entre ells destaquen, d'una banda, el seu principi de realitat lligat a una resignació inevitable envers allò que no es pot canviar: *“T'has d'acostumar a viure amb allò que tens i esto es lo que hay, con lo cual pues para toda la vida”*. I, per altra banda, l'aparició d'un tarannà simpàtic i irònic, però que es mostra descregut en relació a tot allò que suposa la mirada i el tractament oficial o institucional de la realitat. Aquest tarannà ja l'hem pogut percebre en relació als metges, però caldrà resseguir la seva trajectòria per conèixer que també els polítics, alguns professors i la pròpia Administració reben aquest tractament crític i escèptic. Ara bé, allò que és més destacable de la narració biogràfica d'Alí és que, lluny de presentar-se com a víctima de la malaltia, d'explorar o explotar el territori vivencial de la discapacitat, la presentació del nostre biògraf pot ser interpretada en clau de supervivència. Si acceptem que Alí és un supervivent, ho fem perquè la seva recuperació és un fet innegable o perquè té el coratge de trencar subjectivament amb tot allò que té relació amb la malaltia? És evident que una part de l'equació no s'entén sense l'altra, però la seva narrativa ens apropa a una inflexió biogràfica important: Alí pacta amb si mateix, comença a confiar en les seves capacitats abolint les seves suposades (i construïdes) discapacitats, tot desenvolupant els horitzons de la seva individualitat. No és d'estranyar, doncs, que aquest posicionament impliqui una dosi gens menyspreable d'introversió. Segons les seves paraules, *“sempre ho he paït jo tot sol”*. Però, amb els anys, aquesta introversió es transformarà.

A partir d'aquí, la vida d'Alí dona un tomb espectacular. Comença l'adolescència i el nostre biògraf prem l'accelerador. *“Jo, l'adolescència, la vaig viure molt intensament, suposo que també per reafirmar que jo ja estava bé, em fotia en molts fregaos, jo ho havia de fer, de participar amb la resta de la gent i moure'm, mullar-me”*. És en aquest període quan el biògraf viu

les experiències arrauxades i passionalment compromeses que pot viure qualsevol altre jove i quan, paradoxalment, experimenta d'una manera més intensa el fet diferencial pel seu origen marroquí. Podríem dir que integració, risc social i discriminació coexisteixen en aquesta etapa. A partir d'aquí comencen *Las desventuras y aventuras de Alí el aberenjenado*, títol d'unes històries que ell mateix escriu i publica mentre és estudiant de filologia àrab a la Universitat de Barcelona. Durant els estudis universitaris —que abandonarà al tercer curs de carrera per un sentiment de desencís sobre la qualitat del conjunt de coneixements rebuts—, Alí s'interessa sobretot per aquelles persones que alimenten la seva curiositat pel saber. Així, el biògraf té una presència activa en les tertúlies al bar, en el col·lectiu assembleari de la universitat i en les iniciatives que giren al voltant de la interculturalitat.

Ara bé, arribats en aquest punt, cal que ens endinsem en el sentit biogràfic d'aquestes *desventuras y aventuras* que, segons les seves paraules, “*son historias de buenos y malos*”. Però, afegim un element de complexitat: Alí viu bona part d'aquestes històries perillósament. Fins i tot, segons alguns indicadors socials, el nostre biògraf podria haver estat considerat un adolescent en risc. Durant l'època de l'institut, el consum de drogues i les baralles amb altres grups són pràctiques força comunes entre els adolescents però, com en quasi tot durant aquests anys, Alí es mulla més, va més enllà que molts dels seus col·legues. “*Durant l'adolescència, jo estava molt creuat; a vegades agafava uns colocones... era una cosa molt rara, però jo m'ho prenc més com una reafirmació de ¡coño, ya estoy bien! Com que jo tenia una pinta de chachi, de tio feble, jo creia que havia de demostrar alguna cosa, havia de demostrar que era més que ells i, bueno, em donaven, eh!, i jo crec que ho vaig aconseguir però amb una vena molt boja, molt boja!*”.

Tanmateix, aquesta constel·lació de risc personal i social, a banda d'algunes petites al·lusions esporàdiques, no apareix tenyida de racisme. Ni com a infant ni com a adolescent, Alí no s'ha sentit diferent o especial pel seu origen marroquí, però això no impedeix que la dècada dels noranta sigui

una època de topades amb la policia. És el moment de saber què pot significar ser marroquí a Barcelona. *“Des dels setze anys sí que m’han fet sentir marroquí... com que els yonquis acostumen a ser molt prims, i clar, a això també se li afegeix el fet de ser marroquí, doncs... des dels setze fins als vint-i-un les estadístiques podien ser que, tres cops cada dos mesos, m’havien de parar... Recordo que, una vegada, tenia vuit maderos per mi a la Rambla —saca todo lo que tengas en el bolsillo, ¡ah, es usted ciudadano marroquí!”*. I és que la qüestió de la ciutadania marroquina és un tema clau en la mesura que el nostre biògraf no aconsegueix la nacionalitat espanyola fins als vint-i-set anys a causa d’una creu mal posada en el formulari d’actualització de residència. Aquest fet es tradueix en onze anys d’irregularitats i complicacions administratives. Fent una lectura interpretativa d’aquest període de l’adolescència, podem dir que Alí juga amb els límits i se’n surt. De nou, esdevé un supervivent. *“No me’n penedeixo, clar, —que me quiten lo bailao— però, he tingut molta sort”*.

Durant tot aquest període, que se situa entre els setze i els vint-i-dos anys, el nostre biògraf també s’implica intensament dins el món associatiu. Es tracta d’una implicació que, durant molts anys, comparteix amb la seva germana i, tot i que no s’ho pren com una qüestió laboral, sí que li permet començar a obtenir uns ingressos que, altrament, serien difícils d’aconseguir sense tenir els papers en regla. Als disset anys, Alí comença a treballar amb la seva germana en una ONG fent recolzament a immigrants i participa en un programa de ràdio per informar i ajudar aquestes persones, sobretot amb temes de regularització administrativa. *“Va ser el meu primer contacte amb el món associatiu que em va omplir molt... era capaç de fer cosetes molt senzilles per ajudar un munt de gent”*. D’aquí segueix el seu camí cap a institucions dedicades a l’educació intercultural. És així com el nostre biògraf comença a fer de *contacontes*: *“Jo flipava; com m’agradaven les cares del nanos quan senten un conte!, és al·lucinant!”*. La seva trajectòria va continuar desenvolupant activitats interculturals arreu d’Europa i del Marroc. Durant aquest període, també es treu el títol de monitor. En definitiva, allò que més sorprèn de la seva dedicació compromesa al món social

és que, justament, representa l'altra cara de l'adolescent o del jove que viu perillosament. Tal com ell mateix reconeix, "*Amb vint-i-un anys, jo ja era monitor però la tonteria no m'havia passat encara*". L'Alí era capaç de jugar amb els dos llenguatges. Probablement el nostre biògraf s'arrisca, però ho fa des d'una posició biogràfica absolutament integrada en la societat.

Alí assenyala un moment de canvi biogràfic —quan té vint-i-dos anys— que marca l'inici d'una nova etapa que arribarà fins a l'actualitat. Acaba l'adolescència i comença la vida adulta entesa, en aquest cas, com l'abandonament de la necessitat de posar-se en risc. Alí entra a treballar en un centre d'acollida de joves immigrants i, posteriorment, treballa com a educador social a Barcelona. La policia ja no l'atura al carrer. Inicia un projecte de parella amb una noia catalana que coneix a la universitat i amb la qual compren un pis. Participa en el món associatiu d'una forma més selectiva. El nostre biògraf reconeix que ja no es queda les seves vivències i preocupacions per ell mateix, sinó que les pot compartir amb la seva parella, la família i els amics. Per Alí, allò que compta ara és haver estat capaç de pair tot el que ha viscut i haver-ho convertit en una experiència biogràfica vàlida per trobar el seu camí. Un camí que no es pot deslligar de la seva dedicació i compromís amb els adolescents immigrants amb els quals treballa.

Si reprenem l'inici del nostre recorregut, ens podem preguntar quines són les bases integradores sobre les quals descansa la trajectòria biogràfica d'Alí. Sense ànim de donar una resposta definitiva a aquesta pregunta, podem dir que aquestes bases són tan simples o complexes com el fet d'haver viscut en un barri on no hi havia altres famílies d'origen marroquí; haver rebut un marc molt obert de tolerància i respecte per part dels pares; haver tingut l'oportunitat d'estudiar i fer la seva vida sense limitacions econòmiques, culturals i socials i, finalment, haver gaudit de la cura i el recolzament compartit entre tots els germans, especialment de la seva germana. Aquestes i altres circumstàncies poden haver jugat un paper important a l'hora d'entendre el posicionament identitari del nostre biògraf, que podem qualificar d'híbrid i fluctuant: "*Jo trobo que, si haguéssim de pensar en el meu per-*

centatge d'influència marroquina o influència autòctona, per dir-ho d'alguna manera, estaria entre un... és que una cosa així, fins a cert punt, no crec que s'hagi de valorar! La qüestió és que ha sigut un procés... i tot això del tema identitari és un procés vital que hasta que la palme voy a estar así... ni integració, ni assimilació, no són estats purs i tu vas fent i et mous en un cercle”.

2.6. VÍCTOR

L'Argentina a principis dels anys setanta. El pare i la mare de Víctor estan estudiant a la universitat de Buenos Aires, ell medicina i ella magisteri. A la capital, els grups d'esquerra i les organitzacions estudiantils estan fortament mobilitzades i els pares de Víctor són membres actius d'aquests moviments dins i fora de l'àmbit universitari. Mesos abans del cop d'Estat de 1976, la repressió augmenta de manera brutal i els dos joves aconsegueixen marxar de la capital i refugiar-se a Viedma, un poble de la província de Río Negro, al sud de la província de Buenos Aires. Un cop instal·lats, el pare aconsegueix feina com a metge i neix Víctor. És l'any 1976. Aquesta fugida, que es pot entendre com un exili interior, deixa de protegir-los passats uns mesos de l'onada d'extermini que arriba a tots els indrets del país. *“Pasó a ser una aniquilación total, sistemática y en ese período, donde muchos se quedaron y unos pocos pudieron salvarse, mis padres se salvaron”*, ens relata el biògraf.

Quan havien passat vuit mesos del naixement de Víctor, els pares reben les notícies d'aquests crims. *“Los amigos de mis padres, pues también desaparecieron, también los mataron en esa época y a familiares también; el hermano de mi padre, primos de mis padres, también (familiares) más lejanos”*. El cercle s'havia tancat i la decisió no es fa esperar. Els pares han de fugir i ho fan pel Brasil amb documentació falsa. Però, el seu fill no

viatja amb ells; l'han de deixar amb la germana de la mare, que en aquells moments té dues filles. Tiets i cosines l'adopten com el petit de la casa. Mentrestant, els pares continuen el seu viatge d'exili cap a Espanya, en un primer moment a Madrid i, finalment, a Barcelona, on el pare troba feina de metge. Passats uns mesos, el petit Víctor puja a un avió cap a Barcelona acompanyat de la seva àvia materna. *“Cuando me traje aquí ella estaba muy nerviosa, tenía como setenta años y sabía en qué circunstancias me traía. Y para ella siempre es de algún modo algo de lo que se alegra, de haberme podido traer hasta aquí”*. És així com Víctor i els seus pares comencen una nova vida en un altre país.

Passats dos o tres anys a Barcelona, la família es trasllada a Terrassa, on el pare continua fent de metge i la mare munta un taller de dansa contemporània i es dedica a donar classes. Víctor comença l'escola i ho fa com a membre de la primera promoció a la primera escola catalana i pública de la ciutat. És una escola petita però molt activa i amb una gran implicació de pares, professors i alumnes. Aquest fet posa de manifest que els seus progenitors no abandonen el seu compromís ideològic i l'adapten a la realitat catalana progressista del moment. Malgrat que els pares del nostre biògraf no s'han decidit mai a parlar català, opten perquè el seu fill Víctor l'aprengui des de ben petit i convisqui de forma natural amb les dues llengües. El seu germà —que neix a Terrassa poc temps després que la família s'hi instal·li—, també se socialitza en català i, tal com diu afectuosament el nostre biògraf, el seu germà és el *catuflo* de la família.

Els anys a l'escola transcorren en un ambient familiar, de resultats òptims i de bones amistats, però l'entrada al batxillerat canvia radicalment la tònica dels esdeveniments. *“No porque fuera un gamberro incorregible sino porque iba pululando de un Instituto a otro, hice primero en uno, segundo en otro, tercero en otro y en COU me fui a otro lado”*. Víctor explica que es tracta d'una època de *“muchas películas... andaba como muy perdido”*. El biògraf dubta de les seves motivacions per orientar-se en els estudis i va provant diferents opcions. *“Pasando de un lado para otro, de estudiar letras a*

ciencias puras sin saber muy bien qué hacer; después estuve estudiando música durante unos cuatro años y después terminé el COU". Les lletres li agradaven, però en un moment donat té una mena d'il·luminació i creu que la medicina pot ser el seu futur, tal com ho és pel seu pare. Més endavant, avorrit de les ciències pures, decideix recuperar els estudis de guitarra clàssica que entre els set i els dotze anys havia compartit amb el seu progenitor. Aquest cop s'inicia amb la guitarra elèctrica però, tal com ens diu Víctor, *"estudiar música es mucho más sacrificado que cualquier otra cosa según mi experiencia ... y es también un mundo muy encerrado y me acabé hartando"*. Sembla que els passos que fa resseguint les experiències professionals i artístiques del pare són abandonats a favor d'altres opcions que l'apropen a si mateix. Veurem com aquests passos també l'acaben apropant als seus progenitors.

L'any 1996, quan Víctor té vint anys i ja no es troba còmode amb la música, té lloc un esdeveniment que dóna una nova dimensió de sentit a la seva vida i que l'ajuda a reorientar el seu futur. Els seus pares, que com a exiliats mai no han deixat la seva militància política lligada a l'Argentina, fan arribar a les seves mans el díptic d'una organització argentina anomenada HIJOS. *"Había unos jóvenes que querían montar este grupo en Barcelona y habían traído los documentos fundacionales. Me acuerdo de haberlo leído y haberme identificado totalmente. Si no estás aquí es porque algún cable no te conecta bien. Era un marco en el que uno, cualquier hijo de exiliado de esa generación, cabía perfectamente"*, narra el biògraf. I és que, l'any 1996, es compleixen els vint anys del cop d'Estat a l'Argentina i emergeixen amb força tota una sèrie de moviments que reprenen la lluita de denúncia i reivindicació de Las Madres de la Plaza de Mayo. *"Ahí en medio surgen unas organizaciones que si bien no vivieron ese momento histórico, los que ahora tienen entre veinte y treinta años como es ahora mi caso, pues recuperan todo ese pasado y lo reivindican... la denuncia de todo esto se había reprimido casi con la misma fuerza con la que se habían reprimido los movimientos sociales en aquella época, había quedado como una etapa de la historia que se tapa... HIJOS son los hijos de esos desaparecidos,*

como otra forma de redescubrir una generación y reivindicarla y denunciar lo que se hizo con ella... Hijos por la Identidad y la Justicia, contra el Olvido y el Silencio”.

Per què Víctor experimenta aquesta identificació tan directa i tan reveladora amb HIJOS? De fet, ell mateix ens parla de la paradoxa de conèixer la història de l'exili dels pares i de molts altres argentins, mentre personalment el biògraf viu una quotidianitat aliena a tots aquells fets, ambients i persones. *“A nosotros no se nos ha ocultado ni mucho menos esto; ha estado muy presente. Pero tampoco la realidad que vives del día a día — por más que tengas presentes estas cosas que son fuertes—, no tienes un gancho que lo relaciones con tu vida cotidiana, entonces están ahí como aparcadas”.* La resposta és que HIJOS és un redescobriment, un despertar —tant personal com social— de quelcom que havia quedat contingut en el seu interior i que arriba a tenir una funció terapèutica: *“Es algo que sienta bien, más allá de que no estés tratando con cosas muy agradables, pero eso de encontrar a gente que ha tenido tu misma vivencia...”.*

Així doncs, la militància dóna forma i sentit a la seva identitat individual i col·lectiva i li permet omplir políticament de sentit el fet de ser fill dels seus pares. Ell no és un fill més especial que altres però, en tot cas, no és un fill qualsevol perquè, com els seus progenitors i gràcies a ells, és un supervivent privilegiat d'una repressió ferotge i radical. *“Has vivido como una especie de impotencia y con un sentimiento un poco irreal de la historia... a los que no están, nunca los has visto y no los puedes conocer. Es algo fuerte que tienes ahí y no puedes hacer nada con ello pero si se presenta una oportunidad como esta, sí. (En HIJOS) se mezcla lo político con lo personal y es un poco la misma situación en la que uno ha crecido, donde lo político y lo personal siempre ha estado muy mezclado”.*

Durant els primers anys de militància a HIJOS, Víctor deixa la música i reprèn els estudis inacabats de COU. Fa uns anys que el nostre biògraf treballa al quiosc d'un Hospital de Terrassa amb la seva mare que, final-

ment, va decidir tancar l'escola de dansa. Quan està a punt d'iniciar la carrera universitària pensa en marxar a l'Argentina (país que ja ha visitat dues vegades des de l'any 1996) per vincular-se al grup primigeni d'HIJOS i per visitar la seva família. De fet, altres membres del grup de Barcelona han decidit marxar per quedar-s'hi a viure. *“En algún momento estuve más conflictuado con decir si quería irme un tiempo para allí... sentía la inquietud que sin vivir eso como que no me cuadraban las cosas.* Finalment però, no es decideix a engegar aquest projecte migratori i comença la carrera de Traducció i Interpretació i, en concret, es decanta pel francès i el portuguès. Des de la perspectiva actual, Víctor no es penedeix d'haver pres aquesta decisió: *“No es necesario que me fuese allí, que es algo que no descarto, pero con el paso del tiempo te vas estabilizando en el lugar donde estás y quieras que no, cuando vas allí eres un poco extraño, eres un gallego”.* No obstant això, seguint les seves paraules, el fet de sentir-se estrany no és cap *“trauma ni ninguna condición irresoluble”.* La construcció de la identitat en funció del lloc on s'ha nascut o viscut no és una preocupació pel nostre biògraf. El més important per a Víctor és sentir-se a gust amb ell mateix i amb el seu entorn: *“No siempre hay cosas que están relacionadas con el hecho de no ser catalán del todo ni argentino tampoco... siempre me he sentido cómodo aquí porque si yo no te explicase todas estas cosas y te hablase en catalán y te hablase de cualquier otra cosa igual ni te enterarías”.*

Ara mateix, la prioritat de Víctor —tot i mantenir el seu vincle i compromís amb la denúncia genocida i la reconstrucció política de l'Argentina— és finalitzar la carrera per, tal com ell diu, *“tener algún tipo de reconocimiento académico y acabar de estar bien situado”.* L'any vinent, té la intenció de marxar a França a treballar per tal de millorar el seu nivell de francès. Si tot va bé, la seva parella, una noia de Manresa companya de carrera, se sumaria al projecte de quedar-se amb ell a França. Deixant de banda aquests plans a curt termini, Víctor no vol prefixar el seu futur; el veu molt obert a les circumstàncies que es pugui anar trobant al llarg del seu trajecte personal: *“El futuro está abierto, abierto; ni vivir en pareja eternamente, ni*

buscarme un piso, ni tener hijos, nada; ni ganas de no hacerlo, un poco a lo que venga”.

En definitiva, podem llegir la història de Víctor com la història d’una construcció identitària entre generacions. El lligam amb la generació dels seus pares és la base de la seva coherència biogràfica. En altres paraules, el biògraf, gràcies a HIJOS, desenvolupa una estratègia que li serveix per articular el passat dels seus pares amb el seu propi present i, des d’aquesta posició, obrir-se al futur amb autonomia. Aquest és el llegat que Víctor ha rebut dels pares i que vol cultivar amb lleialtat i agraïment. *“Mis padres para bien o para mal siempre me han dejado hacer en casi todo... me han dado mucha libertad (...) han sabido transmitir ese legado a sus hijos habiendo crecido fuera del país y esto supongo que, de algún modo, tiene que ser satisfactorio (...) el desarraigo es un punto de incoherencia, vivir y no sentirte identificado con tu pasado, aunque no sea el tuyo propio personal, aunque sea el de tu familia”.*

2.7. SAMY

“Mi padre falleció cuando yo tenía cinco años y es cuando todo, ufl, cambió todo”. En aquells moments, Samy vivia a Tànger a casa d’una de les seves germanes més grans, juntament amb la seva germana de catorze anys i el seu germà petit. Era l’any 1982. El pare tenia seixanta dos anys i la mare quaranta-dos. En aquella època, la mare i la germana gran del nostre biògraf havien migrat del Marroc a Catalunya i estaven treballant a Barcelona; la primera en feines de neteja i la segona com a intèrpret a la clínica oftalmològica Barraquer. La mort del pare, doncs, és un esdeveniment que canvia radicalment l’escenari de les relacions familiars, no només perquè força el projecte migratori de la tota la família com una aposta irreversible, sinó perquè fa que es traslladi el centre de gravetat de l’autoritat familiar. Però,

contràriament al que podríem pensar *a priori*, la mare no serà la nova dipositària d'aquest rol. “*Todo el peso se inclinó hacia mi hermana la mayor*”, anuncia el nostre biògraf amb èmfasi a l'inici de la narració. En aquest sentit, no seran poques les mostres d'admiració i agraïment que Samy dedicarà a la seva germana a través del relat. Ella és, sens dubte, una persona de referència durant la seva infantesa i ara, convertit ja en adult, Samy continua comptant amb ella a l'hora d'orientar-se en les decisions i els moments difícils.

Com a *pater familia*, la primera preocupació de la germana gran de Samy és la d'agilitar ràpidament el reagrupament familiar. Vol que els seus germans petits, que encara estan en edat d'estudiar, aprofitin les oportunitats que ofereix Barcelona i, sobretot, vol estalviar-los els problemes d'adaptació a l'entorn. Ella, com a migrant anterior, sap que a edats més avançades apareixen més dificultats per aprendre la llengua, per establir lligams personals, i augmenta el risc d'enyorament. Malgrat que la germana gran de Samy ha tingut èxit i ha trobat bones feines d'intèrpret a Barcelona, les dificultats de la mare per aprendre castellà i emmotllar-se a la vida occidental posen en evidència les dificultats d'adaptació de les persones que immigren quan són adultes des d'altres àmbits culturals.

El procés migratori de la família serà més complicat del que ells mateixos pensaven. Samy, els germans i la mare arriben a Ceuta l'any 1983 per tramitar tota la documentació. La idea era resoldre els tràmits en una setmana, però es queden més d'un mes sense aconseguir el visat. Davant de les dificultats que es van presentant, la germana gran demana ajut a un matrimoni amic que coneix persones del consolat espanyol. Gràcies a aquest ajut, Samy i els seus germans aconseguen la documentació en un sol dia. Si bé va ser una època dolenta, marcada per la incertesa, l'arribada a Barcelona en autocar va deixar el nostre biògraf gratament impressionat. “*Lo primero que me causó a mi Barcelona es ¡qué grande es esta ciudad, qué altos los edificios (...) con calles tan abiertas!*”. L'admiració del biògraf per la ciutat, encara avui, es manté molt viva i aquest sentiment va lligat a l'agraï-

ment personal i íntim que dedica a la seva germana gran per haver tingut cura del procés d'integració de tota la família a la ciutat. *“En Barcelona me siento encantadísimo (...) de hecho mi idea es vivir aquí ya para siempre (...) tengo la suerte de que mi hermana haya venido a trabajar aquí, gracias a ella pues estoy aquí y soy lo que soy”*.

La seva identificació amb Catalunya, *“yo me incluyo en el grupo catalán”*, ens diu, no minimitza el respecte i estimació que sent per Tànger i el Marroc. El nostre biògraf viu una identitat plural que presenta de forma aproblemàtica, ja que, tal com ens diu, *“cuando estoy aquí me siento barcelonés y cuando me voy a Tánger me siento de Tánger”*. Tanmateix, el procés de construcció de la seva identitat no ha estat pas un camí de roses. D'una banda, la distància amb el Marroc sembla generar un decaïent en el procés de socialització perquè Samy admet que, quan és a Tànger de vacances, té dificultats per entendre's amb familiars i amics. D'altra banda, tal com veurem a continuació, el biògraf ha hagut de fer front al llarg de la seva vida a manifestacions i successos racistes dolorosos, davant dels quals ha hagut de reaccionar i construir el seu propi equilibri psicològic i emocional.

Durant els primers dos anys, Samy i els seus germans no van anar a escola sinó a una acadèmia per aprendre la llengua. D'aquella primera etapa, el biògraf recorda un cert sentiment d'estranyesa: *“Jo tenia sis anys i, es cregui o no, estàs en una etapa una mica confós entre el que és la realitat i el que no és la realitat i tens un cacao”*. Després d'aquest període, tant ell com els germans fan proves per entrar en un col·legi públic, i Samy entra a quart d'EGB. Per al nostre biògraf, el procés d'escolarització no suposa cap problema, tampoc l'aprenentatge del català i del castellà. Els problemes, però, arriben a BUP. És el període de l'adolescència, *“d'anar a discoteques, de lligar, de fumar”*, i és també el moment en què comença a manifestar-se el conflicte identitari que el confronta amb ell mateix i amb tot el seu entorn social. Arrenca, així, la dimensió més problemàtica d'una integració que, fins llavors, havia estat un procés vivencial natural i agrada-

ble. En aquest punt, comença la història d'un Samy que ha de fer front a actituds racistes i ha de negociar pèrdues i dolors per acabar trobant el seu lloc i continuar endavant.

Un dels episodis més significatius del procés de construcció de la seva identitat té lloc quan un conegut li diu que el seu nom, a la Bíblia, es tradueix per Pedro. Llavors Samy ens explica: *“Pues con la gente a mi me pasaba una cosa muy curiosa; yo, desde los quince hasta los diecinueve prácticamente, a gente desconocida... yo le decía: sí, sí, me llamo Pedro”*. Amb el pas del temps, aquesta opció entra en contradicció amb ell mateix i és la seva companya la que l'empeny i l'ajuda a fer una reflexió íntima sobre la seva identitat. *“Con el tiempo lo vas viendo y ¿para qué? Eres Samy y aunque tuviese una traducción, tu madre te ha puesto Samy, pues te llamas Samy. No, oye, renegar uno de sus raíces lo encuentro falso... es engañarse a sí mismo y engañar a otra persona”*. Al mateix temps, alguns companys de batxillerat menyspreaven l'Àfrica i els africans amb els seus comentaris ignorants i racistes; el seu millor amic —*“érem inseparables durant tota l'EGB”*, ens diu— s'ajunta amb grups *skins* i fa que els seus camins se separin, cosa que li provoca una enyorança i una incomprensió molt gran.

Quan finalitza el batxillerat, els professors no l'animen a fer COU i li recomanen que faci Formació Professional, però ell es resisteix perquè té la il·lusió d'esdevenir corresponsal internacional. En aquell moment, però, va entrar en vigor la reforma de l'ESO i les noves condicions per realitzar els estudis el van desanimar. Però, no són aquestes les úniques circumstàncies que contribueixen al seu desànim. La germana gran s'ha casat i Samy es converteix en l'*hereu* del rol de cap de família. A partir d'aquest moment, el biògraf ha de controlar despeses econòmiques, portar temes de documentació, acompanyar la família al metge, assessorar els problemes personals de la mare i les germanes, entre d'altres responsabilitats. Aleshores, Samy es veu obligat a rebaixar les seves expectatives i —no sense recança— abandona els seus plans de fer COU i decideix estudiar un cicle formatiu de

tènic administratiu que dura dos anys. Per damunt de tot, el biògraf vol aconseguir un títol que justifiqui els esforços de la seva germana gran per tal de garantir-li el dret a estudiar, i també perquè vol ocupar, com qualsevol altre, un lloc digne en la societat. Vol sortir-se'n i millorar socialment i econòmicament.

Després d'haver treballat en molts llocs —de repartidor, d'administratiu en un hotel i en una assessoria, entre d'altres feines—, actualment treballa en una empresa de missatgeria. A la feina, sent comentaris despectius a les seves esquesques que li provoquen un gran malestar i que l'han portat a buscar una altra feina més bona. De moment, ha demanat un augment de sou que reconegui la seva capacitat i experiència, i intenta millorar dins l'empresa. Té plans i molta il·lusió per comprar-se un pis amb la seva companya, amb la qual surt des de fa set anys. De fet, ella és el suport més important amb què compta Samy en l'actualitat. Però, la relació amb la seva companya —que és filla de pare andalús i mare catalana— tampoc no ha estat exempta d'entrebancs molt importants.

Només el pare de la seva companya va acceptar la relació, mentre que la mare i l'àvia van mostrar la seva perplexitat i rebuig des de bon principi. Els comentaris i consells persistents d'ambdues dones provoquen, finalment, que la parella se separi durant dos anys. Aquest és, possiblement, un dels episodis dolorosos de la seva biografia que està satisfet d'haver superat. *“Al principio todo fue muy fuerte porque era todo un desconcierto para la familia de ella (...) también, lo fuerte fue que su abuela se pensaba que yo me iba a casar con ella y que la iba a secuestrar, tonterías de estas ¡por favor! Me costó, me costó ganarme a su familia (...) Ahora, a la vuelta, yo le guardaba rencor a su madre... y pasados seis meses ¿para qué darle tanta vuelta al pasado? mejor olvidar el pasado y vivir lo que hay que es lo más bonito”*. Val a dir que, al principi, la mare de Samy tampoc no va ser massa favorable a la relació, però el biògraf va comptar sempre amb el suport de les seves germanes. Tal com diu Samy, *“el tiempo ayuda a un proceso de acercamiento y comprensión mútua”*. Actualment,

ell s'ha traslladat al pis de la família de la companya, on conviu amb la mare d'ella. Alhora, la mare del biògraf ha establert una relació d'amistat amb la seva futura nora. I és que la parella té plans de casar-se i poder-ho fer a través d'una cerimònia civil, acompanyada de la cerimònia matrimonial marroquina. Ambdós estan d'acord i il·lusionats amb aquest projecte.

El recorregut narratiu de Samy es presenta, finalment, sota la idea paradoxal que ell, malgrat tot, ha patit poc. *“En eso he tenido suerte, quizás; más que por mi carácter, también por la apariencia —no té trets fenotípics diferenciadors— conmigo ha sido más light, me he sabido también defender, razonar las cosas”*. Però, malgrat el to d'aquesta presentació, la narració manté sempre el contrapunt a allò que ell defineix com una *llàstima*. *“Sobre todo, quiero subrayar el desconocimiento, siento una lástima por el desconocimiento que creo que es lo que hace a la persona racista”*. Certament, el seu procés d'inserció a Catalunya pot considerar-se *normal* seguint la seva trajectòria d'infant, d'adolescent que estudia, i actualment, de jove de vint-i-set anys que té una feina, una parella i es vol comprar un pis. Però, al llarg de la seva trajectòria, també són evidents els costos i peatges que ha hagut de pagar per assolir aquesta actitud conciliadora amb el seu entorn.

2.8. DOVAL

Vam arribar a casa de la família de Doval l'endemà del seu casament. No en sabíem res fins que la nostra biògrafa introdueix aquesta dada amb tota naturalitat en parlar del seu antic company i actual marit. Davant d'una expressió de sorpresa, Doval s'avança i aclareix alguns interrogants: *“Sí, nos casamos ayer y ahora tenemos que hacer la fiesta, ayer fue la ceremonia religiosa de compromiso”*. El nostre desconcert fou intens pel fet que, des que havia començat la narració, no hi havia hagut cap signe reconeixedor

de l'esdeveniment. De fet, en el moment de l'entrevista⁴, Doval encara no havia decidit si volia fer la festa de celebració i, el que és més significatiu, tampoc no havia posat data concreta per marxar definitivament de casa dels pares, amb els quals conviu des de fa vint-i-dos anys, a Premià de Mar.

El pare de Doval va arribar a Catalunya l'any 1973 aprofitant una oferta de l'empresa de transport marítim on treballava, a Gàmbia. La resta de la família, aleshores la seva esposa i dues filles, vivien en aquest país de l'Àfrica occidental amb els avis. No hi havia plans de fer reagrupament familiar fins que el pare es va trencar les dues cames en un accident de treball i la mare va decidir traslladar-se a Catalunya per fer-se càrrec del seu marit. Era l'any 1976. Semblava que havia de ser una estada provisional però “*sense saber ben bé com*”, en paraules de la nostra biògrafa, s'hi van quedar. Aquí van néixer tres filles i un fill més. Doval és la segona filla de la descendència catalana. Les dues germanes grans van preferir quedar-se a viure a Gàmbia amb els seus avis.

Quan els pares de Doval van arribar al Maresme, hi havia poques famílies de l'Àfrica subsahariana en aquesta comarca i, malgrat la sorpresa que generava l'arribada de persones negres, la nostra biògrafa explica que els seus progenitors van ser ben acollits i que no van trigar a adaptar-se. El pare era qui tenia més experiència de viatjar i emmotllar-se als diferents llocs, mentre que la mare —que passava les hores amb els fills petits— se sentia més sola. Passats uns anys, però, Doval argumenta que ha estat la seva mare qui més s'ha adaptat i —no sense orgull— ens comenta que fou ella la primera dona gambiana de Premià que es va treure el carnet de conduir. Tal com diuen algunes amigues seves, “*tu madre es de las más modernas, lleva pantalones y va a la playa*”. Certament, Doval veu en la seva mare la referència biogràfica de determinats patrons d'integració social que considera molt vàlids, però al mateix temps, en reconeix d'altres que sent la necessi-

4. L'entrevista amb Doval tingué lloc durant el mes de juliol de 2003.

tat de combatre. Perquè el relat de la nostra biògrafa és justament això, un relat èpic i crític sobre la cerca d'un espai propi que construeix en relació i en contrast amb l'espai construït pels seus pares. Als seus ulls, *“los padres estan adaptados (...) pero sus ideas tiran más para allí (...) nosotros estamos habituados aquí, somos españoles”*.

La trajectòria educativa i professional de la nostra biògrafa ha transcorregut, seguint les seves paraules, *“sin problema, sin discriminación”*. Aquesta afirmació tan categòrica contrasta amb el seu propi relat d'episodis de xenofòbia i racistes que, com veurem a continuació, esdevenen un dels elements explicatius claus d'una actitud biogràfica que podem qualificar de combativa. Doval va estudiar en una escola de Premià i va fer un cicle formatiu d'auxiliar d'infermeria a Barcelona. La biògrafa ha treballat en diferents centres hospitalaris, en residències de disminuïts psíquics i, actualment, fa suplències en un centre geriàtric. En el moment de l'entrevista, Doval estava a punt de començar els estudis d'higiene dental.

És en els àmbits de la convivència familiar, comunitària i social, on Doval ubica el conflicte: *“Yo choco porque hay cosas que no acepto”*. Es tracta d'un xoc a dues bandes, perquè si per un costat s'enfronta a les maneres de pensar i actuar dels seus pares, familiars i veïns i veïnes africanes, per l'altra es confronta amb la societat catalana. La nostra biògrafa es troba en una cruïlla identitària difícil de mantenir, sobretot perquè està marcada per la defensa de la independència de criteri. *“Coges lo que te interesa, juegas”*, però els costos emocionals i socials d'aquest posicionament biogràfic surten clarament a la llum en episodis claus del seu relat. En aquest sentit, Doval recrea la seva idea de xoc a través de diferents passatges narratius del seu passat com a filla, com a amiga, com a companya i com a esposa. I ho fa a través d'un diàleg viu amb els diferents interlocutors i interlocutores.

Amb la mare, tietes i amigues Doval xoca perquè no accepta allò que considera que és una submissió de la dona respecte a l'home, unes condicions

patriarcals en el matrimoni i una manca de llibertats femenines. Quan tenia setze anys, van casar una companya seva de classe: “*Esto lo denunciamos (...) eres menor de edad y no tienes que hacer una cosa que tú no quieres*”, ens explica. Recentment, la germana d’una amiga seva s’ha casat ocupant el lloc de la segona esposa i Doval expressa la seva perplexitat: “*¿pero cómo puedes tú aceptar ser su segunda mujer? ¿O es que yo no me he enterado muy bien de qué va la cosa?*”. Doval i les seves tietes més joves surten amb la seva colla d’amigues a la nit, davant la mirada crítica de la mare i altres familiars. Davant la interpel·lació de la mare —“*¡Pero mira lo que hacen tus tías!*”—, Doval és contundent: “*Hacen lo que tienen que hacer, salir y disfrutar; tú te estás arrepintiendo de lo que estás haciendo porque te gustaría ir a muchos sitios y no has ido porque a mi padre no le ha dado la gana*”.

Com podem veure, estem davant de tota una constel·lació temàtica que prepara el terreny del que és la seva posició davant del seu propi matrimoni, i que explica els seus dubtes actuals a l’hora de deixar la llar parental. “*Yo no me he pasado todo este tiempo estudiando para quedarme en casa, eso lo tengo clarísimo. Y mi madre me dice, eso te lo tendrás que plantear, y yo le digo... ¿qué te piensas que él va a ser como mi padre?, no (...) casarte y quedarte embarazada, no, cuando yo quiera tendremos hijos*”.

La desigualtat en les relacions de gènere a la qual s’enfronta Doval està travessada pel control permanent que exerceix la comunitat i, concretament, per la pressió exercida pels compatriotes musulmans que viuen a Premià. Es tracta d’allò que ella resumeix en el “*¡qué dirá la gente!*” i que, segons la nostra biògrafa, exemplifica com funcionen els mecanismes de repressió personal i familiar. Doval recrea en forma de diàleg les diferències de posicionament entre mare i filla: “*Y siempre el ‘qué dirá la gente’; y yo le digo a mi madre, ¿es que la gente te da de comer? ‘No’, me dice; ¿la gente te da dinero? ‘No’, dice; ¿la gente te ha traído aquí?, dice, ‘No’; entonces ¿qué?, digo yo (...) A mi lo que diga la gente es que me trae sin cuidado; ‘Pues eso’, me dice mi madre, ‘que te trae demasiado sin cuidado*”.

y ese va a ser tu problema”. Ara bé, no sembla que la nostra biògrafa quedi intimidada per aquest argument.

Però Doval, també xoca amb el medi social català i aquest xoc parla de les incomprendions entre persones de diferents orígens ètnics, parla de les actituds racistes que se’n deriven i de la resposta que hi dona. La biògrafa ho presenta com un cercle recurrent i esgotador. “*Hubo una temporada que era salir peleándome con alguien cada día (...) yo siempre he intentado pasar pero...*”. Un nen de la seva classe va lligar i cremar amb cigarretes el cap del seu cosí petit durant el temps de pati. Quan Doval s’assabenta d’aquest fet, va a parlar directament amb el director del centre i aconseguí que expulsin l’agressor de l’escola. En una altra ocasió, la seva germana i ella jugaven a tennis amb unes noies que mai recollien les pilotes de la pista. Una dia la monitora se’n va adonar i, mentre premiava amb temps lliure les dues germanes, la resta va ser castigada a recollir pilotes. Això va provocar els insults d’una de les noies que Doval no va suportar. “*Le pegué un guantazo que nunca olvidaré*”. I és que, tal com ens diu la nostra biògrafa, “*no me pienso dejar (...) yo miedo no tengo*”.

Encara un altre episodi racista il·lustra la confrontació —no buscada però assumida per la nostra biògrafa—, aquesta vegada amb el col·lectiu d’adults que, com els seus pares, van migrar buscant millors oportunitats. Doval i el seu marit volen comprar un pis i, vistos els requisits reclamats pel préstec bancari, es veuen obligats a demanar un aval. El seu marit —que va néixer a Mali però es va criar a França— està treballant a Premià de manobre i va decidir demanar l’aval al seu cap, un immigrant d’origen andalús. La resposta d’aquest home provoca estupefacció en la parella: “*No, no te pienso avalar porque cuando yo llegué tardé veinticinco años en comprarme un piso y tu llevas aquí tres...*”. Doval es pregunta “*¿pero qué me tiene que enseñar a mi... yo, que he nacido en Cataluña?*”. La nostra biògrafa torna a mostrar la seva perplexitat davant d’un col·lectiu d’immigrants que, en ocasions com la que ens presenta, encarnen el doble paper de ser a la vegada subjectes discriminats i discriminadors.

Aquesta situació és la mateixa que Doval ha experimentat en les seves relacions amb altres col·lectius d'immigrants de Premià. Amb molts d'ells ha compartit durant uns anys feines i activitats a l'associació d'immigrants, on els seus pares han tingut un paper molt actiu des de l'inici. Però les tasques de suport a la integració dels nens i nenes que ella i altres amigues marroquines portaven a terme —i que finalment van abandonar— eren, segons paraules de la nostra biògrafa, contínuament criticades. *“En la asociación ayudaba a sumar a los niños, nos íbamos a la playa... Pero, encima que lo haces gratuito te pisoteaban (...) Decían que metíamos ideas españolas en su cabeza y ¿sabes qué?, ni negro ni blanco, cada uno a su casa y se acabó el problema”*.

Doval, una dona de vint-i dos anys, casada, que estudia i treballa, en la seva cerca per trobar un punt d'equilibri entre els seus drets individuals i el respecte als lligams familiars, comunitaris i socials, ha hagut d'acceptar renúncies doloroses, silencis ficticis i enfrontaments radicals. La Doval combativa que no té por i no es pensa deixar trepitjar, ni per uns ni per altres, ha assumit com a pròpia la condició de ciutadana. I, com qualsevol altra ciutadana catalana, projecta el seu futur amb la idea de viure a Catalunya, de tenir casa pròpia, potser fills, i gaudir de salut, feina i estabilitat. En definitiva, Doval, al llarg de la seva vida, ha lluitat per aconseguir un espai d'autonomia i independència. El defensa amb fermesa i, a la vegada, amb una inevitable disposició al canvi: *“Las cosas han cambiado y van a seguir cambiando (...) No te puedes quedar estancada porque si no te equivocarás”*.

2.9. AISHA

“Agraeixo tant que els meus pares em portessin cap aquí!”. Aquesta afirmació, recurrent en diferents moments de l’entrevista, resumeix força bé el to i el contingut del relat d’Aisha, bàsicament perquè la nostra biògrafa és una persona agraïda que, com veurem, dóna molt perquè també ha rebut molt. El signe d’exclamació il·lustra l’apassionament d’una jove de vint-i-un anys que se sent afortunada per la vida que li ha tocat viure; un apassionament que es fa extensiu a la resta d’episodis que, sense gaire ordre cronològic, van teixint la narració del seu passat. Finalment, aquesta afirmació evidencia qui són els veritables interlocutors d’Aisha al llarg del seu relat, els seus progenitors.

Aisha és la quarta de sis germans nascuts en un poble de pagès de la província de Xauen, al Marroc.

Ella i la seva germana immediatament més gran són les primeres que es retroben amb el pare a Catalunya; la mare i la resta de germans ho faran dos anys més tard. És l’any 1992 i el pare, mecànic d’ofici, s’ha pogut establir a Torelló, llogar un pis i trobar una feina de soldador, després de treballar de temporer i passar grans dificultats. Aisha ens explica que —al Marroc— la família tenia terres per cultivar, que no els va faltar mai un plat a taula i que els seus records d’infantesa són records feliços d’una vida a pagès. “Tornant del cole, llençava la motxilla i m’encantava anar a pasturar ovelles amb una meva veïna que era molt amiga, anar a buscar herba pels camins...”. Però, aquesta infantesa idíl·lica es trenca quan els pares decideixen migrar al nostre país i la biògrafa s’ha de separar de la mare i de la resta de germans, amics i veïns. “Un cop aquí, per a mi res no tenia massa sentit perquè deixava el que era més important per a mi i veia que m’havia d’espavilar”.

En efecte, el fet d’haver-se d’espavilar és una constant en la trajectòria biogràfica d’Aisha, però quan es tenen deu anys la missió és feixuga i dolo-

rosa: “*La meva germana i jo havíem de fer el menjar, anar a comprar, trucar al metge, i jo passava uns nervis... perquè... si no sabíem parlar!*”. L’espavilament al qual es refereix la nostra biògrafa dóna els seus fruits: Torelló és un poble; la gent es coneix; dues germanes de deu i dotze anys fan la compra soles els dissabtes al mercat; les venedores les coneixen... Als catorze anys, Aisha ja ajuda la seva germana a vendre fruita al mercat. Des de llavors, no ha deixat de fer aquesta feina que durant els primers anys la va ajudar a tenir uns diners propis i que, avui dia, li ha permès pagar-se una carrera universitària i, d’aquesta manera, poder compaginar la feina i els estudis.

L’existència d’uns recursos clau faran que Aisha i la seva germana suportin més bé l’enyorança de la mare durant aquells dos primers anys dolorosos. Entre ells, destaca l’acollida que la nostra biògrafa sent que rep a l’escola. Un mossèn del poble que coneix el pare li aconsella una escola de monges per les seves filles i és en aquesta escola on Aisha i la seva germana, igual que la resta de germans més petits que arribaran després, inicien la seva escolarització. “*A l’escola ens van obrir ràpidament les portes i vam fer moltes amigues*”. L’interès del pare era que les seves filles no perdessin cap coneixement, cap oportunitat d’aprendre i, segons ell, això es resolvia començant des de zero: “*Imagina’t, el meu pare pretenia que anéssim amb nens de pàrvuls, quina vergonya!*”. Afortunadament, Aisha comença fent el curs apropiat i, gràcies a l’atenció que rep en forma de reforç i de classes de llengua —però, també, de calidesa humana— se’n surt sense problemes. Lògicament, la immersió al català que suposa l’escolarització i la vida social —i encara més si tenim en compte la realitat lingüística d’una comarca com la d’Osona— fan que la nostra biògrafa senti, avui, la necessitat de reforçar la seva llengua materna, l’àrab, que només parla amb els seus pares i amb algun dels germans.

La família d’Aisha va trobant el seu lloc dins el municipi al llarg de la dècada dels vuitanta. El pare consolida la seva feina al polígon industrial de Vic on treballa, la mare s’ocupa dels fills i la família acaba disposant d’un segon

pis al mateix edifici per poder-se distribuir més còmodament. Aquesta estabilitat econòmica explica, entre altres factors, que, un cop acabat l'ensenyament obligatori, Aisha cursi el batxillerat en una altra escola concertada de Torelló, faci la selectivitat i entri a la universitat per estudiar educació social.

El moment d'entrar a la universitat és revelador per entendre l'estratègia actual de la nostra biògrafa. Ens trobem als voltants de l'any 2000 i Aisha ha de decidir on vol estudiar. Aisha diu que opta per fer la carrera a Vic i no a Barcelona, per exemple, i els primers motius que addueix són l'estrès que suposa viure en una ciutat gran i el fet que Barcelona no li cridava l'atenció. Tanmateix, altres dades biogràfiques contribueixen a aclarir millor la seva decisió. Un any abans, la germana d'Aisha havia marxat de casa amb el seu company (d'origen no marroquí), tipa de la pressió rebuda per part dels pares. Al llarg de la dècada dels noranta, a diferència dels vuitanta, la població marroquina —a Torelló i a tota la comarca— creix significativament. El pare d'Aisha freqüenta la mesquita, les veus dels imams se senten més que abans, les amistats del matrimoni són altres famílies marroquines que es van instal·lant al poble. *“Hi ha gent que, al meu pare, li ha arribat a qüestionar la nostra educació, i que a un pare li qüestionin la manera d'educar als seus fills, és molt fort (...) els amics el xinxaven; va ser una temporada que recordo que va canviar bastant, es va tornar més radical, per tota aquesta pressió”*. La germana d'Aisha no segueix les prescripcions religioses i socials marcades per aquest Islam que va configurant-se en l'entorn familiar i comunitari. *“Ella volia anar amb faldilles; li agradava sortir amb les seves amigues; estudiava de nit, feia un cicle formatiu; va conèixer aquest noi, sempre d'amagades, i al final va decidir marxar a Barcelona amb ell perquè es va cansar... van estar un temps junts; ara està amb un altre noi”*.

Aisha no segueix els passos de la seva germana i no marxa a Barcelona. Opta per estudiar a Vic, de manera que pot continuar vivint amb els seus pares i germans. Ens podríem precipitar a pensar que Aisha representa un

model de jove marroquina totalment allunyada del model de la seva germana. No és així. Aisha tampoc no practica el Ramadà, ni porta mocador i també té un company que no és d'origen marroquí, sinó vigatà, *“Per això m’agrada tant Vic!”*, confessa riallera. Però, per la nostra biògrafa, el trencament familiar que va suposar la iniciativa de la seva germana sembla que l’ha portat a definir un altre tipus d’estratègia per sentir-se bé amb ella mateixa i les seves opcions. És una estratègia que es basa en un gran esforç de comprensió i paciència. Comprensió de les motivacions dels pares quan intenten imposar determinats valors i comportaments als seus fills. Pacència per anar explicant per què és impossible que ella (i els seus germans) puguin satisfer plenament les expectatives parentals. Aisha ho il·lustra de la següent manera: *“És anar-ho parlant, plantejant, escoltant; i un dia morros, un altre dia ‘va, dona’m una abraçada’, i anar fent, de mica en mica perquè, clar, ells han hagut d’acceptar moltes coses...”*.

Però, no són només les ganes de prendre una posició pròpia i, a la vegada, de consens el que impulsa Aisha a voler comprendre i, a partir d’aquí, negociar i convèncer. És, també, una necessitat de reconeixement i d’agraïment vers els pares. Un reconeixement que neix de la consciència d’haver pogut gaudir d’una infància feliç, però d’haver superat amb escreix l’horitzó que se li presentava a l’Aisha del Marroc: *“El meu somni era, doncs, aprendre a llegir i escriure lo mínim, poder escriure una carta, només, eh?, poder casar-me i tenir fills, res més, no aspirava a res més”*. Aquest agraïment, tal com hem assenyalat al principi, travessa tota la narració i forma part de la construcció de la seva identitat i projecció com a jove que se sent afortunada per les oportunitats que està tenint i que té ganes de fer coses en el futur. *“Jo ho agraeixo molt, penso que els meus pares han fet molt bé de venir (...) Perquè coneixes una altra realitat i això fa que vulguis conèixer més coses i, no sé, és una infinitat, cada vegada em fa saborejar més la vida, cada vegada m’adono que vull saber més; d’aviem què pensa l’altre, avui què farà i, vinga!, més, més; no sé com explicar-t’ho i potser el fet de limitar-me, doncs, només a casar-me i tenir fills...”*.

Aisha pensa en la possibilitat d'orientar-se professionalment en l'àmbit de les discapacitats a través de la seva formació com a educadora social. En el seu temps lliure, participa en un projecte de voluntariat sobre discapacitats al Marroc, cosa que li ha permès poder fer algun viatge al seu país d'origen. Actualment, continua combinant els estudis amb la feina de venedora de mercat, a través de la qual pot pagar les seves despeses personals.

Finalment, cal assenyalar que l'estratègia de la comprensió i la paciència per la qual opta la nostra biògrafa també té altres destinataris: el seu cercle d'amistats, en alguns moments el seu company i tots aquells que poden veure en la llar parental un àmbit de repressió i ofegament. Seguint la metàfora del temps i la velocitat, són aquells que l'apressen perquè s'enfronti a l'autoritat familiar, que voldrien una Aisha que trenqués amb un model massa rígid que contrasta amb el món on ella es mou. La nostra biògrafa coneix les expectatives d'aquells que, de vegades, semblen tenir pressa en aquesta direcció i, per això, proposa un canvi d'imaginari, substituir la idea de la repressió per la perspectiva de l'amor: *“Segur que alguns amics diuen ‘Tela, els pares de l’Aisha, que els seus pares la pressionen, que no sé què’... sense anar més enllà; en canvi, jo puc dir, home, ells tenen una manera de pensar, tenen uns valors, també ho fan perquè m’estimen. No t’ho mires tant en el sentit que et reprimeixen, et pressionen... totes aquestes coses les veus diferents, perquè respectes els seus valors, bueno, sense deixar de banda el que tu vols, no? (...) És pensar per mi, però també una mica per ells”*.

Si atenem les seves paraules, és evident que la nostra biògrafa té un bon treball per fer a partir d'ara si persisteix en la seva estratègia de conciliació entre generacions. *“Som molt heterogenis a casa: a la germana que té disset anys li agraden els morenitos, el meu germà es va enamorar d’una gitana veïna nostra... (riu) La meva mare es tornarà boja!”*. O potser no perquè —com diu Aisha— temps, temps; el temps és fonamental... I, quan la germana de disset anys tingui l'edat de la nostra biògrafa, segurament trobarà molt de camí fet.

2.10. JAUME

Quan Jaume arriba a Barcelona, l'any 1969, té deu anys. El nostre biògraf va néixer a Hong-Kong. “¿Por qué vinimos?”, es pregunta a l'inici de l'entrevista. “*Por la Revolución Cultural, por un tema personal*”. La situació econòmica empitjora amb la crisi dels setanta, les pressions polítiques a la Xina són molt fortes, i el dia a dia es viu amb por per la successió d'atemptats i el bloqueig de subministrament d'aliments i energia. Però, malgrat aquest context convuls, Jaume explica que la família no vivia malament, almenys en termes econòmics. Els pares i els dos fills vivien en un pis de propietat; el pare tenia un negoci de reparacions electròniques i la seva germana i ell anaven a l'escola anglesa. Aleshores, fou la inseguretat política i econòmica el que va forçar la migració de la família? Ell sempre havia cregut que sí fins que, passats molts anys, un cop mort el seu pare, la seva mare —amb la qual té una relació *molt xinesa*, en el sentit de mantenir distància i molt de respecte— li explica la veritable raó de la migració. El detonant va ser un problema *de faldilles* del seu pare que ella va voler tallar en sec. Per això, la mare va recórrer a una amiga que tenia a Barcelona, que els va facilitar l'arribada a la ciutat “*en una època en què no es comptaven més de trenta xinesos a tota Barcelona*”, ens diu Jaume.

Durant els primers mesos, la família es va allotjar a casa l'amiga de la mare, fins que van trobar un pis propi. El biògraf i la seva germana van continuar la seva escolarització en escoles privades. Ell es va integrar ràpidament a l'escola i va aprendre la llengua; ara, recorda que el que el preocupava era jugar a futbol amb els altres nens. Aquí comença el relat de la seva assimilació/immersió a la cultura local i de l'acceptació aproblemàtica que ha viscut, afavorida pel medi social en què s'ha mogut. Durant aquell període, als inicis dels anys setanta, els pares havien obert un restaurant xinès de qualitat a Sant Gervasi, en una finca que era propietat de la família Maragall. Així doncs, durant aquells anys, hi van passar personalitats progressistes del món de la política i de la cultura que el nostre biògraf va tenir l'oportunitat de conèixer (els Maragall, en Serra, en Brossa, en Tàpies, etc.).

Jaume va seguir estudiant i va fer formació professional a la Zona Franca, en un centre construït emblemàticament pel sindicat vertical per fer propaganda de l'obra social del franquisme. De fet, el director era el militar que va ser escollit com a jutge en el judici que es va fer als Joglars —un dels últims dels episodis totalitaris del franquisme— i, per aquest motiu, va ser cessat del seu càrrec a l'escola. Durant aquell temps, en Jaume estava ficat en el món associatiu i reivindicatiu català. Anava a l'Esplai dels Josepets de Gràcia i, com que no tenien local, anaven al Teatre Lliure a reunir-se. Allà va conèixer el conjunt d'actors del Lliure, que es manifestaven per l'alliberament dels presos i per la llibertat d'expressió, en definitiva, per la democràcia. Quan ell els va comentar que aquell que deien que era el jutge del judici als Joglars era professor seu i director del centre on estudiava, de seguida li van donar adhesius reivindicatius perquè els repartís pel centre; i així ho va fer (cosa que li va generar certs problemes amb els responsables del centre quan el van enxampar).

Va ser en aquesta època —quan Jaume tenia prop de quinze anys— que va tenir lloc un esdeveniment revelador del seu procés d'integració a Barcelona. Jaume i els seus amics acabaven de jugar un partit de futbol al centre de formació professional i van entrar tots empaitant-se al vestuari. Jaume es va veure reflectit al mirall. *“Entonces me vi y de repente me di cuenta de que yo era diferente a ellos ¡yo era chino!”*. Fins aleshores, Jaume no tenia consciència de ser diferent, fins i tot entre el grup d'amics, *“donde cada uno tenía un mote, yo nunca fui ‘el chino’ y ¡era el que más me lo merecía!”*. Aquesta sorpresa ens parla de la nul·la tematització que havien tingut en la vida barcelonina del nostre biògraf el seu origen i les seves característiques fenotípiques.

Durant aquells anys, a mitjan dels setanta, el restaurant familiar funcionava bé i ell ho recorda com una *“época buena”*, ja que combinava els estudis —la seva passió— amb la feina al restaurant. Una combinació que no ha deixat de reivindicar: el treball com a tasca manual i l'estudi com a activitat lliure i alliberadora. Però aquesta època es trenca cap als anys vuitanta, quan

arriba una onada important de xinesos que comencen a obrir restaurants de menjar a preus molt econòmics: “*Todo empieza a ir mal cuando entran los menús chinos de 4,5 euros*”. Aquest fet provoca que la família hagi de deixar el restaurant i estableixi un negoci de menjar xinès cuinat amb un petit supermercat de productes asiàtics, que actualment porten la seva mare i ell.

Als vint-i-quatre anys, el nostre biògraf es casa amb una noia catalana de la família Torres, de Vilafranca del Penedès, que es dedica al sector tèxtil. Jaume és admès a la família sense problemes i de seguida tindrà un fill —que actualment ja té catorze anys. El noi viu amb la seva mare perquè la parella es va separar quan el nen tenia un any i mig. Actualment, el nostre biògraf —que viu amb la seva mare— pot veure sovint el seu fill perquè viu amb l’antiga esposa a l’edifici del costat. La relació amb el fill és força bona i admet que no el preocupa gens el fet que s’hagi criat dins la cultura catalana i que no sàpiga xinès ni s’identifiqui gens amb la cultura xinesa.

Jaume enumera una llarga llista d’estudis començats, d’altres acabats o a punt de fer-ho: un any de matemàtiques, quatre anys de telecomunicacions, enginyeria tècnica (de la qual li manca fer el projecte final de carrera), primer any d’hispaniques i història, carrera de la qual ara es planteja fer el doctorat. I és que els estudis, com dèiem abans, són la seva passió des de jove, perquè donen resposta a la seva enorme curiositat. És per aquest motiu que la seva presentació biogràfica té molta relació amb la seva construcció de la identitat, que es caracteritza per l’adaptació i l’assimilació al medi on viu de manera aproblemàtica⁵. Però, podem anar més enllà i veure que la seva identitat no només s’entén a partir de l’assimilació dels patrons occidentals, sinó que es vertebrava a partir de la curiositat antropològica per l’altre, tal com demostra la cerca de coneixements tècnics i humanístics al llarg de la seva vida.

Seguint aquest fil, és interessant fixar-nos en la seqüència narrativa on Jaume

5. De fet, el nom del nostre biògraf, que fins i tot anonimat s’ha mantingut en català (com l’original), és un element més en aquest procés d’immersió.

es declara oposat a la seva germana perquè, mentre ell està treballant com a *xino* (botiga de menjar xinès) però amb una identitat occidental, ella està treballant amb horaris i formes d'organització del temps occidentals, però explotant la seva identitat xinesa (va anar a estudiar a la Xina i actualment dóna classes de *tai-xi* i acupuntura a l'Escola de Santa Madrona). Segons paraules de Jaume, “*Ella cree en la cultura china y yo no*”. Jaume, doncs, qüestiona críticament quines són les pràctiques i els valors que poden permetre ubicar clarament la identitat d'un individu que al llarg de la seva vida ha rebut influències plurals.

Actualment, un dels exercicis de comprensió antropològica en el qual està immers el nostre biògraf és el de relacionar-se i aconseguir una major acceptació de la família catalana d'origen andalús de la seva parella, una noia vint anys més jove que ell amb la qual fa uns anys que surt. I és que, l'experiència de trobar-se amb un món diferent al de la família de la seva exesposa —representant de la burgesia catalana tradicional— el sedueix perquè està entenent més els processos històrics que han conformat l'estructura social catalana i espanyola. En un futur pròxim, es planteja la possibilitat de viure en parella amb aquesta noia i tenir fills. Jaume accepta positivament aquests canvis —i d'altres— en la vida. La seva és una orientació biogràfica molt orientada al present i a les possibilitats que aquest pot obrir de cara al futur.

3 Pioneres i pioners

Els pioners obren camí als altres en les exploracions de noves terres, de nous horitzons. Però el camí no és planer; el caminant s'enfronta a l'imprevist i respon a les vicissituds del trajecte amb l'actitud de tirar endavant... A través d'aquest capítol pretenem mostrar el paper de pioners que juguen els nostres biògrafs, no només pel fet de ser la primera generació de fills i filles de famílies immigrades a Catalunya sinó, justament, per les seves actituds davant d'una experiència biogràfica que els empeny a caminar per un territori nou i desconegut.

Per poder resseguir aquest camí sense perdre'ns en els meandres únics i específics de la subjectivitat, presentem una proposta de sistematització d'aquells elements d'anàlisi que ens semblen més rellevants i que hem treballat en forma d'hipòtesis de treball. Els títols proposats fan referència a les actituds o orientacions biogràfiques de les persones entrevistades —considerades com a actituds o orientacions estratègiques—, entenent que l'acció estratègica dels subjectes és resultat d'un procés que es va construir i modificant dia rere dia, any rere any, a partir d'unes condicions de possibilitat que emmarquen aquesta acció. Aquestes actituds o orientacions estan encapçalades per les següents denominacions: resistents, intèrprets, mala-baristes i mestissos.

Cadascuna d'aquestes actituds o orientacions estratègiques correspon a un àmbit temàtic clau que emergeix dels relats dels nostres biògrafs i biògra-

fes. Concretament, ens referim a la migració, les relacions amb la família d'origen, les relacions de gènere i la identitat. Aquesta divisió en quatre àmbits temàtics respon a un criteri analític. És a dir, les qüestions al voltant del fenomen migratori i la identitat per una banda, i les qüestions familiars i de gènere per una altra, estan estretament interrelacionades —tant en un pla narratiu com vivencial— i la nostra proposta ha estat tractar-les analíticament des d'angles diferents.

Per què aquests àmbits i no uns altres? Perquè es tracta de qüestions que no només són presents a les seves narratives, sinó que —per la seva recurrència— adquireixen un protagonisme específic. Recordem que, a partir d'uns antecedents mínims i necessaris sobre el context de la recerca, el biògraf o biògrafa escull l'estructura i l'èmfasi que vol donar al seu relat: escull temes, cronologia, tipus de text, etc. La pregunta que encapçala l'entrevista, la demanda que fem al biògraf, és que ens expliqui la seva vida a partir d'allò que ell o ella considera més significatiu. Es tracta, per tant, d'un marc molt general que convida el subjecte a decidir amb relativa llibertat sobre allò que vol explicar de la seva història.

En aquest sentit, podem dir que els àmbits que acabem d'esmentar han estat escollits pels biògrafs i biògrafes i no imposats per un marc previ. Els nostres biògrafs narren una història que segueix el fil de la memòria, es posicionen, argumenten i reflexionen al voltant d'aquests àmbits. El tipus de text utilitzat ho reflecteix: trobem descripcions, episodis en clau més telegràfica, més èpica, però també trobem argumentacions —i moltes. Hi ha una necessitat de posicionar-se, de justificar-se, de legitimar el camí emprès. Però ara no és el moment de desvetllar el perquè d'aquesta necessitat. Només apuntem que, en el moment que es duen a terme les entrevistes,¹ hi ha una interpel·lació social cap a les persones immigrades —sobretot

1. Les entrevistes van tenir lloc entre l'estiu de 2003 i l'hivern de 2004 —abans de l'11-M, però després de l'11-S—, període que registra unes xifres d'augment sostingut de la població immigrada i que s'emmarca en un context polític i jurídic restrictiu en relació als seus drets.

musulmanes i, per extensió, cap als seus fills i filles— que nosaltres, vulguem o no, hem representat com a entrevistadores interessades per les seves vides.

Dit això, hem qualificat els nostres biògrafs de *resistents* en la mesura que la migració, com a llegat biogràfic, esdevé un dels eixos principals que articulen les seves actituds i estratègies de reflexió i contenció davant d'un context que, sovint, es mostra hostil i discriminador. Considerant-los com a *intèrprets*, tenim l'oportunitat d'endinsar-nos en l'àmbit complex de les relacions familiars i intergeneracionals. El llegat familiar es debat entre les coordenades del passat, les exigències del present i els desigs i expectatives de futur i és en aquest àmbit familiar, travessat per les relacions de poder, on els processos d'emancipació dels nostres biògrafs emergeixen amb força, i on trobem més present la mediació entre actituds i propostes d'acció diferents. Com a *malabaristes*, les nostres interpretacions no se separen de l'anàlisi del procés emancipador dels biògrafs, però ens condueixen més directament a analitzar les seves relacions i posicions de gènere. Les seves vivències i reflexions al voltant de la feminitat i la masculinitat apareixen, aquí, com a il·lustradores d'un potencial de transformació social.

Ja per acabar, presentar-los com a *mestissos* ens permet aprofundir en el coneixement sobre el procés de formació de la identitat com un procés dinàmic, font de contínues negociacions personals i socials. A diferència dels epígrafs anteriors, en els quals hi ha una selecció de testimonis, aquest apartat recull sintèticament les veus de tots els biògrafs i biògrafes, ja que el tema identitari pot ser entès com un àmbit de confluència d'orientacions i estratègies biogràfiques lligades a aquelles pràctiques de ciutadania que les lectores hauran pogut apreciar al llarg del capítol.

Així doncs, queda en mans de les lectores avaluar fins a quin punt els elements que analitzem a continuació i les hipòtesis que desenvolupem ajuden a entendre el paper de pioners d'aquests fills i filles de famílies immigrades a Catalunya i a pensar en realitats que van més enllà de les vides individuals.

3.1. RESISTENTS

El llegat migratori genera una ètica de la resistència, una contenció activa i reflexiva davant les situacions de racisme i discriminació que dóna elements al subjecte per poder-les superar individualment i subvertir-les socialment.

Per comprendre la formulació d'aquesta hipòtesi hem de remetre'ns necessàriament a les implicacions biogràfiques del projecte migratori. Qualsevol migració suposa no només sortir del context físic de la vida quotidiana, sinó del món (dels límits) de la pròpia subjectivitat. Més concretament, la migració obliga a eixamplar els marges que delimiten l'espai de comprensió d'allò que és possible sentir, conèixer i comprendre. Per aquest motiu, el llegat migratori —i aquest és el cas dels nostres biògrafs i biògrafes— pot ser entès com un recurs que, en un primer moment, els empeny a obrir-se, a comprendre allò aliè i fer-s'ho seu, i que, després, pot esdevenir una manera de posicionar-se en clau positiva davant del canvi que implica qualsevol trajectòria vital.

En aquest context, el recurs narratiu i vital de la comparació i el contrast entre referències diverses és inevitable i alhora útil per aquesta obertura. Aquest recurs, que en cap cas és aliè a les experiències doloroses motivades per episodis de racisme i discriminació, no implica que els nostres biògrafs i biògrafes construeixin les seves narratives des de la comparació entre dues realitats incommensurables o irreconciliables. Ben al contrari, els episodis conflictius que tenen lloc en àmbits de la seva socialització quotidiana (com l'escola, el barri, el municipi de residència o altres espais de relació social) generen respostes que difícilment cauen en arguments de confrontació cultural irresoluble i que, per tant, s'allunyen molt de l'imaginari social que presenta la persona immigrada com un subjecte atrapat entre dos móns. Així doncs, sembla pertinent preguntar-se quin valor donen els nostres biògrafs i biògrafes a aquestes experiències discriminadores o racistes i quina estratègia activen per tal de

superar-les. L'ètica de la resistència resumeix l'actitud biogràfica i estratègica d'aquesta superació.

Per comprendre a què ens referim quan parlem d'un posicionament ètic resistent, primer hem d'analitzar la capacitat reflexiva dels nostres biògrafs i biògrafes. Certament, ells esdevenen subjectes reflexius. Des d'edats molt primerenques, són capaços d'assumir una posició que, tant a nivell personal com social, els empeny a presentar-se i mantenir-se amb coherència davant dels altres i, alhora, a lluitar per conservar el seu propi centre de gravetat biogràfic.

Així doncs, les narratives dels nostres biògrafs evidencien una resistència davant els comportaments hostils del medi que posa en pràctica actituds de contenció allunyades de fórmules agressives que, en alguns casos, sí que han estat utilitzades durant la infantesa i l'adolescència. Aquesta contenció va acompanyada d'actituds propositives que cerquen generar un espai de superació de les diferències i discriminacions. L'ètica de la resistència ens parla, doncs, d'experiències que obliguen a resistir, a no enfonsar-se, a aguantar els cops evitant de caure en el paper de víctima de la societat i, al mateix temps, a elaborar i explicitar una resposta que reivindica els drets individuals i col·lectius. Des d'aquesta perspectiva, fins i tot podem afirmar que, com a filles i fills de famílies immigrades, se senten compromesos sociopolíticament amb la fita personal i social de superar etiquetes, estigmes i discriminacions. És a partir d'aquí que podem dir que la posada en marxa d'una ètica de la resistència no té res a veure amb l'ètica del replegament o la introspecció, ja que la confluència d'aquestes actituds biogràfiques ens permet presentar els nostres biògrafs com a agents de canvi, siguin o no conscients d'aquest fet.

Arribats en aquest punt, cal considerar la variable biogràfica del temps. Les condicions que han fet possible que els nostres biògrafs i biògrafes hagin desenvolupat actituds i estratègies obertes i resistents alhora, han variat significativament —i no sempre en un sentit positiu— al llarg de la seva

trajectòria vital. Bona part dels nostres biògrafs, que arriben de ben petits a Catalunya, es veuen immersos en processos d'acollida marcats per les ganes que tenen —com a infants— de comunicar-se amb els companys i amics, de formar part i participar del seu medi social; en definitiva, d'integrar-se i ser acollits en els nous espais de socialització —que són, fonamentalment, l'escola, el barri o el municipi on resideixen. En aquests contextos, com a primers immigrants, generen curiositat i afecte, però també recels i hostilitat. És a dir, els fills i filles de famílies immigrades, vulguin o no, saben que són subjectes centrals d'interpel·lació social. Però, més enllà d'aquest fet, el que cal destacar és que en funció de les circumstàncies personals i, sobretot, en funció del context social que les emmarca, aquesta interpel·lació es dilueix o, al contrari, s'alimenta i obliga els subjectes a posicionar-se i trobar la resposta adient al seu projecte biogràfic.

Si analitzem com ha anat variant aquest context social, podem observar que durant la dècada dels seixanta a Catalunya, es registra un increment de població estrangera molt important que es manté —si bé creixent de forma més lenta i gradual— durant la dècada dels setanta, els anys d'arribada de bona part dels progenitors o familiars dels nostres entrevistats i entrevistades. Si de 1961 a 1968 es passa de 16.000 a 30.000 residents estrangers, de 1971 a 1978 aquest col·lectiu incrementa de 33 la població marroquina, gambiana i senegalesa a Catalunya durant les dues dècades va ser progressiu i poc problematitzat (Recolons, 2003).

Durant els anys vuitanta i el primer quinquenni dels anys noranta, el creixement migratori a Catalunya és baix i fins i tot arriba a períodes de creixement negatiu, com l'experimentat entre l'any 1981 i el 1986 (-16.560 de mitjana anual). Però, a partir de 1996, la tendència s'inverteix i es calcula que, entre aquest any i el 2001, l'increment anual mitjà d'habitants estrangers oscil·la entre 40.000 i 50.000 nous residents (Recolons, 2003). La xifra de població d'origen marroquí també serveix per il·lustrar aquest increment. L'any 1990, són 5.260 les persones d'aquesta nacionalitat residents a Catalunya (Colectivo Ioé, 1992) mentre que, l'any 2002, aquesta

xifra puja a 120.207 persones regulars o empadronades (Aja i Nadal, 2003). Així doncs, des de la segona meitat dels anys noranta —anys en què els nostres biògrafs i biògrafes ja han acabat el seu procés d'escolarització i deixen enrera l'adolescència—, podem veure que el context social, i per extensió el polític, ha canviat respecte als anys de la seva arribada. De la tranquil·litat o indiferència inicials, la immigració passa a la primera plana d'estadístiques i titulars informatius. Per aquest motiu, a l'anàlisi de les dades quantitatives s'hi ha de sumar el tractament qualitatiu que rep el fenomen de la immigració a través dels discursos públics i periodístics.

Efectivament, la qüestió de la immigració se situa al centre de l'agenda política i social de la Unió Europea i ho fa —tal com diagnostiquen coincidentment diferents estudis sobre el tractament periodístic i públic d'aquest fenomen (Consell Audiovisual de Catalunya, 2002; SOS Racisme, 2002; Aja i Nadal, 2003)— amb un to dramàtic, poc rigorós informativament i proper a la construcció d'una percepció social basada en prejudicis i correlacions tendencioses, com la que vincula la immigració amb la delinqüència. Aquesta visió negativa i problematitzadora es resumeix en tractaments polítics i informatius que fan referència al color de la pell, a l'origen ètnic o al país d'origen quan no és necessari; que converteixen el subjecte protagonista de la notícia en un objecte d'aquesta notícia i, a més, li silencien la veu; que utilitzen sense rigor semàntic i informatiu qualificatius negatius com ara *il·legals*, *sense papers*, etc.; que exalten el drama i l'alarma social sense visibilitzar altres realitats significatives i representatives de l'acomodació de persones immigrades a Catalunya (Simon, 2002; Lorite, 2002; Badosa, López i Subirats, 2002).

Així doncs, mentre els nostres biògrafs i biògrafes es van fent adults, l'escenari on desenvolupen la seva vida quotidiana esdevé perceptiblement més hostil. Es veuen empesos a reorientar les seves estratègies i ho fan a través de la revisió de les seves conviccions i l'elaboració de nous arguments per comunicar-se i lluitar contra molts dels prejudicis i les pors construïdes socialment i periodísticament. Aquesta capacitat de resposta, però, no és

un exercici fàcil de fer ja que suposa un esforç quotidià de justificació que el subjecte ha de negociar amb si mateix i amb el seu entorn de relacions immediat.

En aquest context, l'ètica de la resistència és practicada especialment pels biògrafs i biògrafes d'origen marroquí, i no tant per raons quantitatives sinó per raons de percepció social. Són prou coneguts els prejudicis que històricament s'han transmès, tant a Catalunya com a la resta de l'Estat, sobre les persones d'origen àrab i musulmà. Una percepció paradoxal tal com fan paleses les paraules de Miquel Siguan: “mentre que en qualsevol país de la Unió Europea els musulmans són simplement estrangers, en el nostre cas el Marroc no és només un país veí, sinó que hi compartim un passat comú, fet de llums i d'ombres, però que no podem negar” (*La Vanguardia*, 2-4-2000).²

Aquestes circumstàncies ens han portat a escollir els casos d'Alí, Nora i Màriam, tots tres d'origen marroquí. A través dels seus testimonis, hem volgut aproximar-nos a la dimensió viscuda i narrada de la resistència. Podríem pensar que els episodis de conflicte que viuen estan circumscrits exclusivament a Catalunya, ja que és aquí on transcorre físicament el seu dia a dia. Però, tanmateix, no podem oblidar que, quan parlem de migració, hem d'eixamplar la nostra mirada interpretativa al que s'anomena el *camp migratori*. És a dir, tota migració implica un vincle entre el lloc de partida i el lloc d'arribada, sigui quina sigui la naturalesa d'aquesta vinculació. En aquest sentit, les narratives dels nostres biògrafs i biògrafes es fan ressò de les interpel·lacions i sancions rebudes tant des de l'àmbit cultural català com des de l'àmbit cultural dels països d'origen. Ara bé, en aquest apartat, hem optat per tractar amb especial deteniment els episodis referits a l'àmbit català, ja que són els que biogràficament han tingut una incidència més directa en l'experiència quotidiana dels nostres biògrafs i biògrafes.

2. La traducció del castellà al català és de les autores.

Com veurem tot seguit, els seus testimonis són clars exponents d'una actitud de superació de les interpel·lacions discriminadores, però cal recordar que —com a fills o filles d'immigrants— no són receptors exclusius d'aquests comportaments hostils i recelosos respecte a la població d'origen immigrant.

Per Alí, les experiències més traumàtiques són les viscudes en l'espai públic de la ciutat i tenen relació amb l'Estat i amb tots els seus dispositius de control i repressió de la immigració. El biògraf es recrea en episodis protagonitzats per la policia i la guàrdia civil, especialment durant la dècada dels noranta. L'escenificació dels comportaments policíacs o la construcció de les formulacions administratives relacionades per Alí, ens remetent a unes vivències d'humiliació, de menyspreu o a unes sancions socials que, en molts casos, tenen lloc davant les mirades de ciutadans sorpresos.

“Teníem un intercanvi juvenil del Parlament Europeu i jo coordinava l'apartat d'interculturalitat; aleshores, aquestes coses meravelloses que passen: just quan baixàvem de l'últim camp de treball, anàvem la Sara —que era una col·lega negra camerunesa que feia un taller de trenes—, la senyora Carol —sud-americana, amb la seva filla que feia coses de llana—, jo i la Mercè —la meva companya actual— i bueno, va arribar la guàrdia civil i ens van aturar allà al mig. Els desgraciats posaven en dubte que la nena fos de la Carol; va ser tremendo allò, dotze dies currant-te la interculturalitat perquè l'educació canviï i, després, resulta que al final passa això. Ens vàrem haver de posar bordes i ells van tirar per un altre costat; era ben bé que no tenien res a fer...vam baixar la resta del viatge callats”.

“Vaig estar amb un permís de residència que et posa: no apto para trabajar en España, que sembla que sigui no sé què. ¡Óstia! ¿què he hecho? I et preguntaràs: tota la vida aquí i per què no em van nacionalitzar? La qüestió és que qualsevol immigrant, quan pensa en la immigració, no pensa quedar-se quaranta anys (...) En fi, fins els vint-i-vuit anys no em van

donar la nacionalitat. Havia de fer un escrit a su Ilustrísimo y Excelentísimo Ministro de ‘Integrados y Gimpera’. Li vaig fer un escrit tremendo: oye, mira, he vivido toda mi vida aquí, yo estoy integrado, ¡dame la papela ya!’”.

La ràbia que generen aquests episodis, lluny de cristal·litzar en un esperit acovardit o contínuament reptador, troba vies de sortida a través d’altres recursos biogràfics. No podem oblidar que Alí, com la resta dels biògrafs, és un jove que ha tingut l’oportunitat i la voluntat de desenvolupar una mentalitat crítica gràcies, entre d’altres factors, als estudis, la influència de la seva germana i la seva participació en l’àmbit de l’associacionisme solidari. L’humor esdevé un recurs estratègic per respondre al racisme de manera divertida, punyent i reflexiva.

“Pensant en el personatge que va escriure el Quixot se’m va acudir escriure Las desventuras y aventuras de Alí el aberenjenado, monarca del cannabis, en pla de cachondeo. Eren, bàsicament, històries de buenos y malos, de les mogudes que passava quan m’aturaven; ja et dic, situacions realment còmiques i, a més, ficat al final de l’any nou-cents i pico, en ple Al-Andalus!”.

L’actitud resistent d’Alí també passa per una transformació de la percepció que té d’ell mateix. *“Quan era jove, em posava d’una mala llet, hòstia, tenia ganes de fer-los alguna cosa. Però, després, evidentment, comences a pair-ho, i mira: aquests desgraciats mai et poden mosquejar a tu!”.*

Fins i tot, el llenguatge corporal reflecteix aquesta transformació. La càrrega de desafiament estètic pròpia de la seva adolescència i joventut acaba ocupant un lloc cada vegada més residual. *“Al ser jove sempre tenies més probabilitat de passar per delinqüent, no? Anava amb una casaca militar, una mica punky, suposo que això es va notar. Ara passen de mi, m’he fet gran, suposo, ha arribat una edat que, ja..., ni ells em miren ni jo a ells”.*

El recurs de la indiferència, entès com el dret de passar desapercebut per una banda, i com a capacitat de no donar-se importància a un mateix en funció de l'origen ètnic, per l'altra, li permet gestionar la seva integració. Sap, però, que —com a magribí— aquesta indiferència és doblement complicada perquè, tal com hem dit, els prejudicis històrics dels catalans i espanyols en relació al món àrab, no només continuen presents sinó que troben un terreny fèrtil per créixer.

“Amb el tema del racisme sempre et pots trobar algun xorra, però jo et puc dir que la majoria de gent no m’ha tractat així. Aleshores, aquest punt és molt clau per poder estar tranquil amb tu mateix, estar tranquil amb la teva gent i incloure entre la teva gent mogollón de persones, que no sigui excloent sinó, en tot cas, complementari (...) Quan veig aquell personatge de la Plataforma per Catalunya... ¡Quina por, però quina por, per favor! D’on surt aquesta gent? Jo, és que no ho entenc, “los inmigrados no pueden entorpecer la cultura catalana”, deia (...) Mira, el tema de l’immigrant està brut, però molt brut. Les paraules són molt clares: està el inmigrante, està el moro, està el marajà, està el extranjero. Amb el Magrib hi ha moltes històries i, a més (...) aquest tema és un tema històric, i la memòria històrica és quelcom que manca a molta gent”.

Sota aquesta perspectiva és més fàcil entendre com Alí, igual que molts altres biògrafs, resisteix els embats culturalistes, polítics i policíacs de la societat actual. No es culpabilitzen ni es victimitzen, sobretot es resignen i perseveren amb paciència per consolidar la seva trajectòria biogràfica com a ciutadans de ple dret.

Els episodis més hostils que ha viscut Nora tenen relació amb el context local. D’alguna manera, el tipus d’hostilitat és diferent de la que ha viscut Alí. Mentre aquest viu en una ciutat gran, on hi ha més capacitat de moure’s entre opcions diferents, Nora viu en un poble. Alguns municipis petits i mitjans de Catalunya han viscut reaccions contradictòries davant la progressiva arribada de famílies immigrades procedents de països empobrits.

Si bé, per una banda, la proximitat de les relacions i la manca d'anonimat és un recurs potencial d'acollida en aquests municipis petits, per l'altra, les respostes excloents i racistes poden tenir conseqüències més negatives per la integració. El control social i la circulació de prejudicis i resistències que frenen la normalització de les relacions socials no són pràctiques exclusives dels municipis petits, però sí que acostumen a ser més visibles i menys evitables.

El testimoni de Nora evidencia que l'espai escolar i comercial —dos àmbits quotidians claus per les responsabilitats de la filla gran d'una família arribada del Marroc— són especialment permeables als prejudicis. Al mateix temps, però, les relacions d'amistat juguen un paper decisiu a l'hora de trobar camins de suport emocional i de superació dels episodis de discriminació racista.

“Quan vaig arribar a La Garriga, vaig sentir per primer cop les paraules mora, estrangera, de tot (...) Al col·legi, em preguntaven: com és que un immigrant sap català i no sap castellà?, es pensaven que ho feia a posta”.

“A nivell de poble, les botigues són molt selectives. En el moment que entres, ja els tens a sobre ‘què vols?’ (...) Per exemple, a mi em va quedar una cosa gravada. Ara que estem preparant una mica l'aixovar...vam anar a preguntar, amb la meva mare, per un cobrellit molt maco; vaig entrar a preguntar-li quan valia i em va dir: ‘molt car’; ‘a veure, jo t'estic preguntant el preu’ (...) Em va agradar moltíssim, però ni li compraré ni tornaré a entrar en aquesta botiga (...) Un dia, una amiga marroquina em va dir: ‘doncs entrem en una botiga que és el que fan les noies’; i li vaig dir: ‘no, que miren malament’. I ella: ‘si miren malament, que mirin’, i així vaig començar a anar de botigues, gràcies a aquesta noia”.

Recordem alguns dels episodis de l'àmbit educatiu i formatiu que revelen molt clarament el posicionament reflexiu i estratègic de Nora per fer front a les experiències d'hostilitat. Es tracta d'experiències viscudes a l'escola

que, tot i ser aïllades, generen dolor. Però, des d'una perspectiva biogràfica, aquestes experiències ni paralitzen ni bloquegen la trajectòria de la nostra biògrafa.

“Llavors, em vaig entrevistar amb la professora nova i, quan em va preguntar pel nom, em va dir ‘ah, d’on ets?’ Marroquina, li vaig dir. Fins que, un dia, em va dir que jo no podia fer el treball de recerca, que tenia un nivell molt baix de llengua i que no sabia assimilar res, que aprovava per caritat cristiana, que no sabia com havia arribat fins aquí (...) Vaig estar una setmana a casa plorant (...) Després vaig pensar: ‘aquesta senyora m’està matxacant moltíssim però jo intentaré treure’m totes les assignatures que pugui’. Vaig canviar el tema de la recerca i el vaig fer sobre literatura àrab, vaig treure un vuit i vaig aprovar el batxillerat”.

“Quan vaig començar el cicle d’integració social vaig haver d’encarregar-me dels papers del meu marit i això afectava la meva assistència a classe. Els professors de l’escola, que entenien aquest problema, intentaven ajudar-me, però moltes vegades havia de sentir dir, a classe: ‘hi ha molta gent que té segones oportunitats, que reben un tracte especial per ser qui són’. I jo deia: ‘a veure, si estem estudiant integració social és que ja tenim una altra mentalitat, no, en teoria?’”.

Per Nora —i també podem interpretar així el cas d’Alí—, el seu procés individual de maduració l’ajuda a comprendre el món que l’envolta i a donar sentit a la seva ètica de la resistència, més enllà de l’empremta que li produeixen les situacions de discriminació. Les paraules de la biògrafa són clares.

“Per sort, sempre he tingut claríssim que tenia que tirar endavant, que era l’única opció que tenia (...) Jo ara tinc una altra perspectiva, però en aquell moment estava bastant malament perquè per molt superades que tinguis les coses, t’afecten. Però jo, la veritat, és que, aquests últims anys, he canviat moltíssim (...) Arriba un punt... que vingui el que vulgui... He passat una cosa dolenta i una de bona, i és la meva vida”.

Com veiem a través del testimoni de Nora, l'ètica de la resistència ens mostra que els biògrafs i biògrafes activen una lògica de compensació entre experiències oposades per tal de compensar el que han viscut negativament amb allò viscut positivament. I ho fan sense emmascarar les conseqüències reals que té cada episodi per la seva vida. Evidentment, definir el valor i la centralitat d'aquestes experiències oposades forma part de la subjectivitat de cadascun dels biògrafs i biògrafes però, de forma comuna, les seves narratives revelen una consciència desperta i activa sobre l'existència d'elements positius i/o negatius en les relacions socials que els envolten. D'aquestes relacions, n'intenten aprofitar els recursos que els poden servir de forma positiva i, per tant, podem afirmar que l'ètica de la resistència es pot entendre com un exercici de participació ciutadana en un context sociopolític canviant.

Per Màriam, l'escola no ha estat un àmbit de discriminació. Ben al contrari, ha estat un àmbit privilegiat de socialització que li ha permès desenvolupar recursos intel·lectuals i vivencials molt útils per fer front a un context canviant, cada cop menys amable. Des de la perspectiva del present, la influència positiva que —per ella— ha tingut l'etapa escolar li permet relativitzar alguna anècdota de discriminació colpidora.

“El que és a l'escola, jo no tenia consciència de ser immigrant ni res perquè creixies així. A més, ningú m'havia dit ets immigrant, ni sabia què era això. A més, hi havia nanos gitanos, nanos castellanoparlants; era una escola petita, les mestres ens cuidaven molt... O sigui que no vaig tenir cap mena de sensació de discriminació”.

“Tinc una amiga que —ara— és la meva millor amiga, però diu que, el primer dia que em va veure jo li vaig fer por perquè la seva mare li havia explicat unes barbaritats increïbles; diu que li feia una barreja entre por i fàstic, una cosa molt rara... Que no havia vist mai una marroquina en la seva vida... I, llavors, mira, ens vam fer inseparables. Tot va passar a l'institut (...) És que, a l'escola, estàs com en un vidre; et protegien molt”.

La biògrafa parla d'una bombolla protectora, democràtica i igualitària, que contrasta amb el món de fora, sobretot a partir de mitjan dels noranta. Però, tal com hem vist, amb l'arribada dels migrants magribins, la receptivitat i la comprensió de la població catalana canvia i també canvien moltes actituds de la població marroquina al seu municipi. La relació idíl·lica viscuda durant la infantesa entre la cultura d'origen i la d'adopció comença a tenyir-se de frontera. Màriam no pot restar aliena a les influències d'aquest canvi i respon amb els instruments dialèctics apresos a l'institut.

“Quan tens tretze anys o així, arriba la gran crisi d'identitat, no? A més, va coincidir amb dues coses. Primera, que va coincidir amb una onada d'immigrants molt forta del Marroc i, per tant, hi va haver una mica de conscienciació de tornar a ser lo que ja... perquè una mica ens veien com que no érem marroquins, clar, hi ha un enduriment (...) Jo diria que, mentre estàs a l'institut i hi vas reflexionant, al final, clar, veus que tu tens avantatges respecte als teus companys perquè tens una altra perspectiva; jo també vaig tenir la sort de tenir professors que em van ajudar molt a trobar aquest camí, que em guiaven, en certa manera, que s'interessaven per tot el que era la cultura del Marroc. I, sobretot, fent Ètica, que fèiem debats, que hi podies reflexionar... Em vaig anar trobant amb bons professors, amb els quals podia parlar, i al final t'adones que no és un desavantatge”.

Una de les sensacions de discriminació més fortes viscudes per la biògrafa té relació amb l'analfabetisme cultural que mostra la societat catalana, i l'europea en general, vers l'Islam i el món àrab. Tal com hem vist a través del perfil d'Alí, Màriam denuncia l'absència o la desaparició de vuit segles d'història de la península ibèrica en els llibres de text i en el contingut de les classes.

“Vaig triar la carrera (de filologia àrab) perquè, precisament, si una cosa vaig trobar a faltar de tot el que s'havia donat a l'escola era aquesta manca de referència, tots els llibres d'història se la saltaven descarada-

ment, era una part de mi sobre la qual no tenia cap mena de formació (...) Que és una cosa que forma part d'un tot, que és la Mediterrània, que per ella mateixa és un tot cultural i, a més, que la història d'Espanya són vuit segles d'Al-Andalus que citen amb quatre línies i poca cosa més, i és molt trist...".

Però no hi ha reivindicació cultural que no passi per una defensa de principis i mesures educatives i de polítiques bàsiques. Tal com diu Màriam “*No és una qüestió de cultures, sinó de nivells de formació. Els prejudicis estan per tot arreu*”. Com a vigatana espectadora del tristíssim espectacle que ofereix la Plataforma per Catalunya, Màriam es posiciona desenvolupant una estratègia participativa com a ciutadana. La seva pot ser considerada com una estratègia de politització que li permet criticar les desviacions de la democràcia de la societat catalana, a la vegada que participa activament per assentar unes bases per a la integració d'aquells que ja són aquí i dels que vindran. Resta saber si aquest esforç personal es veu recolzat per una dinàmica política que, aquests últims anys, està fortament pressionada per actituds i comportaments xenòfobs.

“Una de les coses que se li recrimina a l'Ajuntament és aquesta falsa idea que es dona tot per als immigrants... uns mesos abans de la campanya electoral van passar un tríptic de l'Ajuntament on, en una gràfica, es mostrava que ‘només’ aquest tant per cent eren ajudes destinades a immigrants; després posava que dels 48 pisos de protecció oficial que es van fer, ‘només’ dos o tres han anat a parar a immigrants.

“A les darreres eleccions municipals va entrar a l'Ajuntament l'Anglada, el de la Plataforma per Catalunya, i llavors va ser una mica trist. Del diari d'aquí, de la comarca, sempre m'havien dit que si volia escriure un article d'opinió podia fer-ho i, llavors, en vaig escriure un i casualment un col·laborador d'una editorial se'l va llegir i em va proposar d'escriure un llibre (...) De vegades, veig la feina que estic fent amb les noies que acaben d'arribar i que estan escolaritzant-se, tot el procés que estan a

punt de fer i que no saben que els canviarà la vida, perquè tu véns aquí i et penses 'mira me'n vaig a Espanya per millorar i ja està', però no t'imagines que hagi de ser una cosa que et marqui ja per sempre... jo crec que pot ser bo el llibre que estic fent per les dues bandes (...) Perquè a nivell personal ho vius d'una manera gairebé dramàtica i has de jugar amb dos codis diferents tota l'estona...és difícil, sense el suport d'algú que ho hagi passat abans”.

La resistència de Màriam, com hem pogut veure, es nodreix d'uns instruments formatius que li serveixen per combatre aspectes de la manca de cultura que alimenten fàcilment actituds racistes entre la població. El compromís de Màriam passa per reflexionar i participar d'un debat públic que tracta de desemmascarar les forces ocultes de la discriminació, alhora que cerca construir ponts de comprensió mútua. A través del seu testimoni podem interpretar que l'actitud de resistència és sinònim de donar suport i referències als altres per tal que puguin trobar el seu propi camí, sense quedar atrapats o paralyzats en una espiral de conflictes racistes o discriminadors.

3.2. INTÈRPRETS

Els biògrafs i biògrafes (re)interpreten i utilitzen biogràficament el llegat del passat familiar, del qual forma part ineludible el projecte migratori, per construir una estratègia biogràfica autònoma i orientada al futur.

Quan parlem del projecte migratori com a llegat biogràfic parlem de com els nostres biògrafs i biògrafes són receptors d'una història i d'una memòria familiar que interpreta el passat (en el país d'origen, el viatge cap a una nova vida en un altre país, etc.), i de com la transmissió d'aquesta història

i d'aquesta memòria per part dels pares esdevé un recurs d'acció per als seus fills.

Aquells que, quan van arribar a Catalunya, eren infants arriben com a personatges d'un conte, un conte —efectivament— explicat pels grans; però la confrontació amb la realitat els força a créixer i fer-se adults de manera accelerada. Tal com hem pogut veure a través dels diferents perfils biogràfics, la necessitat d'espavilar-se i resituar-se que comporta tot procés migratori inclou, en molts casos, l'assumpció de determinades responsabilitats familiars i de tasques d'intermediació que resultarien insòlites per altres infants o adolescents catalans.

Els biògrafs que ja són nascuts a Catalunya no viuen el trànsit i l'adaptació a un nou context; lògicament no tenen records propis d'un passat en el país d'origen dels pares, però, en canvi, també són receptors de la memòria familiar (Muxel, 1996). Una memòria que podem qualificar d'afectiva pel fet d'estar vinculada als fets viscuts; una memòria que, per una simple qüestió d'edat, té la funció de protegir i salvaguardar l'infant dels records quan aquests són dolorosos. Però, a mesura que aquests infants nascuts durant els anys setanta i vuitanta creixen, a mesura que els nostres biògrafs esdevenen adults, la memòria familiar comença a tenir una nova funció; deixa d'estar lligada a l'experiència afectiva per esdevenir una memòria més reflexiva.

Per poder recrear narrativament la seva trajectòria de vida, per poder explicar-nos la seva història, els biògrafs i biògrafes (re)interpreten les experiències viscudes —tant per ells mateixos com pels seus pares— des de la perspectiva del present. Ser fill o filla compleix una funció important dins del projecte migratori. Així doncs, el llegat de la narrativa dels pares s'utilitza de manera instrumental en el sentit que proporciona un marc per la negociació existencial; permet que els biògrafs puguin posicionar-se en relació al seu passat i projectar-se cap al futur. Des de la perspectiva del present, la memòria del passat esdevé instrument o recurs per fer front al futur. Però, quin és aquest present?

El moment biogràfic actual és per tots ells un moment biogràfic de transició, caracteritzat pel fet d'oferir opcions que comencen a estar marcades per les decisions pròpies i que poden confrontar-se a les opcions i els valors dels pares (sobretot en tot el que té relació amb el procés d'emancipació). Ja no hi ha obligatorietat en l'educació i, al mateix temps, és el moment de poder continuar la formació; és un moment de trànsit biogràfic cap al mercat de treball; molts d'ells transiten, també, entre la llar parental i la llar pròpia a través d'un projecte de parella o de família... Si són els germans grans —com passa en bona part dels casos— han hagut d'obrir-se camí i obrir-lo als germans que els segueixen, han hagut d'assumir certes responsabilitats que, a la seva edat, potser en un altre context no els hauria pertocat. El diàleg amb la generació anterior i, en general, amb el passat familiar pot fer-se des d'una certa acumulació d'experiència viscuda, amb un marge d'elecció entre diferents models i orientacions vitals i, en definitiva, des d'una certa autonomia a l'hora de dibuixar un camí propi.

Ara bé, amb aquesta afirmació no volem passar per alt que la legítima aspiració a l'autonomia —entesa des d'un l'ideal emancipador— conté, també, una dimensió normativa que resulta paradoxal quan les condicions de possibilitat per a l'emancipació no estan garantides (Murard, 2003). En altres paraules, la societat empeny els nostres biògrafs a fer-se adults, a ser autònoms, quan els recursos del context no sempre ho faciliten. Aquesta paradoxa ens ajuda a entendre la centralitat de la família³ en les trajectòries i relats dels biògrafs.

La precarietat i la manca de seguretats que viuen els joves d'entre vint i trenta anys en relació a qüestions fonamentals com l'habitatge o l'ocupació han fet que —independentment de l'origen ètnic— els joves, a Catalunya, recorrin i valorin la família com a protecció i aixopluc davant la incertesa.

3. Tot i ser conscients que l'ús del terme família, en singular, oculta una realitat plural i canviant, no podem ignorar l'ús estès i funcional d'aquest terme, reflectit també en la pròpia narrativa dels nostres biògrafs.

Precisament, en el nostre context mediterrani, al marge de les transformacions reals que avui dia afecten la família com a grup humà —tant des del punt de vista de les formes com de les relacions i posicions familiars— o, justament, per l'existència d'aquestes transformacions (familiars i socials), l'imaginari i el discurs al voltant de la família com a nucli bàsic de socialització i de protecció davant del risc social es manifesta amb una notable intensitat (Brullet i Torrabadella, 2002). Tot i així, en el cas dels nostres biògrafs, aquesta dimensió socioeconòmica de la família com a xarxa protectora, compensadora i substituïdora de l'Estat de benestar no és la que explica més la centralitat biogràfica de la família. En canvi, sí que veiem, a través dels seus relats, que la família té un valor en si mateix, per la funció simbòlica i d'estabilitat emocional que exerceix en el seu imaginari. Si el vincle amb la família es trenca, els biògrafs poden arribar a experimentar una sensació d'abandonament i solitud, d'estranyesa i anomia respecte al medi social que els envolta.

Però, cal anar una mica més enllà i endinsar-nos en la realitat viscuda pels nostres biògrafs com a fills i filles de famílies immigrades, cal endinsar-nos en la perspectiva que dóna el present per mirar el passat per entendre el per què de l'(omni)presència familiar en els seus relats. Recordem que, fins i tot en alguns casos, els pares dels biògrafs —i les mares molt especialment—⁴ esdevenen els interlocutors reals del relat.

En termes generals podem afirmar que els biògrafs i biògrafes, des del present, perceben positivament el llegat familiar perquè, entre altres coses, consideren encertada la decisió migratòria dels pares. Aquesta valoració positiva, feta avui, no exclou que en el passat —especialment durant els anys d'adolescència— les vivències fossin negatives i doloroses per la majoria. Tal com assenyalen les persones que han estudiat les trajectòries d'adolescents que han migrat o que són fills d'immigrats, cal tenir en

4. Sobre el paper que juguen les mares en les narracions biogràfiques, vegeu el capítol següent.

compte que, per una qüestió cultural, en moltes societats els progenitors no tenen previstes les dificultats pròpies de l'adolescència com a etapa de conflictes identitaris en el sentit occidental. Sovint, ni els pares saben com respondre als reptes plantejats per aquesta etapa, ni els fills perceben la utilitat del que els és transmès (Funes, 2000; Ben Hammou, 2002; Siguan, 2003).

Tanmateix, des del present, tal com hem pogut veure en molts dels perfils biogràfics presentats, el llegat familiar s'expressa narrativament en un reconeixement i fins i tot en un agraïment explícit dels nostres biògrafs vers la seva família, concretament vers els seus progenitors. Amb la migració, la família es nuclearitza; deixa d'existir la relació amb la família extensa i la relació amb avis, oncles i cosins és evocada amb nostàlgia pels biògrafs. És per això que, automàticament, el focus d'atenció se centra en la generació que els precedeix, la generació dels pares i les mares.

Com s'expressa aquest reconeixement i/o agraïment? Els biògrafs es presenten en la narració com a persones que 'tenen la sort' de viure dos referents culturals, de saber dues o més llengües, d'haver rebut referents del passat sobre el país d'origen i de poder contrastar-los amb un present i un futur diferents. En altres paraules, els nostres biògrafs i biògrafes saben que són qui són i que viuen el que viuen gràcies a la decisió que, en el seu moment, va prendre la generació anterior. I els seus relats transmeten l'esforç actiu i reflexiu per entendre la posició dels pares, el respecte a la memòria familiar i un treball d'empatia envers els agents del projecte migratori. D'alguna manera podem dir que no només se senten dipositaris d'un llegat familiar, d'una història que té un abans i un després, sinó sobretot beneficiaris. Aquest és, doncs, el motiu principal que explicaria la centralitat narrativa que té la família, en general, i les relacions entre pares i fills en concret. Al mateix temps, la valoració positiva que fan els biògrafs del trajecte recorregut pels seus progenitors es veu reforçada per una cultura del respecte vers els més grans, pròpia de moltes comunitats d'origen africà, siguin o no de tradició musulmana. A l'Amèrica Llatina i a l'Àsia —els altres

continents representats en la nostra població d'estudi—, aquests valors familiars també hi són especialment presents.

En definitiva, l'elaboració majoritàriament positiva que, avui dia, els nostres biògrafs i biògrafes fan del seu llegat familiar, la pràctica d'una memòria reflexiva, l'adquisició de responsabilitats en una edat primerenca, la possibilitat d'escollir entre diferents opcions i construir-se un camí pel futur des d'una relativa autonomia, la percepció i autodefinició com a persones afortunades més que no pas com a víctimes són elements —tant des de la perspectiva de la trajectòria viscuda com de la seva presentació narrativa— que podem qualificar de recursos biogràfics molt vàlids i útils per entendre la seva estratègia orientada al futur. A partir d'aquí, fins i tot ens podríem preguntar sobre la seva precocitat o maduresa, no només en relació a les trajectòries viscudes, sinó, sobretot, pel que fa als seus imaginaris i les seves expectatives en relació amb el seu grup d'iguals. Tanmateix, no és la nostra intenció establir una comparació que, certament, seria arriscada i que ens portaria a un nou estudi comparatiu —i potser estèril— entre joves fills de famílies immigrades i joves d'origen autòcton. Proposem, en canvi, tornar a donar la veu als nostres biògrafs i biògrafes.

Les estratègies biogràfiques de Víctor, Horacio i Pamela ens mostren tres elaboracions possibles del llegat familiar per construir un camí propi pel futur. El testimoni de Víctor és, potser, el cas més explícit a l'hora de mostrar l'articulació entre el passat, el present i el futur ja que és el propi biògraf qui, en molts passatges, reflexiona sobre aquesta articulació.

Víctor, el nostre biògraf d'origen argentí, duu a terme una cerca activa, un rescat del passat polític familiar i col·lectiu per construir la seva pròpia estratègia. Com hem vist a través del seu perfil, l'experiència de l'exili dels pares i del patiment col·lectiu dels represaliats pel règim existent al seu país d'origen esdevé un recurs biogràfic clau per a Víctor. El menys important és que aquest passat no hagi estat viscut en primera persona.

“(De l’Argentina) *Mis recuerdos no existen porque yo no tenía un año cuando vine para aquí. (I aquí) La realidad que vives del día a día, por más que tengas presentes estas cosas (repressió, desaparicions), que son fuertes, no tienes un gancho que lo relaciones con tu vida cotidiana, entonces están ahí como aparcadas*”.

Però el contacte amb una associació que dóna protagonisme i estatut als fills dels exiliats porta Víctor a interpretar i elaborar aquest passat familiar: “(...) *Supongo que antes o después ha acabado aflorando, digamos estando aquí, desde hace un tiempo tengo un contacto con ese pasado al cual estaban ligados mis padres*”.

Tot i que el detonant és l’entrada en contacte amb HIJOS, el biògraf reconeix la influència que ha tingut sobre la seva opció d’aproximar-se a aquest passat el relat i la transmissió de la memòria exercida pels seus pares.

“En mi casa nunca se ha tapado este tema, sino todo lo contrario ¿no? O sea, bueno, en mi casa siempre se habla de política como una cosa muy cotidiana y, bueno, te lo comparo con una familia en que estas cosas están más latentes que en otras, casos en los que sus padres también se vinieron por los mismos motivos, sin embargo ellos no lo sienten tan a flor de piel (...) Hay una parte de la gente que ha optado por hacer borrón y cuenta nueva (...) Pero, bueno, en mi caso no ha sido esto, ni mucho menos, pues también mis padres se mantuvieron durante mucho tiempo en contacto con organismos de exiliados (...) Es una cuestión de elección y también puede ser una contradicción tener un presente y tener un pasado en otro lugar (...) Los padres lo habrán tenido que poner en la balanza e intentar que la cosa quede más o menos estabilizada para ir tirando”.

La memòria familiar té uns efectes determinants en el projecte vital de Víctor ja que el fa entrar en contacte amb l’associació, com a plataforma col·lectiva on comparteix un passat entre iguals: “*En el manifiesto de HIJOS*

siempre se reivindicaban una serie de cosas que en casa siempre se habían reivindicado, que ese discurso era el que tus padres te han transmitido, porque por mucho que haya salido mal, siempre han seguido creyendo en él, ves que de repente aparece alguien de tu edad que lo retoma (...) Y de repente ves a tus padres y te enseñan una foto y te dicen ‘todos estos están muertos’ y sólo queda tu padre”.

“A mis padres (...) Les ha gustado que nos volquemos hacia ese lado (Argentina) (...) Siempre lo han tenido muy presente y mi padre tiene mucha actividad ligada a la Argentina, han sabido transmitir ese legado a sus hijos, habiendo crecido fuera del país; y esto, de algún modo, tiene que ser satisfactorio; a mi me gustaría que si me fuera a vivir a otro lado mis hijos supieran algo del lugar donde vengo (...) Tener ese punto de unión, esa coherencia (...) Sentirte identificado con lo que es tu pasado aunque no sea el tuyo propio personal, aunque sea el de tu familia, por más que hayas vivido simple en otro lugar, lo normal, lo serio, es que puedas identificarte con esto”.

El primer viatge que fan els pares d’Horacio, procedents de Guinea Equatorial, a Catalunya està motivat, en principi, pels estudis, però també acaba convertint-se en una migració de naturalesa política a causa de la dictadura que hi ha al seu país. Com en el cas de Víctor, l’experiència migratòria dels pares esdevé un llegat biogràfic per a Horacio. Però, en aquest cas, l’eix al voltant del qual es transmet la memòria familiar no és la política.

El nostre biògraf rep un llegat familiar que passa per un patró amb un referent cultural doble que es relaciona tant amb el fet que, durant gairebé vint anys, el seu pare resideixi a Guinea i la mare i els germans vagin a veure’l regularment com, possiblement, amb el propi imaginari de relacions entre la colònia i la metròpoli. *“He crescut com un nen català més, però amb l’única diferència que els meus pares són equatoguineans, tot i que tots dos tenen la nacionalitat espanyola, porten molts anys aquí; però, ells mai han oblidat d’on són i això ha fet que els meus germans i jo tinguéssim*

molt de contacte amb Guinea (...) Els meus pares sempre han tingut molt clar quins són els meus dos orígens". Per això quan el biògraf i els seus germans són a Guinea, *"no era com fer vacances, era anar a casa meua"*.

Però, als dos orígens (català i guineà) se li han de sumar els diferents orígens dels seus pares, que es comuniquen en castellà entre ells; com hem vist en el perfil biogràfic, aquest fet arribarà a generar-li alguns conflictes al voltant de la qüestió de la identitat. Si més no, això és el que —des del present— el nostre biògraf recorda com a problemàtic durant la seva adolescència. I Horacio intenta solucionar el problema aprenent una de les llengües de Guinea: *"Vaig intentar solucionar els problemes que jo pensava que tenia"*.

Podem dir que Horacio és receptor d'un llegat pluricultural que ell transforma en plurilingüístic quan decideix aprendre voluntàriament una nova llengua que li permet conèixer millor els seus orígens i a si mateix. Però, com molt bé diu el nostre biògraf, per molta tradició que hi hagi, és necessari que aquesta passi pel sedàs de l'experiència per poder arribar a sentir les coses com a pròpies. Per això, quan se li pregunta pel futur, el biògraf afirma: *"Jo vull fer el que la vida em vagi portant, poder-ho escorcollar, investigar i viure-ho, no em vull posar fites..."*. Escorcollar i viure. Dos verbs que transmeten una actitud interpretativa i reflexiva, per una banda, i vivencial o experiencial, per l'altra. Horacio, igual que Víctor, rescata un llegat del passat familiar que ell no ha viscut (una llengua, una cultura, en aquest cas) i el converteix en un instrument per afirmar-se individualment. De la mateixa manera que Víctor, construeix allò que no ha viscut i sentit de forma espontània o natural per poder viure-ho i sentir-ho.

Pamela, en canvi, la nostra biògrafa d'origen xilè, no fa una elaboració de l'experiència migratòria dels seus progenitors en forma de rescat del passat, sinó des de la continuïtat d'un patró que ells van iniciar.

Com en el cas d'Horacio i a diferència del cas de Víctor, la narrativa de

Pamela no reflecteix la dimensió política de la migració parental. És més aviat l'eix socioeconòmic, el que travessa el relat. Però, el seu cas ens mostra igualment de quina manera s'entrecreuen i interactuen les experiències i expectatives d'una generació i l'altra. En altres paraules, no podem entendre el projecte migratori de la família de Pamela sense tenir en compte el paper que hi juguen ambdues generacions: pels pares, el projecte migratori passa fonamentalment per assolir unes condicions objectives d'existència (papers, feina, habitatge, etc). Però, en el pla simbòlic, el sentit del projecte de la migració es diposita en els fills, més que en ells mateixos. Pamela se sent portadora d'una gran responsabilitat (igual que Víctor i Horacio, ella també és la germana gran), la de respondre a les expectatives de futur que han dipositat en ella. I és per aquest motiu que, en el cas de la nostra biògrafa, els episodis sobre la família i, en concret, sobre els pares ocupen un lloc protagonista dins el relat.

Justament pel moment de transició biogràfica en què es troba Pamela —que ha acabat la carrera i té la il·lusió per poder-se emancipar de la llar parental—, el camí recorregut pels pares esdevé un recurs fonamental per fer front al propi futur. Recordem la pregunta que encapçala el relat de Pamela: “*Si mis padres han salido para adelante, ¿por qué no habría de hacerlo yo?*”. “Jo, que dispo de recursos (educatius, d'estabilitat, de futur) que ells no tenien a la meua edat”, podríem afegir.

La interpretació que, des del present, fa la biògrafa de la família il·lustra el paper que té per ella d'aixopluc davant l'adversitat i la precarietat, d'una banda, i de socialització i transmissió de valors, per l'altra. Però, l'aspecte més significatiu del llegat familiar —en el cas de Pamela— és el fet que aquesta socialització dins l'àmbit de la família esdevé un recurs biogràfic clau per construir un ideal d'autonomia, d'emancipació; en definitiva, per construir el seu propi projecte vital.

“Mi vida me ha brindado muchas oportunidades, mis padres me han sabido ofrecer todo y más; me han dado una carrera, cariño (...) Lo más

significativo es la forma de ver la vida, todo requiere un esfuerzo, tampoco un sacrificio, un esfuerzo (...) Muchas personas si han de dar un pasito y privarse de algo, les cuesta!!! (...) A mi no, tal vez porque yo lo he visto en casa y lo considero normal, no lo sé”.

En efecte, la dimensió socioeconòmica del projecte migratori familiar té un pes específic en la narració de Pamela. Les seqüències referides a la cerca d’una activitat laboral i d’un habitatge propi il·lustren amb claredat la importància del vincle generacional i el sentiment de retorn o de deute de la biògrafa: *“Para mi, uno de los momentos más importantes fue empezar a trabajar y ser económicamente independiente de mis padres (...) Y para ellos tener un desahogo; ya han hecho mucho por mi, ya han dado mucho y de alguna manera devolverles lo que te han proporcionado”.*

“Yo, con dieciocho años, ya me quería independizar, quería mi espacio... yo he visto a mis padres ir arreglando el piso poco a poco y a medida que van pasando los años, y las fiestas, y tal, vas viendo cómo el piso ha ido cambiando; y yo creo que esto es más bonito que no entrar a vivir en un piso ya montado, como hacen muchos hoy”.

El reconeixement del referent parental s’expressa narrativament en l’ús freqüent d’un nosaltres col·lectiu, familiar. *“No somos pobrecitos, lo que tenemos nos ha costado lo nuestro”.* Es tracta d’una identificació que s’explica per l’orgull o la satisfacció que produeix a Pamela el fet de sentir-se dipositària d’una ètica de l’esforç i de lluita per un futur millor, i el fet d’inscriure’s en una genealogia familiar, en una història, que —com en el més bell dels contes— té un començament amarg i un final feliç.

Però, el paper socialitzador de la família no sempre té els efectes desitjats o desitjables pels propis fills i filles a l’hora de construir el seu projecte vital. La família aixopluga i protegeix però, com a grup humà travessat per relacions de poder i, per tant, per relacions de gènere i d’edat desiguals, també ofega i limita. Per això, en alguns casos, el fet de valorar i respectar el

llegat familiar no impedeix que els nostres biògrafs i biògrafes qüestionin críticament el model parental.

Per il·lustrar aquesta hipòtesi, proposem endinsar-nos en les estratègies biogràfiques de Doval i Aisha —i no és casualitat que ambdues siguin dones— que, de manera diferent i a través de diferents recursos, han hagut d'interpretar i negociar amb el seu llegat familiar. Aquest treball d'interpretació i negociació implica, per una banda, la capacitat de resistir el conflicte familiar i, per l'altra, l'esforç per trobar un llenguatge comú per tal de legitimar la trajectòria pròpia.

Per entendre les seves estratègies, cal recordar que les biògrafes comparteixen el llegat cultural de la tradició musulmana, i ambdues pateixen en carn pròpia l'enduriment progressiu de l'autoritat familiar, encarnat molt especialment en les figures paternes. Es tracta d'un enduriment que cal contextualitzar en un període de temps concret, però que coincideix amb uns anys claus de l'adolescència de les biògrafes. En efecte, ja hem vist que, al llarg de la dècada dels noranta, es registra un augment significatiu de la població immigrada. El mercat de lloguer i altres factors socioeconòmics, però també les estratègies de solidaritat i acompanyament, empenyen les famílies del mateix origen geogràfic a agrupar-se en els mateixos barris quan arriben a Catalunya. Però, aquesta funció de suport i solidaritat que exerceix la comunitat coexisteix amb una progressiva funció de pressió i control social (Ben Hammou, 2002).

Les dificultats per trobar unes condicions dignes per treballar i viure, així com la construcció al voltant de la figura de l'immigrant, té lloc a mesura que la població immigrada va creixent i es va fent més visible. Aquests són alguns dels factors que ens permeten entendre la pressió creixent que exerceixen alguns sectors de la comunitat magribina sobre els seus membres, mitjançant un discurs que busca la cohesió i el control del grup a través de la reinvençió dels propis vincles ètnics. Aquest fenomen —que alguns no dubten a qualificar de *reislamització*, en la mesura que parteix d'una

reinterpretació interessada o estratègica de l'Islam— té uns efectes determinants per les relacions paternofilials però, sobretot, per les opcions d'emancipació i autonomia de les filles.

El relat de Doval, d'origen gambià, reflecteix la lluita individual de la biògrafa pels seus drets, la lluita per sentir-se lliure. Com hem vist a través del seu perfil, Doval lluita a través de l'enfrontament directe davant aquelles situacions de desigualtat que percep com a injustes. L'àmbit de les relacions familiars, travessat per les relacions patriarcals, no queda exempt d'aquest enfrontament.

“Yo, antes, cuando salía, sí que chocaba, pero ahora me voy y ¿qué quieres que te diga? Mi madre me decía: ‘tú no sales’; y yo, ‘pues, pienso salir’ (...) Mira, yo no pido consejo, si te gusta bien y, si no, también”.

“Yo, con mis padres, he intentado hacerles bastante caso, pero hay cosas que no pasan por ahí”.

Tanmateix, la confrontació de Doval amb els seus progenitors —i amb la mare com a figura clau i interlocutora en el seu relat— coexisteix amb l'esforç d'empatia i de comprensió que fa la biògrafa vers la pròpia història materna.

“Bueno, todos hemos tenido discusiones, chocas en cosas, a veces dice que ya no va a poder cambiar, y lo tienes que respetar porque es la manera en la que ella se ha criado (...) Tampoco lo puedes coger todo”.

Lògicament, Doval, nascuda i socialitzada a Catalunya, no té records directes de la vida familiar a Gàmbia, però sí que elabora el seu llegat familiar des de la plena coneixença d'uns costums i uns valors religiosos i culturals que li han estat transmesos com a filla de pares musulmans. La nostra biògrafa sent que forma part d'una generació que ja no pot reproduir els mateixos valors ni el funcionament de la generació anterior. I, Doval s'esforça

per argumentar el perquè d'aquest esvoranc generacional. Així doncs, per exemple, la biògrafa percep certes contradiccions entre les prescripcions procedents de la font que, en teoria, legitima les pràctiques d'alguns musulmans i les pròpies pràctiques. En relació al tema de la poligàmia, Doval argumenta.

“Yo me discuto con mi padre y él me dice ‘eso es cosa nuestra, tú no te tienes que meter’. ‘Es que no me voy a meter, pero según dice el Corán, lo mismo que le dais a una esposa le dais a otra; pero vosotros no hacéis eso y, entonces, el Corán no lo estáis respetando (...) La gente joven ya no acepta eso, yo antes me separo y ya me encargaré yo sola de mis hijos”.

Hi ha altres pràctiques de l'àmbit de la família que també són percebudes com a conflictives per la biògrafa.

“Cuando tienes un problema con tu familia, pues vas a tus mayores y les dices que tienes un problema con el marido (...) Yo lo veo con mis padres y mis tíos y me da una rabia; porque, a ver ¿tu no puedes solucionar los problemas en tu casa? Encima todo el mundo sabe lo que pasa en tu casa y yo eso lo encuentro una falta de respeto (...) De momento, a mi no me interesa irme de casa, pero, yo, hay cosas que no acepto (...) Yo, sinceramente, por ahí no paso”.

Aquesta última citació, més enllà d'evidenciar perfectament la contradicció o tensió entre una cultura comunitarista —simbolitzada pel paper de la família extensa i la comunitat— i la cultura més individualista —simbolitzada per la família nuclear—, il·lustra el posicionament estratègic adoptat del subjecte. Així doncs, la defensa aferrissada dels seus drets no impedeix que Doval aprofiti els recursos que li ofereix la família d'origen per poder dibuixar un camí propi —sap, per exemple, que, si marxa de la llar parental, les pressions perquè celebri el casament i es converteixi en mare augmentaran, per això no té pressa per marxar. De moment, Doval és capaç de ges-

tionar unes relacions conflictives, el desenllaç final de les quals pot arribar a ser el trencament amb la família i la comunitat.

Aisha, la nostra biògrafa marroquina de Torelló, sembla disposada a evitar a tota costa que l'existència de contradiccions i conflictes entre un projecte propi i el llegat familiar pugui suposar un trencament dels vincles amb els progenitors i amb la comunitat marroquina. Per això, també Aisha adopta estratègies que passen per aprofitar els recursos familiars per defensar un territori autònom. La biògrafa necessita temps i per aquest motiu ella tampoc no manifesta cap pressa per abandonar la llar parental, tot i que vol compartir un projecte de parella amb el seu company vigatà en el futur.

“Vull esperar perquè no vull espatllar el que estic vivint ara, perquè estic bé amb ells, de vegades amb morros, però bé; amb ell també estic bé, vaig estudiant, vaig acabant la meua carrera i, com que encara no he decidit anar a viure amb ell, vull esperar una miqueta i fer bé les coses, perquè tinc por que, si els ho dic, em comencin a dir: ‘va, us heu de casar ja... i a la mínima que digui que vaig a fer un cafè (...) Em xinxin, saps? Vaig fent així”.

El precedent de l'experiència d'una de les germanes grans d'Aisha és clau per entendre l'estratègia de la nostra biògrafa. Recordem que aquesta germana va haver de trencar amb els seus progenitors per defensar la seva vida de parella i les seves opcions laborals i vitals.

“A la meua mare, li costa d'entendre, al meu pare també; però, el meu pare és com si... manté un silenci; com que la meua germana va marxar, ell té por que jo marxi; en el fons jo veig que ell veu que no estic fent res de dolent, o sigui, que no diu ‘mira filla, ho accepto’, perquè ells també estan en una contradicció, m'entens? És aquell silenci que no diu res però ho diu tot”.

“(El pare) va començar a anar a la mesquita quan va venir ma mare,

abans no. Els amics el xinxaven, va ser una temporada que va canviar bastant; es va tornar més radical per tota aquesta pressió, perquè jo, en el fons, veig que el meu pare és bastant tolerant, que ho entén, per això jo entenc aquest silenci”.

Així doncs, el silenci patern no és una resposta necessàriament més sancionadora que els dubtes materns; són respostes diferents però, en qualsevol cas, el relat d’Aisha mostra clarament com n’és, d’imprecís, parlar de família com a concepte, sense matisar o especificar els rols i recursos adoptats per cadascun d’ells. En relació amb la qüestió de la parella, la biògrafa relata el següent.

“Els pares, amb aquest tema, són bastant... els costa bastant d’entendre (...) Entenen que jo me’l puc estimar molt, però com que, per ella (per la mare), jo tinc que ser musulmana i jo li dic que no ho sóc (i ell tampoc), doncs, diu que ell també ho ha de ser. I jo li dic que això no és, no és; ell té una manera de pensar i jo una altra i, si ni tan sols jo no conec prou l’Islam i hi ha coses que trobo que són incoherents... no, no, no acaben de ser amb la meua manera de pensar... Vull dir, és complicat, però a ella li costa; dic ella, perquè amb el meu pare no xerrem molt i com que amb ma mare hi ha més confiança...”.

L’estratègia pedagògica o resocialitzadora de la figura materna que vèiem apuntada en el cas de Doval és totalment evident en el cas d’Aisha. Aisha recorre a la paciència, l’empatia o l’esforç per posar-se en la pell de la seva mare com a recurs bàsic per la negociació de les seves quotes de llibertat. No hem d’oblidar que la biògrafa va arribar a Catalunya als deu anys i, per tant, coneix per experiència pròpia, no només mediada, el significat de molts dels principis o costums que ara qüestiona.

“És tot, un dia anar al bar, un altre dia anar al cine, anar amb pantalons estrets, anar amb faldilla, cada dia una cosa més, tenir un amic... És qüestió de temps, el temps és fonamental”.

“(A la mare) li costa entendre que tot allò que hem compartit des de petites i que ella ha viscut durant tota la seva vida, jo ho trenqui (...) Li costa perquè no ha tingut les oportunitats que hem tingut nosaltres, tampoc no ha sortit molt de casa, tampoc té moltes amigues d’aquí, en té alguna, però, tampoc; i ha viscut amb una única realitat, l’Islam...”

“Jo l’entenc perquè jo ho he viscut. I, el mes abans (del Ramadà), jo super feliç, per celebrar-ho, per disfrutar-ho, per viure un mes sagrat, m’entens? Clar, li costa d’entendre-ho, perquè jo l’he fet des dels set anys, el Ramadà, i jo recordo que em deia que no el fes, de tan petita, i jo el feia i no patia gana. Ho sentia tant... era una cosa tan misteriosa (...) Arribava aquest mes i pensava ‘Déu m’ajuda’, m’entens? No sé, quan una cosa la sents, la vius, però quan es perd el sentit ja no”

Amb aquesta darrera frase, la biògrafa argumenta formidablement la importància de la dimensió de l’experiència per trobar sentit a les coses. Tal com dèiem al principi, la memòria familiar, els records d’un món —que, en el cas d’Aisha, la transporten a una infantesa feliç en un poblet de pagès de Xauen— és una memòria afectiva que, amb el pas del temps i en la mesura que li permet posicionar-se en relació al seu propi projecte vital, esdevé reflexiva.

Però, per acabar d’entendre la tasca d’interpretació i mediació d’Aisha entre passat i futur, entre cultures i generacions, cal tenir present un darrer factor que ja hem apuntat en el seu perfil. És l’agraïment que la biògrafa —igual que Víctor i Pamela— fa explícit en el seu relat vers els seus pares pel fet d’haver migrat i buscat un futur millor per a ella i els seus germans. És des de la perspectiva del present, un present que Aisha percep com a esperançador i ple d’oportunitats pel futur, que podem entendre millor la comprensió i reflexivitat al voltant dels conflictes familiars.

“Estic molt orgullosa d’haver pogut estudiar i haver conegut gent super diversa i tope maca, i d’haver après un munt de coses (...) I, ara, estic

contenta d'haver fet tots els canvis que he fet, tant en la manera de pensar com en la manera de fer moltes coses; jo ho agraeixo molt, penso que els meus pares han fet molt bé de venir per això”.

Finalment, no podem oblidar el cas de Màriam —també marroquina d'origen i vigatana d'adopció— que il·lustra que, de vegades, malgrat els esforços, el trencament amb la família d'origen és inevitable. L'estratègia biogràfica de Màriam —molt orientada cap al futur, simbolitzat pel seu fill— passa per preservar una coherència i un equilibri entre els principis propis, per una banda, i el respecte a la cultura i la memòria familiar, per l'altra. No obstant això, en el seu cas, a diferència dels casos anteriors, el repudi patern no deixa marge d'opció per a la negociació. La nostra biògrafa ja fa anys que no pot tenir contacte amb la seva família d'origen.

3.3. MALABARISTES

Les pautes de gènere del nostre col·lectiu de biògrafes, els malabarismes que practiquen per conciliar projectes i rols diferents, posen de manifest la transgressió d'un model hegemònic de feminitat, basat en unes relacions de naturalesa patriarcal, que afavoreix l'assoliment d'una major autonomia personal.

Quan diem malabarismes⁵ parlem de negociacions estratègiques en les quals entra en joc la consciència individual, per una banda, i el discurs col·lectiu (grupal, familiar) per l'altra; parlem de com les biògrafes es veuen aboca-

5. Les autores hem extret el terme *malabaristes* del llibre *Malabaristas de la vida. Mujeres, tiempos y trabajos* (AMOROSO *et al.*, 2003) que, justament, posa de manifest les conseqüències i contradiccions d'una igualtat anhelada i no assolida entre els sexes, i els difícils equilibris que fem les dones a l'hora de conciliar els diferents àmbits de la vida quotidiana com un dels resultats d'aquesta contradicció.

des a conciliar expectatives de naturalesa diferent. Quan parlem de transgressió, ens referim a una transgressió en termes estructurals i socials, independentment que es visqui o no com a tal. Més aviat podem dir que les nostres biògrafes no sempre la viuen com a transgressió.

Per poder desenvolupar aquesta hipòtesi, proposem recórrer a diferents episodis de les trajectòries de les tres biògrafes d'origen marroquí. Per què escollim, justament en aquest apartat, dones i d'origen marroquí? La nostra intenció no és pas presentar els testimonis de les dones marroquines com a compendi de la desigualtat entre homes i dones. Tal com ha argumentat la teoria feminista, les estructures i relacions patriarcals s'adapten en funció del context social i històric, però no coneixen fronteres. Així doncs, la divisió sexual del treball i les situacions de discriminació sexista i violència de gènere que aquesta genera no serien interpretables com a que episodis aïllats de les nostres societats occidentals. Ben al contrari, podem afirmar que la pròpia construcció dels estats de benestar a Europa, en general, i a Catalunya i l'Estat espanyol, en concret, es recolza sobre uns fonaments patriarcals⁶. Així doncs, moltes de les problemàtiques i contradiccions a què s'enfronten les nostres biògrafes d'origen marroquí són compartides per la resta de biògrafes pel fet de ser dones. De manera molt significativa, algunes de les citacions de les nostres biògrafes que apareixen més endavant posen clarament en evidència les contradiccions del propi model occidental de feminitat.

Dit això, no podem ignorar que moltes de les situacions d'opressió i de control viscudes per les joves marroquines que hem entrevistat no s'entendrien sense fer referència als seus orígens i la seva tradició cultural. Justament, hem volgut recollir el seu testimoni per evidenciar, per una banda, unes situacions de discriminació que no poden restar a l'ombra i, per l'altra, per mostrar com reaccionen, actuen i despleguen els recursos que

6. Aquesta tesi queda molt ben il·lustrada en un treball anterior de les autores (Lemkow, Tejero i Torradella, 2000).

tenen al seu abast per combatre-les. És a dir, els seus testimonis no només ens serveixen per defugir la imatge —occidental— de la dona marroquina com a símbol de la desigualtat, sinó per constatar, a través de la visibilització i la comprensió de les seves accions, la possibilitat de canvi social —aquí i arreu— per a totes les dones.

No podem oblidar el fet que la imatge social de la dona d'origen magribí, a Catalunya, és una imatge sovint estereotipada i distorsionada. La construcció social de la dona magribina ha invisibilitzat l'agència de les dones, ha menystingut la seva capacitat per desenvolupar recursos i estratègies, i, en definitiva, ha negat la possibilitat que les dones siguin portadores d'un projecte vital propi. Aquest perfil de dona, percebuda socialment com a oprimida i com a víctima —que correspondria a una imatge estereotipada de les mares de les nostres biògrafes d'origen marroquí—, no només té una repercussió sobre les representacions simbòliques de la població catalana sinó, també, sobre les de les dones marroquines sobre les pròpies filles (Ben Hammou, 2002).

Tot i així, sabem que tota experiència migratòria té una influència sobre les expectatives i sobre les pràctiques d'inserció en la societat de destí. Només pel fet d'haver migrat i haver-se instal·lat en un lloc i un temps determinats —la Catalunya dels anys setanta i vuitanta, en el cas que ens ocupa—, pel fet d'haver interactuat i compartit experiències amb la societat de destí, les mares de les nostres biògrafes han canviat moltes de les seves pràctiques i imaginaris en relació amb la societat d'origen. I, com bé apunta Dolores Juliano, les dones, des dels marges i des de la invisibilitat que implica l'existència de les relacions desiguals entre els sexes, sempre han sabut trobar espais per posar en pràctica estratègies pròpies.⁷ Així doncs, segur que les mares de les nostres biògrafes marroquines han canviat i continuaran can-

7. “(...) muchas veces la eficacia de su estrategia reside en su invisibilidad, ya que la sociedad patriarcal les permite más fácilmente el ejercicio de ciertas cotas de poder, si éste se disfraza de *submisión*” (JULIANO, 1998).

viant en un futur, tant per les transformacions que afecten la societat catalana actual, com per la relació amb les seves filles, socialitzades en un altre context i amb unes experiències diferents en relació a la seva condició de dones.

Un cop evidenciada la universalitat de la desigualtat de gènere i rebutjant la idea d'una feminitat estàtica i victimitzada, ens hem preguntat quins són els efectes que té l'imaginari social al voltant de la figura de la mare de família marroquina en la trajectòria i la memòria de les nostres biògrafes. I ho hem volgut mirar a través de la forma i el pes narratiu que té la relació entre mares i filles. En la mesura que les trajectòries de les nostres biògrafes reflecteixen la tensió entre la reproducció d'un model de feminitat representat per les seves mares i un model de feminitat més occidentalitzat, ens interessa analitzar quins són els malabarismes que han de fer per conciliar espais i rols diferents, sovint contradictoris, i com troben el vincle que els permet construir el model propi.

En definitiva, pensem que els testimonis i vivències de les nostres biògrafes d'origen marroquí ens permeten reflexionar sobre diferents models d'emancipació femenina. Una emancipació que no està exempta de costos —en alguns casos, colpidors— però, al cap i a la fi, emancipació, és a dir, l'assoliment d'un espai per practicar les decisions pròpies, l'aspiració d'una autonomia per fer i per ser.

Com hem pogut veure al llarg del treball, Màriam, Aisha i Nora ni són ni es presenten com a víctimes. Aquesta presentació, però, no exclou que totes elles hagin patit situacions de discriminació per la seva condició de dones, tant en l'àmbit estrictament familiar com en el comunitari i social. Cal tenir en compte que la posició que ocupen en l'estructura social com a filles (dones) de famílies de classe treballadora i d'origen immigrant les situa en un espai potencialment vulnerable. En primer lloc, per entendre la tensió i el marge de maniobra que hi ha entre els límits objectius i la capacitat d'actuar de les nostres biògrafes, hem d'abordar la relació que tenen amb les seves mares.

Les mares de les nostres biògrafes d'origen marroquí són dones socialitzades amb uns valors de submissió respecte als homes; dones educades per al matrimoni i per garantir els valors i tradicions familiars; dones que no han pogut estudiar ni gaudir d'uns recursos econòmics propis; dones que, quan arriben a Catalunya —sense poder abandonar la seva activitat com a mestresses de casa—, s'han hagut de posar a treballar en l'economia submergida fent feines de neteja o altres tasques similars. Però, al mateix temps, aquestes mares representen un model de dona que, efectivament, no correspon a l'estereotip que hem esmentat al voltant d'una feminitat estàtica i victimitzada. Elles juguen un paper clau de mediadores entre el marit i les pròpies filles, entre les filles i el context. La següent citació, que ens remet al record dolorós d'Aisha durant els primers anys d'estada a Catalunya, fa evident la importància dels espais femenins com a espais de comunicació i intermediació en l'àmbit familiar.

“Recordo que l'arribada em va costar molt, tant a mi com a la meva germana, molt. Perquè, clar, nosaltres estàvem acostumades a estar amb la meva mare, hi havia més comunicació, més contacte, i com que, sempre, moltes de les coses que volíem comunicar al meu pare, passaven per la meva mare...”

En el cas de Nora, és el pare que fa el viatge sol i, al cap d'un temps, cristal·litza la idea del reagrupament familiar. La veu de la mare es fa sentir i deixa una empremta en la nostra biògrafa.

“És clar, nosaltres tenim una altra estructura del que és la societat. El meu pare no venia i deia ‘què us sembla, he pensat marxar’, no. ‘Marxo’, i prou. Al principi, va haver-hi una època que deia que només portaria la gran (o sigui, a mi) i la meva mare va dir que no, perquè, és clar, ja es veia que només volia portar-me perquè ajudés a les feines de casa (...) La meva mare va dir: ‘o anem juntes o no anem cap’”

Un cop arribades a Catalunya, les mares de les nostres biògrafes han hagut de readaptar-se a un nou context i reajustar la manera d'educar les seves

filles. En un sentit més explícit o manifest, la transmissió dels valors del que és una ‘bona dona musulmana’ no té fissures, però, com podem apreciar a través dels passatges següents, que corresponen a l’entrevista amb Màriam, el nivell més implícit o latent mostra transformacions aparentment tímides, però amb un gran abast a mitjà termini.

“El que era per la meva mare ser una bona dona, el seu concepte de l’educació, era ensenyar-me a fer bé les feines de la casa perquè és el que li havien ensenyat. Ella s’havia de casar i parar a casa d’una família que no coneixia de res; potser coneixia els pares, però ella s’hi havia d’adaptar i, per tant, havia d’estar el millor preparada possible. Estar preparada volia dir saber fer les tasques que li tocarien fer al nucli d’aquella família... Fer el pa, fer el menjar... des de petita ja tenia aquesta idea i per això ella estava amoïnadíssima perquè, jo, de les feines de la casa, des que havia arribat aquí, no... ella pensava que jo faria el mateix camí, però tampoc ho tenia molt clar... Mentre va durar aquest procés meu d’anar definint per on vols anar, també ella va haver de canviar. Per tant, va ser una adolescència per mi, però va ser una crisi per a tothom, no? D’anar-se tranquil·litzant... perquè per ella devia ser com un abisme, ‘i ara què passarà?, estarà prou preparada?,’ perquè, ‘si es casa i va amb una família jo no la veig’... ‘i, jo, a la teva edat; jo, a la teva edat; jo, a la teva edat’, la mare patia”.

“Però, poc a poc, com que veia que jo anava bé amb els estudis, per exemple, veia que s’anava perfilant una altra via i, al final, ha vist que ha acabat bé, que me n’he sortit. Ella em deia, ‘és que això de tants llibres no acabarà bé, tot el dia llegint t’acabarà tornant boja’. És que jo em passava tota la tarda a la biblioteca i devorava tot el que era lletra impresa, i jo crec que el canvi seu va ser el dia que jo em vaig interessar per la cuina i vaig agafar llibres de cuina i vam poder compartir receptes, o sigui, anar pel camí que ella volia, però des d’una altra via, i veure que podíem compartir i veure que jo no estava tan allunyada d’allò que ella esperava”.
Les paraules de Màriam posen de manifest que un sistema de gènere també

se sustenta per la seva funcionalitat, per la seguretat que proporciona. Mentre que, per la societat marroquina, aquesta funcionalitat està simbolitzada pel marit i els fills, a Catalunya, el mercat laboral és qui encarna l'ideal de seguretat. Bona part de les resistències al canvi verbalitzades per les mares de les nostres biògrafes, consegüentment, cal entendre-les des de la perspectiva de la preocupació per les seves filles. En la mesura que els estudis van bé i s'obre un horitzó de seguretat per a les filles, les pors maternes es difuminen i les contradiccions entre el discurs i les pràctiques es fan més evidents.

El passatge següent, corresponent a un fragment de l'entrevista amb Nora, torna a mostrar la diferència i les contradiccions entre el nivell més explícit i el nivell més latent de la socialització de gènere; entre els models i valors transmesos i les pràctiques; en definitiva, entre el discurs i la realitat. Així doncs, mentre que, en un moment de l'entrevista, Nora argumenta que per la seva mare les dones s'han de casar joves i tenir fills, indirectament, veiem que aquesta no és pas la prioritat que es marca la mare per a les seves pròpies filles.

“Segurament, estaria amb sis fills o una cosa així. Perquè, és clar, a la nostra cultura, almenys en el meu cas, no cal que estiguis enamorada per casar-te. Tenim unes altres tradicions; les amigues truquen a la meva mare i... ‘què et sembla si la filla petita, amb el meu fill?’. Si la meva mare hagués sigut així, ja estaríem totes casades!”.

En efecte, la socialització familiar de les nostres biògrafes d'origen marroquí està travessada per una cultura i un sistema de valors tradicionals (religiosos i no religiosos), però el control sobre les filles varia molt en funció del context i del tipus de pressió que exerceixen les xarxes comunitàries. La queixa que exposa Aisha en el següent fragment evidencia de manera diàfana que una qüestió és l'Islam i l'altra el control social (comunitari, familiar etc.); indirectament, la biògrafa ens alerta del perill i del parany (tan habitual en la nostra societat) de confondre una i altra cosa.

“Hi ha coses que et creen com una mica de ràbia dius, òstrens!, tot el tema de la dona, de la relació home-dona, en el moment que descobreixes que hi ha una altra realitat, ho veus d’una altra manera i fa mal, fa mal. I, a vegades, costa d’acceptar que és de la teva cultura...els nois ho tenen més fàcil perquè no tenen tants xocs amb els pares, perquè a ells, en certa manera, ja els interessa conservar aquestes identitats i aquests valors tan forts; que, en realitat, molts van enfocats a la noia; ells no han de fer gran cosa, tot i que a l’Alcorà i a l’Islam ells també tenen deures, però bueno... com que passen més desapercebuts i la càrrega passa sobre la noia, no? Virginitat, mocador, manera de vestir-se, de sortir... la noia, des que ve aquí, coneix una realitat molt diferent. Parlo per mi, perquè allà també hi ha moltes realitats diferents entre les pròpies dones. És diferent viure en una zona de pagès aïllada que a Rabat o a Casablanca, que allà hi ha de tot, vull dir. Però, en el moment que véns aquí i coneixes aquesta nova realitat, veus que tens que fer molts més esforços i que passes per moltes més dificultats que no un noi o un home”.

Pel que fa a la religió, les biògrafes —Aisha entre elles— comparteixen amb les seves mares i pares practicants una font de sentit. Però, tal com es posa de manifest en el següent fragment de l’entrevista amb aquesta biògrafa, l’Islam és una font de sentit més, que es respecta i es practica només en la mesura que no entri en contradicció amb el propi sistema de valors al voltant de la feminitat i de la relació entre gèneres.

“Hi ha moltes coses que les porto a dins, que les sento, de l’Islam, de la cultura, de com en vulguis dir. Però en moltes coses he trencat perquè són incoherents amb el que jo penso com a dona, com a persona”.

En relació amb la seva parella que, com sabem, no és musulmana, Aisha fa la següent reflexió.

“La por que tenen els pares és que no volen que jo perdi determinats valors, però, clar, jo penso que tampoc em puc privar del que jo vull, perquè

tampoc els farà pas més feliços. La que viuré amb ell sóc jo, i ho han d'acceptar això, oi que per ells el més important és que jo estigui bé? Doncs jo vull estar bé i estaré bé d'aquesta manera”.

També per a Nora, moltes tradicions no tenen sentit en el context en què viu.

“Prefereixo fer una boda encara que sigui una miqueta així, només entre família, i pagar-la jo, perquè no vull que la meva mare es passi la vida treballant per pagar-me una boda. Són coses molt cares, si només pel vestit ja necessites un milió! I són moltes coses, moltes tradicions, moltes tonteries, que si l'aixovar que si... coses que, aquí, a mi no em fan falta”.

En efecte, per les biògrafes el matrimoni no simbolitza ni un ascens social, ni un privilegi, ni l'inici de la vida sexual, tal com és entès tradicionalment al Marroc (Ben Hammou, 2002). En la mesura que les biògrafes van adquirint una autonomia en diferents àmbits (formativa, econòmica, psicosocial, sexual, etc.), el matrimoni deixa de tenir el significat que, segurament, va tenir per les seves mares.

Però, més enllà de les tradicions i el sistema de valors propis de la cultura d'origen, com diu Aisha, hi ha molts altres agents socialitzadors, amb altres models i amb altres missatges que, de vegades, qüestionen la transmissió dels valors materns i paterns sobre la feminitat, tal com l'entenen els pares i la comunitat.

“Però, ell (el pare) tampoc ha pogut controlar tot el nostre procés educatiu, perquè hem tingut altres àmbits que ens han educat: l'escola, els amics, el bar, el cinema, etc.”.

Així doncs, tots aquests àmbits o espais de socialització, entre altres (mitjans de comunicació, universitat, etc.), han contribuït a transmetre un altre model de feminitat; un model de dona jove occidental, que fins i tot podrí-

em anomenar de l'Europa mediterrània; una dona que, o bé estudia, o bé combina feina dins i fora de casa; una dona que, en definitiva, té una formació i uns recursos propis; una dona que prioritza l'assoliment d'una certa estabilitat econòmica i afectiva abans d'emancipar-se de la llar parental, formar una parella i/o ser mare.

Els plans de futur de Nora i Aisha ens ho mostren.

“Si jo he de treballar i ell estudiar, jo no tinc cap problema, el primer pas que hem de fer és que jo surti de casa meva. Si tenim la nostra casa, tindrem la nostra intimitat (...) Quan tinguem els diners, de moment, buscarem un pis i anirem a viure junts, a veure. Anirem fent la nostra, jo li dic, quan estiguem preparats, quan jo hagi acabat els meus estudis, que estiguem bé, que ell tingui la seva feina, amb els seus papers i tot, ja ens casarem”.

“Ara ja no vaig tant al Marroc, els estius. Decideixes quedar-te aquí per treballar, per pagar-te la carrera (...) Abans de casar-me i tenir els papers i tot això, m'agradaria conviure junts, i com que sóc jove, el tema fills ja veurem... m'agraden molt els nens, però bueno, millor viure junts una temporada i després ja es veurà”.

Efectivament aquest *ja es veurà* és recurrent en els relats de les nostres biògrafes. Com hem vist en l'apartat anterior, la gestió del temps, les moratòries esdevenen recursos útils per anar conquerint espais d'autonomia i d'afirmació individual. Nora i Aisha no conviuen amb les seves parelles i, de moment, tampoc no són mares.

Al fragment que reproduïm a continuació, les paraules de Nora revelen que, de manera estratègica, les biògrafes combinen els recursos de què disposen, creant situacions sorprenents o, si més no, curioses. Recordem que la biògrafa, que està casada, viu amb els seus pares a La Garriga, mentre que el seu marit viu amb la seva germana a Centelles.

“Per exemple, ara, diu el meu germà, ‘la Nora té nòvio, i el meu pare un dia li va dir, ‘nosaltres no tenim nòvios, o estàs casat o no estàs casat!’ (riu) Imagina’t un nen de sis anys! Clar, ell ve a casa i el meu germà diu que és nòvio perquè per ell estar casat és viure junts”.

La vivència de la relació de parella en el cas de Màriam és una altra. Ella sí que conviu amb el seu marit i el seu fill. Però, el model de dona que estudia i treballa, que és esposa i mare, té els seus costos i —tal com descriu Màriam, no sense ironia— moltes dones joves no saben quin referent és millor per elles, si el de mestresses de casa, com les seves mares, o el de malabaristes modernes i estressades.

“De vegades, envejo la mare perquè, com a mestressa de casa, està treballant per torns, primer fa una cosa, després l’altra... i, per tant, és una feina estructurada com qualsevol altra. Ella té la seva estona de migdiada i això no li treu ningú, i té l’estona de parlar amb les veïnes. En canvi, jo he d’anar fent malabarismes, perquè ara organitza’t els horaris de l’escola, els horaris de la feina (que són, sempre, totalment al revés del que hauria de ser). Però és que de nou a cinc no trobes cap feina, és que no n’hi ha! I així sí que m’ho podria combinar bé, però, tot i així, el dia que el nen està malalt, són tot problemes. Quan jo treballava de nit i el meu fill es posava malalt, m’havia de quedar desperta amb ell. I jo, a la fàbrica, he conegut noies que havien d’escollir aquest horari nocturn perquè no ho podien fer de cap altra manera, nens que tenen sis mesos”.

Els diferents models de feminitat, ja siguin més tradicionals o més moderns, coexisteixen i interpel·len les nostres biògrafes, però —tal com reflecteix el següent fragment de la mateixa Màriam— totes les dones, independentment de l’origen geogràfic, compartim una situació estructural de discriminació que no ens fa tan diferents entre nosaltres com, sovint, acostuma a percebre la societat. Així doncs, en relació al discurs i les reivindicacions del feminisme occidental la nostra biògrafa argumenta el següent.

“És que, el primer dia que sents aquest discurs sobre l’alliberament de les dones te’l creus. Et diuen que les dones, al Marroc, estan reprimides (i tu dius, ‘jo aquesta percepció no l’havia tingut mai, que horrorosos que som, no?’) amb la intenció de fer-te veure una millor manera de viure. Però, el que estan aconseguint és fer-te percebre negativament el que ets tu, no? Quan jo he vist dones al Marroc amb més poder que dones aquí... poc a poc te n’has anat adonant.. que aquí no és que les dones estiguin tan alliberades... és com una creuada, constantment has d’anar justificant... et diuen, ‘en la teva religió t’obliguen a ser menys que el teu home’, barbaritats, no? ‘Ja sabem que el teu home t’obligarà a tenir molts fills’... no sé, tu intentes adaptar-te, anar fent el teu camí, independentment de plantejar-te si ets d’aquí o d’allà, i en aquest camí vas veient que totes les dones, si fa o no fa, tenen els mateixos conflictes i problemes que tu”.

En qualsevol cas, de la trajectòria de Màriam, com de la de Nora i Aisha, es desprèn una aposta per un model basat en unes relacions de gènere igualitàries. Un model que troba arrelament en el sistema educatiu català i, per extensió, occidental. L’escola, la formació professional i la universitat actuen com a plataformes bàsiques i necessàries per a la seva projecció com a professionals i com a ciutadanes autònomes. Tampoc no hem d’oblidar que el circuit formatiu els ha obert portes cap a una major implicació en els seus respectius municipis i en els entorns social i comunitari. Una implicació que, com hem vist en molts altres casos, es plasma en la participació dins les associacions. La participació social, doncs, pot representar un eix de socialització de gènere clau en la construcció de la individualitat. Però, tornem a l’àmbit educatiu per la innegable influència que aquest ha exercit en les biògrafes.

Mentre que l’etapa escolar representa —per totes tres— un espai bàsic d’educació per a la igualtat i per l’afirmació com a subjectes (sobretot pel paper que juga el professorat), la formació (professional o acadèmica) compleix una funció amb matisos diferents en la presentació narrativa, en funció de la trajectòria i l’actitud biogràfica de les entrevistades. Ens interessa

destacar, sobretot, l'ús que fan les biògrafes dels recursos (educatius, en aquest cas), i la seva adaptació estratègica a les necessitats i experiències biogràfiques.

En aquest sentit, l'estratègia de Nora, com la de Màriam i Aisha, passa per haver interioritzat la possibilitat que ofereix la formació a l'hora d'aspirar a un futur laboral millor com a dona.

“Hi ha moltes noies que no han passat pel que he passat jo, ni han tingut aquesta necessitat de tirar endavant, de fer coses. Jo, per exemple, m'he mantingut en els estudis perquè volia buscar una feina millor, perquè jo veia la meua mare netejant cases i no volia fer-ho jo també”.

En el següent passatge, la biògrafa fa una valoració de les conseqüències positives que tenen, també en aquest àmbit, els cursos d'alfabetització per a dones estrangeres.

“El fet d'assistir-hi ja és molt. Pensa que la majoria d'aquestes dones no han estudiat mai al seu país d'origen, no saben ni agafar el bolígraf! No li pots demanar que et faci una redacció ni res! El fet que se sàpiga presentar, dir el seu nom i demanar un quilo de patates, ja n'hi ha prou. Això també és el que m'ha fet estudiar integració social, perquè, clar, jo veia això”.

En definitiva, les trajectòries de les nostres biògrafes reflecteixen la recerca d'un projecte vital propi que en cap cas reproduceix el rol domèstic i familiar de gènere simbolitzat en la figura de les seves mares, per bé que la pròpia Nora reconegui la seva preocupació per acabar reproduint-lo (i no sigui massa conscient de la seva capacitat de transgressió).

“A l'escola vam fer un exercici de rols i jo, vulguis o no, estic repetint rols, estic més o menys en el camí que els meus pares m'han dibuixat, entre cometes, jo no he sigut tant rebel de canviar patrons ni res”.

No podem cloure aquest apartat sense referir-nos breument a l'impacte de gènere en la trajectòria i en la presentació narrativa dels nostres biògrafs masculins. Podem afirmar que també ells trenquen amb el model hegemònic de masculinitat, basat igualment en un patró de relacions de tall patriarcal. Però, aquest trencament és molt més senzill. D'alguna manera, podríem dir que gairebé ve donat. En quin sentit? Fixem-nos, per exemple, en els imaginaris en relació amb els projectes de parella i de formació d'una família. Recordem les trajectòries biogràfiques d'Alí, Samy, Jaume. Tots ells formen parelles mixtes, tots ells donen per descomptat el fet d'establir unes relacions democràtiques amb la parella —que, en el seu cas, no passen pel matrimoni—, tots ells mantenen oberta l'opció de la paternitat, valoren les feines de les seves parelles, etc.

Són dades biogràfiques que extraïem dels seus relats; però és molt significatiu que gairebé cap d'ells no té la necessitat d'argumentar ni teoritzar al voltant de les dificultats de gènere (relacions desiguals de gènere, sexisme, etc.) ni de les estratègies per vèncer-les. Així doncs, és a partir de l'absència narrativa —i no de la presència, com en el cas de les dones— que podem entendre que els seus malabarismes de gènere són menys arriscats, entre altres raons perquè el simple fet de ser homes (independentment del seu origen geogràfic i cultural) els garanteix un intrusisme social més baix i més respecte vers els seus projectes vitals, les seves opcions. En definitiva, mentre ells parteixen d'una individualitat ja reafirmada —que, com veurem en el següent apartat, solament entra en crisi davant les qüestions que tenen relació amb la identitat cultural— elles primer han de lluitar per afirmar-se com a subjectes per, després, poder-se obrir al món.

3.4. MESTISSOS

Els recursos socials derivats de la igualtat d'oportunitats han permès als nostres entrevistats escollir, rescatar i activar recursos per crear identifications biogràfiques positives, obertes i mestisses.

Al llarg del recorregut biogràfic que hem mostrat fins ara, hem pogut veure que els nostres biògrafs i biògrafes han estat socialitzats en un context que els ha permès extreure i utilitzar recursos reflexius, emocionals i materials capaços d'afavorir la construcció autònoma del seu projecte vital. Certament, aquest context està travessat per situacions objectives de desigualtat. De fet, hem presenciats uns relats durant els quals han emergit contradiccions familiars, escolars, veïnals i socials. Però, també podem afirmar que aquestes relacions contradictòries s'han desenvolupat en el si d'unes dinàmiques educatives, culturals i polítiques caracteritzades, globalment, pel principi i el valor de la igualtat d'oportunitats. Atenent els relats biogràfics, podem afegir que aquestes pràctiques igualitàries no haurien estat possibles sense la participació activa i solidària de familiars, professors i professores, veïns i veïnes, les parelles, amics i amigues... Per tant, podem afirmar que la convergència d'aquest marc d'orientació sociopolítica amb persones compromeses amb el principi d'igualtat ha generat les oportunitats necessàries per tal que els biògrafs i biògrafes construeixin la seva trajectòria personal i participin de la vida social, sense veure's determinats pel seu origen immigrat.

L'anàlisi biogràfica ens permet afirmar que els relats no s'estructuren exclusivament al voltant de l'eix identitari i que la migració tampoc no condiciona totalment la seva estratègia biogràfica. Ara bé, la qüestió de la identitat té una presència prou significativa en les experiències viscudes dels nostres biògrafs i biògrafes per exigir-los un treball de posicionament personal. És a dir, ells i elles han hagut d'enfrontar-se, des d'edats primerenques, al tema de la identitat i això fa que s'endinsin en l'àmbit complex dels processos d'identificació biogràfica. Certament, la qüestió identitària a la qual es

veuen abocats com a filles i fills de famílies immigrades, recull una dimensió subjectiva, experiencial i existencial de la construcció del jo; una construcció que té molta relació amb la presentació narrativa dels camins de relacions i identificacions a través dels quals transiten els individus i poden fer-se i *ser-se*. Tal com afirma Jordi Garreta (2003), aquest procés, lluny de ser estàtic o de mantenir una lògica autoreproductora, té una naturalesa canviant. Les interaccions entre una persona o grup i el medi social són un procés dinàmic que “redefineix constantment identificacions i identitats”. Aquest procés difícilment pot considerar-se homogeni ja que, segons les paraules del propi autor, “el procés de socialització a través del qual s’interioritzen identitats personals i socials no és un procés idèntic per a tothom; ben al contrari, existeixen una diversitat d’experiències que acaben conduint a identitats diferents, influenciades per tota una sèrie d’elements que les generen: gènere, creença religiosa, llengua i cultura, fets i institucions històriques, jurídiques i polítiques, factors geogràfics o territorials...”.

Cal recordar, doncs, que tota construcció del jo es relaciona amb un context determinat, és a dir, l’èmfasi temàtic que fan els biògrafs en la qüestió de la identitat —igual que en relació amb l’experiència de la integració— s’ha de llegir des de la perspectiva del present: és avui, més que ahir, que es demana als fills i filles de famílies immigrades que es defineixin sobre qui són, d’on són, on se senten millor o pitjor. En aquest sentit, la qüestió és indefugible per als propis biògrafs i biògrafes. En la construcció narrativa de la seva història s’evidencia, fins i tot, una certa necessitat de fer teoria sobre la identitat ja que, per activa o per passiva, el tema forma part de l’agenda biogràfica i social de totes aquelles persones que han viscut de prop la migració. Així doncs, l’abordatge del tema de la identitat compleix una funció doble. D’una banda, serveix per explicar processos personals i, de l’altra, serveix per introduir una visió crítica i constructiva al voltant de l’excessiva i poc acurada utilització d’aquest concepte. I és que, malauradament, aquest tipus d’interpel·lacions se solen produir de forma dicotòmica i, per tant, contrària a com se senten els nostres biògrafs —que és d’enlloc i de tot arreu alhora—, sumant identificacions, construint la seva identitat a

partir de rescatar el millor d'un i altre llegat, o diluint —fins i tot negant— la necessitat de definir-se identitàriament. I això, a Catalunya, encara és més ric i complex, sobretot si tenim en compte l'estructura social catalana del segle XX, molt basada en el fet migratori, la pluralitat lingüística i els processos de construcció de la nació catalana dins de l'Estat espanyol.

Seguint aquest fil argumental, hi ha diversos autors i autores que tracten d'explicar el fenomen identitari a partir d'una concepció transnacional per referir-se a la fluïdesa de les identitats culturals dels individus contemporanis i dels migrants en concret. Chamberlayne (2002) ens parla de *transculturalitat* o de *vides transculturals* per il·lustrar la complexitat subjectiva i social dels ancoratges i pertinences de les identitats. També Bauman (2000), en el seu llibre *Liquid Modernity*, aborda el que ell anomena la naturalesa líquida de les identitats, tot defensant que “la cerca de la identitat és la lluita continuada per aturar els fluxos, per solidificar allò que és fluid, per donar forma a allò que no en té”. Ara bé, si per una banda la transculturalitat implica superar divisòries culturals per assolir un sentiment de realització personal i de sentit que requereix capacitats reflexives i hàbits d'acomodació que es nodreixen del context familiar i dels discursos col·lectius, per l'altra, la hibridesa identitària que genera no garanteix per si mateixa un sentiment d'agència i creativitat biogràfica. Aquests autors ens alerten sobre els perills d'alienació o aïllament als qual poden conduir, també, les construccions fluïdes de la identitat. Aquestes tensions subjectives i existencials troben ressò en el conjunt de les narratives biogràfiques analitzades.

De manera més concreta, podem afirmar que, subjectivament, els biògrafs se senten capaços de negociar amb elements diferents perquè al llarg de la seva vida han gaudit d'un marge de llibertat i reflexivitat capaç de superar l'afiliació irreductible a un llegat cultural o un altre. Actualment, negocien des d'aquesta posició amb la família, la comunitat i la societat. Per tant, no podem dir que aquest sigui un projecte interioritzat de forma exclusivament individualista. Ben al contrari, aquesta experiència viscuda i treballa-

da des de la pròpia subjectivitat, se socialitza de formes múltiples. Les seves ocupacions, moltes d'elles dedicades a donar un servei a altres persones immigrades, la seva participació solidària en entitats socials, la cura pels processos biogràfics de germans o germanes, entre d'altres, ens parlen d'uns patrons d'orientació biogràfica comunitaris, projectats a la col·lectivitat. Aquest compromís més enllà d'ells mateixos, que podríem qualificar de polititzat, s'explica justament per les oportunitats que han tingut d'establir-se com a ciutadans de ple dret i pel reconeixement de l'estatut de privilegi que això ha suposat des d'un punt de vista comparatiu. Actualment, el creixement de l'hostilitat i les dificultats administratives, socioculturals, polítiques i econòmiques ha fet que els propis biògrafs i biògrafes abordin narrativament la comparació entre ells, pioners *privilegiats* de les migracions no comunitàries, i aquells que arriben des dels anys noranta en condicions més difícils.

En definitiva, podem afirmar que les narratives dels nostres biògrafs i biògrafes reflecteixen un joc identitari que revela les textures elàstiques i canviants dels seus processos d'identificació. En aquesta ocasió, els fragments narratius que podem llegir a continuació es poden interpretar a partir d'allò que Ulrich Beck anomena *el principi del mestissatge*. Per què qualifiquem els nostres biògrafs de mestissos? Ho fem per tal d'abordar el coneixement d'un procés que, lluny de ser lineal, homogeneïtzador i reductible a unes poques coordenades biogràfiques, es presenta, narrativament, marcat per la complexitat, la transformació constant i l'obertura intrínseca a nous canvis. Per tant, quan parlem de biògrafs mestissos ho fem per referir-nos a un patró condicionat per l'experiència biogràfica, més que a un estat o situació de fet. Per tant, el mestissatge que es desprèn dels seus relats ens parla d'una actitud vital que no problematitza la diversitat. Ben al contrari, es presenta com una actitud capaç d'hibridar diferents propostes identitàries, sempre que aquestes els permetin continuar el seu camí particular amb una relativa autonomia i llibertat. Certament, els seus discursos posen de relleu que aquest camí és conflictiu, i a voltes força dolorós. Però, a través dels seus testimonis, podem comprendre —finalment— quina ha estat la fórmu-

la biogràfica que els ha permès, fins al dia d'avui, superar els possibles ancoratges estigmatitzadors de la identitat. Podem afegir que els nostres biògrafs i biògrafes aborden el tema de la identitat per superar-lo, per diluir-lo sense rang de protagonisme entre les circumstàncies vitals que van teixint el decurs del seu propi trajecte biogràfic.

A continuació hem volgut recollir els testimonis del conjunt de biògrafs i biògrafes sobre la qüestió de la identitat i el mestissatge. En primer lloc, volem analitzar les presentacions que, des d'una mirada al passat, ens remeten a uns anys difícils, els anys d'adolescència, marcats per la cerca de la pròpia identitat. Aquest és un període biogràfic ple de contradiccions que, sovint, són viscudes amb un sentiment de solitud molt important. Però, el pas del temps i l'exercici de la reflexivitat són recursos de suport cabdals, que els ajuden a no malmetre la validesa dels llegats culturals i emocionals dels quals han estat dipositaris.

Les paraules d'Alí serveixen per emmarcar el complex procés de definició de la identitat a partir de la tensió biogràfica entre sentir-se igual i, alhora, diferent. *“No començaré, ara, a fer una conferència sobre el tema identitari (ens diu), però bé, sí que hi ha la necessitat individual de qualsevol persona de sentir-se com un individu igual a la resta però, com a col·lectiu, formar part d'alguna cosa”*.

Tal com exposa Víctor, trobar aquest equilibri implica una cerca que s'estén en el temps i que genera moments d'incertesa i d'inquietud. *“En algún momento estuve más conflictuado con decir si quería irme un tiempo para allí. Sentía la inquietud que, sin vivir eso, como que no me cuadraban las cosas, y ahora lo tengo más asimilado, bueno, a lo mejor no es necesario que me vaya, con el paso del tiempo te vas estabilizando en el lugar donde estás”*.

Aquest procés quotidià d'adaptació, en el moment que es fa present en la consciència dels nostres biògrafs i biògrafes, genera sorpresa i, paradoxal-

ment, un cert sentiment de desubicació. Nora ens ho explica així: “*Jo estic al mig, jo li deia a la meva germana, ‘ens busquem una illa al mig i ens quedem allà!’.* Jo no em sento ni d’aquí, ni d’allà, és aquest sentiment (...) *Intento fer el que puc, intento agafar el camí del mig*”.

Màriam encara és més contundent a l’hora d’expressar la seva consciència del procés d’integració i els patiments de solitud que provoca. “*Comences a pensar, potser estem massa adaptats aquí (...)* És un camí que fas completament sol, no tens precedents, tampoc no tens ningú que ho hagi passat abans i et digui, ‘has d’anar per aquí’. És una odissea”.

La resolució d’aquest conflicte interior, tal com hem vist en els apartats anteriors, pren diferents camins. Però, mitjançant les paraules d’Horacio, podem entendre prou clarament una valoració que és compartida per la major part dels entrevistats. “*Ets d’allà? Ets d’aquí? De tots els llocs?*”, es qüestiona el biògraf per continuar exposant que, “*de vegades, a nivell intern, era frapant perquè penses quina és la teva identitat (...)* Amb més èxit, de vegades, amb menys, d’altres, ho he anat solventant”.

Des de la perspectiva del present, com a persones adultes que han viscut en la pròpia pell els èxits i fracassos en la resolució del conflicte identitari, la identitat —avui— es pot presentar i reivindicar com una realitat híbrida i elàstica que va més enllà de la seva experiència biogràfica de migració (pròpia o heretada).

És a dir, no tot depèn del fet de ser d’un lloc determinat. Aquest és el missatge que defensa Víctor quan argumenta, “*Bueno, no siempre hay cosas que están relacionadas con el hecho de no ser catalán del todo ni argentino tampoco, pero, ¿y qué? (...)* Entonces, pues, no está acabado nada, la cuestión es sentirte cómodo, tanto en un lugar como en otro (...) *Me siento a gusto aquí, pero siempre está la puerta abierta*”.

Pamela també deixa aquesta porta imaginària del futur oberta als canvis

que, possiblement, transformaran la seva identitat quan ens diu, *“En casa siempre me han enseñado a adaptarme allí dónde esté, conservar en parte lo que es nuestra cultura, pero no cerrar la puerta a lo que tienes delante”*.

I és que la idea biogràfica de l'individu que està en moviment constant i que es presenta com un transeünt quotidià queda clarament reflectida en les següents paraules d'Alí: *“Et mous en un cercle, potser central, on està tot. Ahora estoy más para aquí, bueno, pues vale, tranqui, ¿no? I, a més, jo no vull dir que estic tot el dia pensant en mi mateix, de fet, fa molt que no penso en mi mateix”*.

Samy es manifesta en el mateix sentit: *“Cuando estoy aquí, me siento barcelonés, cuando me voy a Tánger, me siento de Tánger (...) Renegar uno de sus raíces lo encuentro falso, es engañarse a si mismo y engañar a otra persona”*. Seguint aquest fil argumental, Doval es mostra pragmàtica i realista: *“Las cosas han cambiado y van a seguir cambiando (...) No te puedes quedar estancada, lo que tienes que ir haciendo es adaptarte”*.

Finalment, el procés d'integració que ha exigut un treball d'ubicació personal i social intens dels entrevistats i entrevistades sembla que ha arribat a un punt positiu, de gaudi biogràfic, que afavoreix la vivència aproblemàtica de la qüestió identitària. Després de moments contradictoris i de patiment, Aisha explica: *“Si m'haguessis fet aquesta entrevista dos anys enrera, potser parlaria tope diferent (...) I, ara, estic contenta d'haver fet tots els canvis que he fet, tant en la manera de pensar, com en la manera de fer, moltes coses. Així, Màriam afirma: “Tampoc t'ho plantejes, això de si estàs integrat o no (...) Poc a poc, vas sortint d'aquest nus de contradiccions i llavors ho pots disfrutar”*.

Horacio també ho explica en termes semblants: *“Els meus pares sempre han volgut que sabéssim d'on veníem i això t'ubica molt bé (...) Això ens va ajudar a estimar molt bé les dues realitats, la meva realitat europea, pel fet d'haver nascut aquí, i la realitat africana dels meus pares”*.

En aquest sentit, les narratives revelen que l'assumpció personal d'influències culturals plurals acaba produint recursos que es poden utilitzar de forma instrumental per aconseguir fites, per exemple, de caràcter laboral. “*Com que ja ets estrangera, ets d'aquest àmbit i pots fer mediació o pots fer altres coses*”, diu Nora.

A Pamela, també l'engresca el fet de poder desenvolupar allò que ha estat clau en la seva experiència migratòria, és a dir, el fet de rebre ajuda dels altres. Per això explica: “*Siempre he querido estudiar algo que me sirva para ayudar a los demás (...) No sé si dedicarme a los recursos humanos o a la psicología social y trabajar así con inmigrantes*”.

Per Aisha, el fet d'estudiar educació social connecta igualment amb el seu origen cultural i l'experiència de la migració. “*Com que faré pràctiques, si veig que m'agrada, voldria continuar formant-me en aquest àmbit, amb la perspectiva de poder fer alguna cosa, allà al Marroc, i l'altra opció és estudiar àrab; i si trobo feina de lo meu, m'ho compaginaré d'alguna manera*”.

Quan Jaume comenta que “*al final mi padre se estableció por su cuenta, ya que es muy chino eso de hacer las cosas por tu cuenta con un negocio, aunque sea pequeño, tal como he hecho también yo*”, també ens està parlant de com aprofitar la tradició productiva xinesa per tal d'ubicar-se laboralment dins la societat catalana.

Hi ha, però, diferents vessants del llegat migratori que permeten trobar altres instruments per poder resoldre les qüestions biogràfiques claus. En el cas de Màriam, els estudis de filologia àrab són els que omplen un sentiment de llacuna cultural i identitària en relació al país d'origen, a la vegada que la proveeixen d'arguments de pes per legitimar el seu posicionament personal davant d'altres persones que la interpel·len. “*Una mica, vaig fer la carrera per això (...) Se'ns intenta dir que tornem a la religió original i tot això. També et confon bastant... si tens la formació adequada, pots*

rebatre segons quins arguments, si no, no pots dir res. 'Això és així i ja està', cosa que em feia força ràbia”.

Però, el discurs dels nostres biògrafs va més enllà i fins i tot qüestiona i critica la necessitat personal i social d'abordar el tema de la identitat. Com una aposta de present, però, sobretot, de futur, gairebé podríem interpretar aquest recurs narratiu com una reivindicació per dissoldre temàticament la centralitat biogràfica i sociopolítica que es vol donar al tractament de la identitat. En aquest sentit, Víctor declara de forma incisiva: *“Si yo te explicase todas estas cosas, te hablase en catalán y te hablase de cualquier otra cosa, igual ni te enterarías de que tengo esta historia con Argentina (...) Aquí te sientes como uno más, con una peculiaridad igual a la que tienen otras gentes, una cuestión oculta que les pesa, y la nuestra es ésta”.*

Per Alí, el tema de la integració i la identitat no necessita interpretacions forçades. *“Tampoc diria que (la identitat) és una cosa bona o dolenta, sinó que és una cosa que ha anat canviant i, mira, ara estem en aquest moment (...) És que una cosa així, fins a cert punt no crec que s'hagi de valorar!”.* Pamela reafirma aquesta argumentació quan ens diu *“Nunca me he sentido desplazada (...) No quiero considerarme distinta, no creo que sea ni bueno, ni útil”.* Jaume i Doval mantenen, també, aquest to directe i reivindicatiu quan s'expressen sobre aquest tema. Mentre ell proclama: *“Mi hermana cree en la cultura china y yo no”*, ella comenta, *“Si nos taparan y preguntaran de dónde somos, dirían que somos españoles”.*

No podem acabar aquest apartat sense fer-nos ressò d'un conjunt de reflexions i preocupacions manifestades pels biògrafs i biògrafes al voltant dels riscos que, avui dia, afecten la construcció de la identitat i, per extensió, el procés d'integració de les persones immigrades. Maltractaments informatius sobre el fet migratori; la construcció europea i occidental d'un Islam desconegut per aquells que s'han socialitzat en un context occidental i la manca de recursos d'acompanyament per als nouvinguts i nouvingudes són temes que, sumats a les situacions objectives de discriminació, alerten so-

bre els perills de no abordar amb profunditat i molta cura la qüestió identitària lligada als processos migratoris a Catalunya.

Pel que fa al tractament mediàtic de la migració i les seves repercussions biogràfiques, la següent citació d'Alí és prou explícita.

“Abans, les diferències no estaven marcades però, actualment, sí que ho estan, a tots els nivells. Jo he conegut molts nanos, i suposo que cada cop n’hi haurà més, que estan realment mosquejats amb el món perquè és molt complicat de gestionar. I més per un nano que encara no té la maduresa de gestionar cap tipus d’emotivitat i veu, diàriament, que respecte la seva cultura només es parla de que la penya mor a les pateres, del costó que s’està portant, de que si un marroquí roba. Es fa referència a la nacionalitat i s’esquitxa tota la gent que hi ha aquí... Doncs, tot això afecta tothom i afecta el nano que pensa: ‘vaja merda de gent que són els meus!’, però tampoc té clar que siguin els seus perquè pensa: ‘són els meus, però, jo, quan vaig allà, tampoc m’obren les portes com si fos jo dels seus sinó que, a sobre, allà sóc el català i aquí sóc el morito’. Complicat, complicat, has de pair-ho molt, has de tenir molt bon recolzament familiar i, sobretot, com tothom, has de poder recordar que la majoria d’històries de la infància són agradables”.

Finalment, l'exemple de Màriam il·lustra les contradiccions identitàries generades per la pressió i el control social que exerceixen la família i la comunitat sobre els individus a través d’una utilització instrumental de les tradicions culturals i la religió. *“Els pares pretenen que tornem a una única religió i a la idea que ells tenen del Marroc que, evidentment, no és real sinó la que ells tenen en ment, mitificada (...) Al principi, tu t’ho creus i et fas mal perquè dimonitzes una part de tu mateixa, i et crea un conflicte intern”.*

Arribats al final d’aquest apartat, podem dir que els testimonis biogràfics ens han permès comprendre a bastament la complexitat identitària i d’inte-

gració dels nostres biògrafs i biògrafes. Hem pogut visibilitzar les dinàmiques canviants, elàstiques i híbrides de les seves experiències vitals i adonar-nos que, aquestes, no tenen res a veure amb una descripció de la realitat social que confronta un *nosaltres integrat* i uns *altres exclosos o desintegrats* (Beck, 1996). En definitiva, hem pogut conèixer unes trajectòries biogràfiques que difícilment poden ser enteses des de categories o esquemes estandarditzadors. I així ens ho recorden, finalment, les paraules d'Aisha: “*El que vull és pensar per mi, tampoc anar totalment a la meua bola i a la meua llibertat... És buscar un equilibri, però un equilibri des del que jo penso*”.

4 Biografia, migració i ciutadania: Reflexions finals

A continuació, presentem un conjunt de reflexions finals amb l'objectiu de sintetitzar i emfasitzar aquells elements clau que hem extret al llarg del treball i que ens remetent a la relació entre el valor de les experiències biogràfiques, la importància estratègica del llegat migratori i la discussió de la ciutadania com a qüestió social i política.

4.1. L'EXPERIÈNCIA BIOGRÀFICA COM A INSTRUMENT PER LA REFLEXIÓ I L'ACCIÓ

Les preocupacions inicials del treball que tot just finalitzem, ens abocaven a interrogar-nos sobre els processos d'integració de deu joves nascuts a Catalunya o arribats amb els seus pares durant la infantesa. Es tractava de fer una immersió als recorreguts biogràfics de persones que, des de països del Tercer Món, haguessin acompanyat els pares, mares i germans en un projecte migratori cap a l'anomenat *primer món*. Un viatge que, tal com hem pogut apreciar, és sempre una aposta arriscada per les incerteses que genera obrir-se al desconegut. Però, pel fet de ser objectivament desconegut no deixa de ser un destí imaginat, desitjat i acceptat en tot el seu entrellat de pèrdues i guanys. Si el lector o lectora ens permet un judici de valor,

ensem que és una aposta biogràfica valenta que mereix respecte, pel simple fet d'haver decidit tirar-la endavant.

Al llarg del treball, hem posat de manifest que ens podem endinsar en la dimensió viscuda dels fets i de la subjectivitat a través d'una perspectiva d'anàlisi biogràfica. Les percepcions i valoracions que, a través de les seves narracions, expressen els biògrafs i biògrafes sobre la realitat que els envolta fan evident que no podem fer discursos homogeneïtzadors ni estàtics sobre els processos d'integració i de construcció de la identitat. Ben al contrari, les seves veus evocuen trajectes que es viuen des del canvi i la diversitat.

Tanmateix, la singularitat i originalitat de les experiències subjectives que reflecteixen el conjunt de relats biogràfics no ens impedeix trobar un element compartit per tots ells i del qual podem extreure lliçons molt valuoses. Ens referim, bàsicament, al fet que visquin la seva condició de fills i filles de famílies immigrades com un recurs i no pas com una càrrega. Fent-nos ressò dels procediments interpretatius de la perspectiva biogràfica, podríem dir que el conjunt de les narratives comparteixen una estructura de sentit interna, tant des del punt de vista dels valors i les orientacions, com des del punt de vista de la viabilitat pràctica de l'acció. Aquesta estructura revela una defensa de la riquesa que suposa la confluència i el sincretisme de referències socioculturals, per sobre de la confrontació irresoluble de models de vida diferents. En aquest sentit —i malgrat que les condicions del context poguessin derivar en una dinàmica diferent—, l'experiència de la migració no només no és una càrrega sinó que es presenta com un recurs biogràfic complementari per poder construir la seva pròpia trajectòria biogràfica. Per arribar a aquest punt ha calgut, certament, que els biògrafs treballessin amb intensitat les emocions, reflexions i propostes d'integració biogràfiques.

Aquesta idea ens permet qüestionar la problematització social del fenomen migratori i defugir els discursos més alarmistes sobre les suposades dificul-

tats d'inserció de les segones generacions de població immigrada a la nostra societat. Encara més: la vivència del llegat migratori com una potencialitat pot esdevenir, igualment, un recurs per la pròpia societat receptora. A través del fenomen de la migració, la societat catalana té l'oportunitat de pensar-se i entendre's des de la seva realitat canviant i, alhora, té l'oportunitat de recórrer al capital de l'experiència dels descendents de la immigració, i aprofitar la seva posició estratègica dins l'àmbit de la família i entre la família i la societat.

4.2. EL LLEGAT MIGRATORI COM A RECURS I ESTRATÈGIA

La nostra perspectiva d'anàlisi ens ha portat a conceptualitzar la migració com a llegat biogràfic. Els trencaments i recomposicions que genera la migració, sigui heretada o pròpia, forcen l'individu a fer un treball biogràfic que l'empeny a espavilar-se des d'edats primerenques, a posicionar-se davant dels altres i a experimentar noves versions de civilitat i identitat (mestissatge, hibridesa, elasticitat). Podem dir que aquest llegat —en la mesura que es percep com una herència valuosa— esdevé un recurs molt útil pels nostres biògrafs i biògrafes a l'hora de fer front al reptes de la seva vida quotidiana. Tal com es desprèn dels relats, els biògrafs i biògrafes no només són conscients de ser dipositaris d'aquest llegat sinó que se'n senten beneficiaris. L'expressió narrativa d'aquest benefici és l'agraïment vers els agents del projecte migratori, en definitiva, vers el seus progenitors.

Tots aquests elements ens ajuden a entendre el tarannà obert, positiu i conciliador dels nostres biògrafs. Hem vist que tots ells posen en marxa estratègies de conciliació de diferents espais, expectatives, rols i projectes individuals, familiars i socials. En aquest sentit, els hem qualificat de resistent, intèrprets, malabaristes i mestissos, justament per la seva capacitat

estratègica de negociar i buscar equilibris entre situacions, referents i opcions diverses (i de vegades contradictòries). Així doncs, l'anàlisi de les seves narratives revela la capacitat que tenen de resistir la discriminació sense caure en la lògica de l'enfrontament entre l'*ells* i el *nosaltres*; d'interpretar i aprofitar el llegat migratori i del passat familiar per dibuixar un camí propi; de fer malabarismes en les relacions de gènere per conciliar models de feminitat diferents; i, finalment, de practicar el mestissatge per superar la lògica dicotòmica del doble referent cultural.

L'anàlisi biogràfica ens ha permès veure les diferències de gènere per la combinació estratègica que fan —elles més que ells— entre la lògica de la continuïtat i una lògica de la transgressió dels patrons de referència parentals i comunitaris. Una de les estratègies més clares té realció amb la gestió del temps. Les biògrafes negocien un projecte propi amb un projecte familiar i unes expectatives socials a través de l'aplicació de moratòries i parèntesis, per una banda (retard de l'emancipació de la llar parental, per exemple), i d'acceleració estratègica de decisions, per l'altra (activitat laboral des de molt joves, per exemple).

En qualsevol cas, l'actitud estratègica de conciliació de diferents àmbits, tant per part d'ells com d'elles, s'ha d'entendre des de la perspectiva del present. El moment biogràfic actual dels nostres biògrafs i biògrafes és un moment de transició a la vida adulta, un moment en el qual és possible elaborar la memòria del passat per redimir-la, utilitzar-la com a recurs per donar sentit al present i construir un projecte de futur. Allò que ens interessa destacar és com, des de la perspectiva que dona la seva edat i la situació biogràfica actual, els conflictes identitaris que en un moment determinat semblaven irresolubles, sobretot durant l'adolescència, han pogut ser canalitzats de forma poc problemàtica. Els biògrafs i biògrafes han trobat un equilibri des d'on poden assumir la construcció mestissa de la seva identitat i treure profit de les experiències viscudes.

4.3. ELS REPTES DE LA CIUTADANIA COM A QÜESTIÓ SOCIAL I POLÍTICA

L'afirmació individual, la lluita pels drets individuals, l'emancipació com a ideal, l'obertura al món, totes són estructures de sentit biogràfiques que s'inscriuen en el paradigma de la modernitat i ens permeten interpretar les trajectòries de vida dels nostres entrevistats. En aquest sentit, la proposta cívica de la modernitat, lluny d'estar esgotada o superada, sembla fortament activada i recreada pels nostres biògrafs. Però, cal parlar de matisos i d'adaptacions contemporànies a un projecte o ideari sociopolític que —a Europa, i més enllà d'ella— troba una llarga tradició d'adhesions i resistències, en definitiva, d'utopies i conflictes.

No obstant això, el nostre objectiu no és esbrinar què hi ha de modern i què hi ha de postmodern en les actituds o orientacions biogràfiques de les persones que hem entrevistat. En canvi, sí que volem destacar que totes elles, a través de les seves accions quotidianes, ens conviden a reflexionar sobre els reptes de la ciutadania com a qüestió social i política.

Tots el biògrafs i biògrafes projecten el seu futur des de l'aspiració de l'emancipació i l'autonomia individuals. Però, al mateix temps, la dimensió relacional, de reconeixement de l'altre, és molt present en les seves trajectòries i es veu plasmada en la seva implicació en l'àmbit comunitari i associatiu. En aquest cas, podem parlar més aviat d'un procés d'individualització basat en la interdependència i la construcció de ponts de comunicació, més que no pas d'un procés orientat exclusivament a l'assoliment d'una independència i autorealització individuals.

Sense que ells i elles en siguin necessàriament conscients, les seves orientacions biogràfiques revelen una dimensió clarament política i de canvi social: subverteixen les discriminacions, transformen les relacions familiars i de gènere i qüestionen la pertinència dels discursos hegemònics sobre la identitat i la integració. És en aquest sentit que hem gosat qualificar-los de pioners,

perquè obren un camí que transcendeix la seva pròpia generació. En definitiva, podem pensar en les nostres biògrafes i biògrafs com a agents de canvi en la mesura que, valent-se de bona part de les aspiracions sociopolítiques de la modernitat, reivindiquen una ciutadania universal.

Però, una vegada més, les pràctiques relacionals de ciutadania no són asexuades.

Per una banda, els relats de les biògrafes apareixen travessats especialment per uns altres significatius: mares, germans i germanes, pares, parelles, amistats, companys de feina i d'estudi, els veïns, etc., són coprotagonistes del jo que narra i, en definitiva, del jo que actua i que es projecta cap al futur. Per una altra banda, les biògrafes han de fer més malabarismes que els biògrafs per conquerir un espai propi des d'un ideal d'emancipació, autonomia i llibertat. La socialització rebuda —tant a través de la cultura d'origen com a través de la societat de destí—, condicionada per l'existència d'estructures patriarcals en la família, la comunitat, el mercat de treball, etc., travessa les trajectòries biogràfiques de les dones i els planteja reptes força més complicats que els que han d'enfrontar els homes.

Dit això, destaquem que no volem donar a entendre que les trajectòries dels fills i filles de famílies immigrades ens permeten parlar fàcilment de models de ciutadania universal i cosmopolita. El nostre recorregut biogràfic posa de manifest que les condicions socials, polítiques, econòmiques, culturals, legals, etc. del context són determinants a l'hora de possibilitar les actituds i orientacions biogràfiques que posen en pràctica els joves entrevistats.

En aquest sentit, el context i el moment d'arribada de les famílies dels nostres biògrafs i biògrafes es revelen com a factors claus per explicar el seu procés d'integració. Hem fet palès que la societat catalana dels anys setanta i principis dels vuitanta, poc familiaritzada amb la immigració d'altres països, assistia i acollia majoritàriament els nouvinguts des de la curiositat

i la solidaritat o, fins i tot, des de la indiferència. Els processos d'integració dels nostres biògrafs i biògrafes posen de manifest que, a partir del moment en què la població immigrada creix de manera significativa i perceptible a ulls de la societat, les relacions de proximitat s'enterboleixen. Progressivament, la percepció del veí o la veïna amb noms i cognoms és substituïda per la percepció global del col·lectiu, per la construcció de l'immigrant com una figura anònima, homogènia i problematitzada. Els discursos mediàtics i públics han estat una font decisiva en la construcció d'aquesta imatge.

Aquest canvi de context (demogràfic, polític, mediàtic) i les conseqüències que ha tingut en relació a la integració de la població immigrada, tal com es desprèn dels testimonis dels nostres biògrafs, ens alerta sobre els riscos dels processos d'integració mal treballats. En alguns casos, les experiències viscudes pels biògrafs ens parlen de soledat, de trobar a faltar un acompanyament o referent vàlid en moments d'incertesa. Alguns recreen els neguits que han experimentat pel fet de no sentir ni trobar el seu lloc; altres han suportat situacions de gran duresa, bé per estretors econòmiques, bé per pressions familiars. I, gairebé tots, han viscut episodis de discriminació, prejudicis i violència a causa del seu origen a l'hora d'entrar a una botiga, buscar feina, cursar una assignatura o, simplement, passejar pel carrer.

Tanmateix, des de la perspectiva del present, les biògrafes i els biògrafs han pogut ubicar i elaborar aquestes vivències, gràcies a un context de relativa llibertat i igualtat i a l'existència d'unes estructures d'oportunitat, entre les quals destaquen les educatives i formatives. Aquest escenari ha estat la condició de possibilitat bàsica que els ha permès fer un treball biogràfic positiu durant el seu procés de socialització.

Però podem extrapolar les seves trajectòries constructives i, *malgré tout*, exitoses, del seu procés d'integració i el gran potencial de les seves experiències i testimonis a altres joves que han arribat més tard? És difícil respondre de manera afirmativa i categòrica a aquesta pregunta, especialment si tenim en compte la influència d'un context que cada vegada és més hostil.

Però, justament per aquest fet, les experiències dels primers descendents de famílies immigrades prenen més rellevància. És a dir, precisament perquè el context actual sembla ser un terreny més fèrtil per a les actituds defensives i reactives que no pas per a les propositives i constructives, cal fer visible, reconèixer i aprofitar el capital humà d'aquells i aquelles que se n'han sortit i se'n surten amb il·lusió.

Què passa amb aquelles persones que han arribat recentment o que estan arribant avui? Podríem dir que aquest col·lectiu està confrontat a una lògica contradictòria entre els discursos problematitzadors de la immigració, per una banda, i les iniciatives d'acollida i el treball de reconeixement dels drets de la població immigrada, per l'altra. Entre aquestes últimes, tal com verbalitzen els propis biògrafs i biògrafes, destaca l'esforç del món educatiu, especialment l'escolar, i de l'àmbit associatiu.

Què succeirà amb el fills i filles dels nostres biògrafs? Haurem deixat de parlar d'integració, o es continuarà fent ús del concepte de *terceres generacions* —en aquest cas—, amb les conseqüències estigmatitzadores i de desigualtat que això comporta?

4.4. APUNT FINAL

Són molts els col·lectius vinculats al treball amb persones immigrades i els seus fills i filles que reivindiquen la necessitat de transmetre models positius d'integració d'una pluralitat de referents. La possibilitat de conèixer i resseguir el recorregut biogràfic d'altres persones, d'identificar episodis, obstacles, emocions, èxits, conflictes i aspiracions viscudes dóna una credibilitat i un realisme que no sempre s'aconsegueix a través de polítiques o pedagogies d'intervenció allunyades del que suposa l'experiència viscuda del projecte migratori.

Aquests models positius poden tenir la funció de guiar, orientar i —sobretot— acompanyar els processos d'arribada i integració d'aquelles persones que busquen el seu lloc en la nostra societat. La utilització dels models positius pot ser especialment fecunda en el treball amb adolescents que, per raons de cicle vital, viuen de manera molt convulsa uns dilemes que, des de la perspectiva del present, els semblen irresolubles. L'oportunitat d'eixamplar la perspectiva temporal de la mà dels que ja han passat per moltes de les etapes per les que passen avui els adolescents —i ho faran en un futur—, pot ser un recurs clau per ajudar els més joves en el seu procés de maduració.

En aquest sentit, volem destacar les potencialitats del material biogràfic i narratiu com a relat i anàlisi de les experiències. Les biografies ens permeten passar de categories analítiques a situacions viscudes per persones reals. Així doncs, l'aproximació a les històries sobre la vida pròpia facilita que el receptor pugui identificar o identificar-se amb les experiències dels altres i, encara més, generar processos d'empatia que li permetin comprendre d'una manera menys prejutjada i pròxima la realitat de l'altre. Aquest procés de coneixement conté, també, una clara dimensió crítica, pedagògica i d'intervenció social en el sentit més ampli.

El material narratiu i biogràfic es presenta, doncs, com una eina amb capacitat comunicativa, divulgativa i educativa. La seva textura mal·leable permet transformar les biografies en altres tipus de productes i formats. D'aquesta manera, la història d'una vida es pot plasmar en una fitxa d'exercicis escolars, en l'aventura d'un còmic, en un reportatge biogràfic o en una dramatització teatral, entre altres.

Finalment, hi ha espais privilegiats on es poden desenvolupar aquest tipus de treballs biogràfics. Ens referim a la pròpia institució escolar, a les associacions veïnals i de solidaritat i a totes aquelles entitats d'àmbit local que prioritzen les relacions de proximitat i que, en definitiva, tenen un compromís social i polític en la construcció de la ciutadania.

5 Bibliografia

AJA, E. i NADAL, M. (ed.) (2003). *La immigració a Catalunya avui. Anuari 2002*. Col·lecció Polítiques núm. 36, Fundació Jaume Bofill. Barcelona: Editorial Mediterrània.

ALEGRE, M. i HERRERA, D. (1999). *Escola, oci i joves magribins. El sentit de la inserció social de les segones generacions de famílies immigrades. El cas de Mataró*. Barcelona: Materials de Joventut, Diputació de Barcelona i Fundació Jaume Bofill.

AMOROSO, M.I. *et al.* (2003). *Malabaristas de la vida. Mujeres, tiempos y trabajos*. Barcelona: Icaria.

APARICIO, R. (2002). “La segunda generación de inmigrantes y su integración (2000-2002)”, a *Effectiveness of National Integration Strategies Towards Second Generation Migrant Youth in a Comparative European Perspective* (EFFNATIS). Unió Europea.

BADOSA, J.; LÓPEZ, B. i SUBIRATS, J. (2002). “Hechos, imágenes, argumentos y percepciones. Los medios de comunicación y las políticas de inmigración. El caso de *El País* (2000-2001)”, a *SOS Racismo, Informe Anual Sobre el Racismo en el Estado español*, 279-286. Barcelona: Icaria.

- BAUMAN, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Oxford: Polity Press.
- BECK, U. (1996). *La sociedad del riesgo*. Barcelona: Paidós.
———“La cuestión de la identidad”, a *El País*, 11 de novembre de 2003.
- BEN HAMMOU, F. (2002). *Amb veu de dona. Veus de fills de famílies magribines a Barcelona*. Treball de pràcticum del Màster sobre Exclusió Social, Diversitat Cultural i Intervenció Educativa. Inèdit.
- BESALÚ, X. I CLIMENT T. (coord.) (2004). *Construint identitats. Espais i processos de socialització dels joves d'origen immigrat*. Barcelona: Mediterrània.
- BRECKNER, R. (1998). “Just single cases? Procedures and methodological arguments for hermeneutic case-analysis”. Ponència presentada a la *Conference on Biographical Methods in the Social Sciences*, setembre, Tavistock Clinic, Londres.
- BRECKNER, R.; KALEKIN-FISHMAN, D. i MIETHE, I. (ed.) (2000). *Biographies and the Division of Europe: experience, action and change on the 'Eastern' side*. Opladen: Leske and Budrich.
- BRULLET, C. i TORRABADELLA, L. (2002). “Infants i famílies. Situacions i condicions de vida”, a CARMÉ GÓMEZ-GRANELL *et al.* (coord.), *La Infància i les famílies als inicis del segle XXI*, vol.1, 57-297. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU).
- CARRASCO, S. *et al.* (2002). “Infància i immigració: entre els projectes dels adults i les realitats dels infants”, a *La infància i les famílies als inicis del segle XXI*, vol.4. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà.

CASAS, M. (2003). *També catalans: fills i filles de famílies immigrades*. Finestra Oberta 38. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.

CASTELLS, M. (1998). “El poder de la identidad”, a *La era de la Información, Economía, Sociedad y Cultura*, vol.II. Madrid: Alianza Editorial.

COLECTIVO IOÉ (1992). *La immigració estrangera a Catalunya. Balanç i Perspectives*. Generalitat de Catalunya: Institut d’Estudis Mediterranis.

COLECTIVO IOÉ (1994). *Marroquins a Catalunya*. Barcelona: Institut Català d’Estudis Mediterranis.

CONSELL DE L’AUDIOVISUAL DE CATALUNYA (2002). *Sobre el tractament informatiu de la immigració*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

CHAMBERLAYNE, P.(2002). “Second-generation transcultural lives”, a PRUE CHAMBERLAYNE, MICHAEL RUSTIN i TOM WENGRAF (ed.), *Biography and social exclusion in Europe. Experiences and life journeys*. Bristol: Policy Press.

FISCHER-ROSENTHAL, W. (2000). “Biographical work and biographical structuring in present day societies”, a JOANNA BORNAT, PRUE CHAMBERLAYNE, TOM WENGRAF (ed.), *The Turn to Biographical Methods in Social Science*. Londres Routledge.

FUNES, J. (2000). “Migració i adolescència”, a AAVV, *La immigració estrangera a Espanya. Els reptes educatius*. Barcelona: Fundació La Caixa.

GARRETA, J. (2003). *La integración sociocultural de las minorías étnicas*. Barcelona: Anthropos.

JULIANO, D. (1998). *Las que saben. Subculturas de mujeres*. Madrid: Horas y Horas.

LEMKOW, L; TEJERO, E. i TORRABADELLA, L. (2000). *Costos biogràfics en la lluita pel benestar*. Barcelona: Editorial Mediterrània.

LORITE, N. (2002). “La dimensión periodística y de estilo del tratamiento de la información sobre la inmigración”, a SOS Racismo, *Informe Anual Sobre el Racismo en el Estado español*, 274-278. Barcelona: Icaria.

MURARD, N. (2003). *La morale de la question sociale*. Paris: La Dispute.

MUXEL, A. (1996). *Individu et mémoire familiale*. Paris: Nathan.

OEVERMANN, U. *et al.* (1987). “Structures of Meaning and Objective Hermeneutics”, a *Modern German Sociology*. Nova York: Columbia University Press.

RECOLONS, A. (2003). *La immigració entre nosaltres*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ROSENTHAL, G. (1991), “La estructura y la Gestalt de las autobiografías y sus consecuencias metodológicas”, *Historia y Fuente Oral*, núm. 5, 105-110.

————— (1993), “Reconstruction of Life Stories. Principles of Selection in generating Stories for Narrative Biographical Interviews”, *The narrative Study of Lives*. Londres: Sage.

————— (1995), *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt: Campus Verlag.

SCHÜTZ, A. (1962). “Common-sense and scientific interpretation of human action”, a *Collected Papers*, 1. Den Haag: Nijhof.

SCHÜTZE, F. (1983). “Biographieforschung und narratives Interview”, a *Neue Praxis* 3: 283-294.

SIGUAN, M. (2003). *Inmigración y adolescencia. Los retos de la interculturalidad*. Barcelona: Paidós Educador.

———“La sombra del pasado”, a *La Vanguardia*, 2 d’abril de 2000.

SIMÓN, P. (1997). “Itinerario de jóvenes descendientes de la inmigración”, a *Factoría*, 4, octubre 1997, 2-3. <http://www.lafactoriaweb.com>

SIMÓN, P. (2002). “La realidad es mentira”, a SOS Racismo, *Informe Anual Sobre el Racismo en el Estado español*, 270-273. Barcelona: Icaria.

TORRABADELLA, L. i TEJERO, E. (2002). “Experiencias migratorias y de integración de chicas marroquíes en Barcelona”, a *Anuario de psicología*, vol.33, 4, 535-549. Barcelona: Paidós.

